

KAMP, KORIDOR, GRANIČA

STUDIJE IZBJEGLIŠTVA
U SUVREMENOM
HRVATSKOM
KONTEKSTU

Uredile Emina Bužinkić i Marijana Hameršak

Kamp, koridor, granica:

studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu

Uredile Emina Bužinkić i Marijana Hameršak

Kamp, koridor, granica:
studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu
Uredile Emina Bužinkić i Marijana Hameršak

Biblioteka:
Nova etnografija
(urednice: Marijana Hameršak, Renata Jambrešić Kirin, Iva Pleše)

Nakladnici:
Institut za etnologiju i folkloristiku
Centar za mirovne studije
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Centar za istraživanje
etničnosti, državljanstva i migracija

Za nakladnike:
Ines Prica
Julija Kranjec
Lidija Kos-Stanišić

Recenzenti:
Viktor Koska
Julija Sardelić
Marta Stojić Mitrović

Oblikovanje i grafička priprema:
Vesna Beader

Oblikovanje naslovnice:
Lilipop design

Tisak:
Kerschoffset

ISBN 978-953-8089-13-8

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 000963820

© 2017. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, Hrvatska
Sva prava pridržana

Kamp, koridor, granica: studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu

Uredile Emina Bužinkić i Marijana Hameršak

CENTAR ZA
MIROVNE STUDIJE
20. GODINA

Zagreb, svibanj 2017.

Sadržaj

Uvodna riječ	7
Marijana Hameršak i Iva Pleše Zarobljeni u kretanju: o hrvatskoj dionici balkanskog koridora	9
Duško Petrović Humanitarno izuzeće: normalizacija suspenzije prava u kampu i koridoru	41
Iva Grubiša <i>Mi i Oni?</i> Kulturnoantropološko propitivanje terenskog iskustva u Slavoniji	59
Tea Škokić i Renata Jambrešić Kirin <i>Shopping</i> centar nenormalne normalnosti: etnografija distribucijskog šatora u izbjegličkom kampu u Slavonskom Brodu	81
Marijana Hameršak i Iva Pleše Zimski prihvatno-tranzitni centar Republike Hrvatske: etnografsko istraživanje u slavonskobrodskom kampu za izbjeglice	101
Emina Bužinkić <i>Dobrodošli vs. dobroprošli</i> : krizna mobilizacija i solidarizacija s izbjeglicama u Hrvatskoj kao tranzitnoj zemlji	133
Katarina Peović Vuković "Izbjeglička kriza" i govor nesvjesnog	157

Uvodna riječ

Tekstovi okupljeni u ovom zborniku proizašli su iz konferencije *Kamp, kolodvor, granica: mikrostudije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu* održane 14. i 15. lipnja 2016. godine u Zagrebu u organizaciji Centra za mirovne studije, Centra za istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija pri Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Inicijative Dobrodošli! te Instituta za etnologiju i folkloristiku. Tom se konferencijom želio otvoriti prostor za predstavljanje i povezivanje disciplinarno i tematski raznorodnih empirijskih istraživanja različitih aspekata masovnih transkontinentalnih migracija Balkanom prema Europi koje je, u koordinaciji političkih odluka, dogovora, strateških, fizičkih i tehnoloških intervencija, zaustavljeno nekoliko mjeseci ranije. Tijekom konferencije predstavljeno je dvanaest mikrostudija izbjeglištva u različitim istraživačkim fazama i jedan umjetnički projekt te održan panel sa četiri izlaganja na temu komparativnih politika integracije. Prošireni sažeci izlaganja na panelu distribuirani su putem volonterske platforme Inicijative Dobrodošli!, a tekstove nastale na temelju dijela izlaganja predstavljenih prvog dana konferencije donosimo u ovom zborniku. Neki od uvrštenih tekstova su u međuvremenu objavljeni u autorskim knjigama ili znanstvenim časopisima, a u zborniku se, u istom ili izmijenjenom obliku, združuju s do sada neobjavljenim tekstovima. Oni su naš zajednički pokušaj da iz različitih perspektiva kritički opišemo načine na koji su se globalne migracijske politike i prakse prilagođavale, utvrđivale i urušavale u konkretnom vremenu i prostoru, odnosno na hrvatskoj dionici balkanskog koridora.

Urednice

Zarobljeni u kretanju: o hrvatskoj dionici balkanskog koridora

Iz dana u dan sve više uznapredovalo ožičavanje Europske unije, toliki umrli pred njezinim granicama i na putu prema njima, jednako kao i toliki marginalizirani i obespravljani koji na rubovima njezina teritorija ili daleko od njih čekaju propusnicu ili priliku za život u njoj, razumljivo prizivaju predodžbe čvrstih granica i kompaktnog vanjskog štita, odnosno tvrđave Europe (usp. npr. Amnesty International 2014).¹ No, kako se to ističe u kritikama pojma tvrđave Europe (npr. Höning 2014: 132; Walters 2002: 567–568), granice Europe o kojoj je riječ – za razliku od neprobojnih zidina neke imaginarne tvrđave – porozne su i promjenjive, selektivno restriktivne, disperzirane, a ne samo stameno-obodne. One nastaju u međudjelovanju praksi, taktika i strategija osoba u migraciji, pravne regulative, političkih i drugih dogovora, vojnih i policijskih snaga, tehnologije, medija i javnog mnijenja. Te se granice neprestano premještaju, uspostavljaju i ukidaju, napuštaju i utvrđuju, materijaliziraju i dematerijaliziraju te se i u idealtipskom obliku međusobno poklapaju, nadopunjuju i potiru. Zalazeći u državne teritorije ili ih višestruko nadilazeći, te difuzne i stratificirane granice oblikuju neku vrstu stalno promjenjive zastrašujuće *žive klopke za nepoželjne*.

Ta je klopka za nas, kao i za tolike druge, u osnovi sve donedavno bila nevidljiva u svakodnevicu. Ona nam prije *dugog ljeta migracije* 2015. godine (usp. npr. Kasperek i Speer 2015) nije bila raspoznatljiva u svojem pravom

¹ Za procjene broja umrlih na putu do Europe u 2015. godini v. npr. Brian i Laczko 2016: 5–12, za procjene stanja na rubovima EU, primjerice, u Grčkoj u listopadu 2016. v. npr. <http://www.refworld.org/country,COI,UNHCR,,GRC,,57f397094,0.html>. Vidi i mapu: <http://15years.morizbuesing.com/>. Za pregled broja osoba izbjeglih iz npr. Sirije u zemlje Bliskog istoka i sjeverne Afrike u svibnju 2015. godine v. npr. <http://www.refworld.org/country,UNHCR,,LBN,,56e7ba714,0.html>.

značenju ni u onim rijetkim situacijama u kojima smo svjedočile njezinom aktiviranju, kao kada je, primjerice, prije nekoliko godina iz vlaka kojim se jedna od nas vozila prema Ljubljani granična policija izvela tamnoputog mladića “zbog dodatne provjere”. Umjesto neke vrste izravne ili barem naknadne reakcije, taj je događaj u svojoj dekontekstualiziranosti izazivao tek nejasan osjećaj da se radi o susretu s onim što bi se zapravo moglo prepoznati kao europski aparthejd (usp. Balibar 2004: 121–122). Stoga naš osvrt na događaje u jesen i zimu 2015./2016. godine otvaramo kratkim pregledom nekih temeljnih smjerova izgradnje europskih granica kao prve razine manifestacije tog aparthejda. Nakon toga bavimo se posebnom formom granice uspostavljene u tom razdoblju, odnosno koridorom koji je u stalnoj mijeni pravila i smjerova prolazio državnim teritorijima i ubrzano kanalizirao kretanje više stotina tisuća izbjeglica, da bi se na kraju, govorimo li o hrvatskoj dionici, sveo na mjesto imobilizacije, mjesto iz kojega, kako se činilo, nema izlaza, a o čemu govorimo u posljednjem dijelu članka.

– Meni ti je pomalen dosta. Muka mi je dok se zamislim ka bo Šengen. Dobiju senzore ko zemejo f pamet či nekomo v prtlažniku srce kuca. Pa termovizijske kamere, pa sateliti, pa fronteks. Eh. Meni je sega toga dosta. A vi mlajši, vi bote se znajši.

Kristian Novak (2016) Ciganin, ali najljepši. Zagreb: OceanMore

Kada Mađarska 15. rujna 2015. godine za izbjeglice zatvara svoje granice sa Srbijom, u našoj se neposrednoj okolini dešava ono što bismo mogli nazvati dramom granice, koja nam je donekle bila poznata iz prizora prelaska Egejskog mora, a zatim i iz vijesti s graničnih prijelaza u Makedoniji, Srbiji i Mađarskoj, koje su to ljeto dopirale do nas putem medija. Masovno transkontinentalno kretanje koje se, dakle, tog rujna iz Srbije preusmjerava na Hrvatsku i od tuda dalje grana prema hrvatsko-mađarskoj i hrvatsko-slovenskoj granici bilo je tada, ali i kasnije, popraćeno različitim oblicima izvanrednog stanja na samoj granici. Na hrvatsko-slovenskoj granici se, čemu smo mogle izravno svjedočiti, tih prvih dana zaustavlja više stotina, u pojedinim trenucima i preko tisuću, pa i više osoba, a usporedo na teren izlazi veći broj policajaca, mobiliziraju se komunalne službe i pokreću lokalne mreže solidarnosti. Na ničijoj zemlji na graničnom prijelazu Bregana/Obrežje, nedaleko od službenih rampi na ulazu u Sloveniju podižu se ra-

znobojni šatori, postavljaju improvizirani štandovi, pokretni zahodi i dodatne ograde, dijeli se hrana i odjeća. Mediji tih dana izvještavaju i o tome da je na obližnjem hrvatsko-slovenskom graničnom prijelazu Harmica/Rigonce jedan “muškarac pao u nesvijest od umora i dehidracije”, a drugi se “popeo na ogradu mosta i prijetio da će se baciti u rijeku Sutlu. [...] Čovjek je kazao da je očajan i da ne može više podnijeti ovu situaciju, da ne zna gdje će biti sutra i hoće li uopće igdje stići.”² Izbjeglice, kako su također prenosili mediji, prosvjeduju tražeći otvaranje granice, na Bregani i tijelima zaprečuju cestu. Aktivirani su policajci sa psima i interventne policijske snage, područje nadlijeću helikopteri, upotrijebljen je i suzavac (usp. npr. Lunaček Brumen i Meh 2016: 27–28). Tako je, dakle, krajem ljeta 2015. izgledao ulaz u svijet bez unutrašnjih granica ili Šengenland, kako ga je nazvao William Walters (2002). Postupno se, međutim, pred snagom izrečenih i neizrečenih zahtjeva onih koji su zaustavljeni, ali i onih koji tek dolaze, višestruki režimi granične kontrole barem privremeno urušavaju (v. Ladić i Vučko 2016: 17–18). Drugim riječima, ovi se granični prijelazi, kao i oni na srpsko-hrvatskoj granici prije njih, na jedno kratko vrijeme i za njih otvaraju.

Iako danas granice Šengenlanda, za razliku od prije petnaestak godina kada Walters piše svoj članak, ne obuhvaćaju sve države članice Europske unije (Walters 2002: 566) budući da su neke njezine novije članice, poput uostalom Hrvatske, teritorijalno izvan šengenskog prostora, osnovni su mehanizmi tog jedinstvenog “laboratorija” (Papadopoulos et al. 2008: 162) u principu identični. Šengenska granica u osnovi funkcionira kao granica središnjih zemalja Europske unije (Walters 2002: 566), njihova eksterna granica. Ta granica omeđuje teritorij koji nije podložan jednom, sveobuhvatnom političkom centru zbog čega se ističu njezina postnacionalna, regionalna (Walters 2002: 565), transnacionalna ili postliberalna (Papadopoulos et al. 2008: 162 et passim) ishodišta. No to ne znači, kako smo to svjedočili u razdoblju o kojem je riječ u ovom tekstu, da se pojedinačne, nacionalne granice unutar tog teritorija ne mogu lako i brzo aktivirati. Francuska

² “U Bregani prosvjed i blokada; Izbjeglice s Harmice zahvalile humanitarcima; U Belom Manastiru više nema izbjeglica”, 20. 9. 2015., <http://slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/286908/u-bregani-prosvjed-i-blokada-izbjeglice-s-harmice-zahvalile-se-humanitarcima-u-belom-manastiru-vise-nema-izbjeglica>. Usp. npr. I. E. M./S. S./Hina, “Harmica zakrčena, Slovenci prskali sprejevima prema ljudima”, 18. 9. 2015., <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/396968/Izbjeglice-i-dalje-stizu-u-Beli-Manastir-zupan-Sisljagic-se-cudi.html> i Hina, “Iz Tovarnika 28 autobusa migranata otišlo prema Mađarskoj granici; Kovacs: Hrvatska iznevjerila Mađarsku i EU”, 19. 9. 2015., <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Iz-Tovarnika-28-autobusa-migranata-otislo-prema-madarskoj-granici-Kovacs-Hrvatska-iznevjerila-Madarsku-i-EU>.

je, recimo, već u lipnju 2015. godine intenzivirala sigurnosne kontrole na granici s Italijom zbog čega su se stotine ljudi našle zarobljene u graničnom gradu Ventimiglia (Schwarz 2016: 257). Uskoro su slično postupile i druge zemlje među kojima i Njemačka koja u rujnu te godine, nekoliko tjedana nakon što je otvorila svoje granice za izbjeglice koji su slijedom Dublinske uredbe (prema kojoj se zahtjev za međunarodnom zaštitom, odnosno azilom u Europskoj uniji podnosi u zemlji ulaska) bili zaustavljeni u Mađarskoj (usp. Kallius et al. 2015), pojačala sigurnosne kontrole u željezničkom i cestovnom prometu s Austrijom (Schwarz 2016: 257–258). Osim toga, u istom su se razdoblju dijelovi granica unutar Europe ubrzano fizički utvrđivali, ožičavali i ograđivali. Žice i ograde danas stoga, osim što dijele pojedine zemlje Europske unije od susjednih država (npr. Grčku i Tursku, Bugarsku i Tursku), dijele i zemlje Unije, šengenske i ne-šengenske, poput Mađarske i Hrvatske ili Slovenije i Hrvatske, pa čak i unijske zemlje unutar Šengena, odnosno Austriju i Italiju te Austriju i Sloveniju (usp. Guild et al. 2016).³ Intenzitet s kojim su se utvrđivale postojeće i počele podizati napuštene granice sugerira da bi se ono što se nazivalo “izbjegličkom krizom” ili “migrantskom krizom” moglo razumjeti i kao “mahnito nastojanje EU i europskih nacionalnih država na kontroli, obuzdavanju i upravljanju (neodobrenim) transnacionalnim i interkontinentalnim kretanjem ljudi” (New Keywords Collective 2016: 20).

U tom razdoblju Europska komisija Makedoniji i Srbiji, kao ne-unijskim državama duž rute kojom su se kretali izbjeglice, dodjeljuje i dodatna financijska sredstva namijenjena između ostalog i “učinkovitom odgovoru na migracijsku krizu” koji uz humanitarnu asistenciju uključuje i “upravljanje migracijskim tijekovima”, kao i “koordinaciju te prikupljanje podataka o migracijskim rutama”.⁴ Sve to vodi nas prema drugom važnom smjeru izgradnje granica Europske unije. Osim, dakle, onog smjera koji je fokusiran na eksterne granice poput spomenute šengenske, tu je i onaj koji se vezuje uz pojam eksteriorizacije granica, a koji podrazumijeva umnažanje procedura upravljanja granicom, daljnje prerađivanje koncepata suvereniteta, uz premještanje granica ponekad i daleko izvan teritorija Unije ili Šengena, pa i Europe (Cobarrubias et al. 2015: 23).⁵ Takva eksteriorizacija

³ U tom je razdoblju graničnu ogradu izgradila i Makedonija, ne-unijska država, a prema zemlji članici Europske unije, Grčkoj (usp. Beznec et al. 2016: 22, 26).

⁴ Na: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5795_hr.htm.

⁵ Usp. npr. https://eas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/9880/factsheets-migration_en; <http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hr/displayFtu>.

osim bezbrojnih formalnih i neformalnih, izravno ili posredno uz kontrolu migracija vezanih “politika susjedstva” i sporazuma Europske unije ili njezinih članica s ne-europskim državama (npr. sa sjevernoafričkim državama kao što su Libija ili Maroko) (usp. npr. Andersson 2014; Bialasiewicz 2012; Casas-Cortes et al. 2012) obuhvaća i izravno djelovanje Europske unije ili njezinih članica, a u vidu primjerice transnacionalnih policijskih operacija (npr. Operacija Hera u Mauritaniji i Senegalu) i strategija rane detekcije plovila na Mediteranu kojima se odgovornost za presretanje/spašavanje i pristajanje prebacuje na ne-EU zemlje (usp. npr. Cobarrubias et al. 2014). Pod eksteriorizaciju granica, odnosno procese menadžmenta granica i “daljinskog upravljanja” migracijama mogu se podvesti i različiti, za razumijevanje ove teme neizostavni dogovori Europske unije s Turskom, među njima i onaj iz ožujka 2016. godine kojim je zaustavljeno masovno kretanje prema zapadnim i sjevernim zemljama Europske unije iz tog smjera.⁶

Konačno, Europska unija granice za “nepoželjne” ne postavlja samo na rubove svojeg teritorija ili izvan njega, nego i u njegovoj unutrašnjosti, čime dolazimo do trećeg smjera izgradnje granica, njihove interiorizacije, odnosno uvlačenja i disperzije u unutrašnjost teritorija Unije. Takve interiorizirane granice dijelom su aparata za hvatanje kojim se, kako piše Federico Rahola slijedeći Gillesa Deleuzea i Felixa Guattarija, reteritorijaliziraju “deteritorijalizirane granice EU, čime se njihov teret prebacuje na arhipelag raspršenih točaka, od kojih je svaka manifestacija granice” (Rahola 2011: 99; usp. i Höning 2014: 134–135). Kao primjer manifestacije takve interiorizirane granice (usp. Schwarz 2016) izdvajamo situaciju kojoj je jedna od nas svjedočila prosinačke večeri 2015. godine kada je policija na minhenskom autobusnom kolodvoru privela tridesetčetnašću grupu, *obitelj* s desetak malene djece koja se smjestila na gornji kat autobusa za Hamburg gdje je trebalo završiti njihovo višemjesečno putovanje od Afganistana do Europe. Brojnost grupe, jezik kojim su govorili, njihova skromna prtljaga, iznošena odjeća, sitnija tjelesna građa, tamnija put, vjerojatno i zeleni prsluci volontera koji su im pomagali da uđu u autobus, nešto od toga, sve to ili nešto drugo privukli su pozornost policajaca u civilu koji su pred sam polazak ušli u autobus i zatražili na pregled njihove dokumente. Nakon desetak

[html?ftuId=FTU_6.5.4.html#_ftn1](#).

⁶ Usp. izvještaje Europske komisije o “napretku u provedbi Izjave EU-Turska” za 2016. godinu (*First/Second/Third/Fourth Report on the Progress Made in the Implementation of the EU-Turkey Statement*) objavljene na https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/turkey_en.

minuta “ilegalni” putnici su gotovo automatizirano, mirno i snuždeno, bez riječi izašli iz autobusa, a nešto kasnije po njih je došao i policijski mini bus.

Interiorizacija granica i graničnih kontrola u svakodnevici ne realizira se samo kroz policijske kontrole “sumnjivih” na mjestima poput kolodvora, ulice ili parka, nego i kroz derogaciju tih kontrola akterima svakodnevice: službenicima putničkih kompanija, zaposlenicima hotela i hostela, zabrinutim građanima. Tako se u veljači 2016. godine pri prijavi u neke zagrebačke hostele od osoba koje su procijenjene kao “sumnjivi migranti” slijedom uputa policije tražilo da uz identifikacijski dokument dodatno pokažu i rješenje nadležne policijske postaje prema kojem u zadanom roku moraju napustiti teritorij. Neki hosteli osobe bez tog rješenja jednostavno nisu primili, dok su se neki obratili policiji. Tih dana je, konačno, ulogu granice, zasigurno ne prvi puta, preuzeo i šalter za prodaju avionskih karata na zagrebačkom aerodromu. Našem poznaniku, mladiću iz Sirije, službenica Croatia Airlinesa te je veljače, naime, odbila prodati avionsku kartu bez obzira što je imao valjanu putnu ispravu s vizom koja mu je nakon godina razdvojenosti i života u izbjeglištvu u Turskoj, putovanja preko Grčke, zatvaranja u kampu u Sloveniji i deportacije u Hrvatsku jamčila spajanje s obitelji u Nizozemskoj. Karta mu je, nakon intervencije granične policije, ipak prodana, a druga nam je službenica u obliku opravdanja rekla da avionske kompanije zbog mogućih novčanih kazni odlučuju tko može, a tko ne može kupiti kartu, “premda za to u stvari nisu osposobljeni”.

Interiorizacija osim ovih “svakidašnjih” prostora, koji u okviru postupanja policije ili drugih postaju mjestima stratifikacije, detekcije i isključivanja, obuhvaća i prostore koji su namijenjeni upravo kontroli migracija i isključivanju nepoželjnih. To su, ostanemo li pri eufemizmima važećih zakona (usp. npr. *Zakon o strancima* NN 130/11, 74/13), prihvatni centri za strance, odnosno kako ih se u praksi naziva: detencije. U tim se objektima, odnosno prostorima koji su dio točkaste i mobilne strukture reteritorijaliziranih europskih granica (Rahola 2011), zatvara i/ili za deportaciju priprema one koji, primjerice, u državni teritorij uđu bez odobrenja ili ostanu nakon što im je isteklo dozvoljeno vrijeme boravka. Dijelom je tog, kako ga William Walters (2002: 234; 2004: 243) naziva, “detencijskog arhipelaga”, sastavljenog od više stotina centara diljem Europe, i Prihvatni centar za strance u Ježevu.⁷ Inače izvan interesa javnosti, taj je djelić “bodljikave

⁷ Za geografiju detencijskih centara vidi karte na platformi Global Detention Project (<https://www.globaldetentionproject.org/>) i Migreurop (<http://closethecamps.org/>). U

Europe” (Perrin-Martin 1996 prema Razac 2009: 104–105) također postao nakratko vidljiviji u rujnu 2015. godine kada se, kako je rečeno, masovno i javno vidljivo kretanje izbjeglica preusmjerava na Hrvatsku. Mediji tada, između ostaloga, donose i snimke autobusa s izbjeglicama koji dolaze u Ježevu na registraciju. Oni prolaze kroz vrata sa željeznim šipkama i uz visoki betonski zid na vrhu obrubljen bodljikavom žicom idu prema drugim, istim takvim vratima smještenim dublje u unutrašnjosti.⁸ U prilogima koji donose snimke ljudi zatvorenih iza dvostruke ograde Ježeva koji svojim kretnjama i riječima poručuju da ne žele biti s druge strane “žice”, taj se prostor i eksplicitno adresira kao zatvor.⁹

Eksterne, eksteriorizirane i interiorizirane granice o kojima je do sada bilo riječi dio su standardnog aparata režima kontrole migracija koji je postao vidljiviji tijekom jeseni i zime 2015./2016. godine. Kao odgovor na kretanje koje je, kako smo vidjeli, narušilo logiku i mehanizme eksterne granice, u istom se razdoblju formira poseban tip interiorizirane granice koja će uskoro, gledano iz perspektive Hrvatske i Unije, dobiti i eksterioriziranu dimenziju. Tada se u skladu s domopolitičkim taktikama (Walters 2004) u osnovi punktualnom obliku interioriziranih europskih granica (Rahola 2011: 96–97) pridružuje i onaj linijski – mreži detencijskih centara pridružuje se izbjeglički koridor. O tome kako se na hrvatskom teritoriju formirao taj koridor i koje su bile neke njegove osnovne značajke govorimo u nastavku.

Europskoj uniji je 2016. godine bilo u funkciji 260 detencijskih centara za strance, ukupnog kapaciteta više od 32 000 osoba (usp. npr. Arbogast 2016). U Hrvatskoj je trenutno u funkciji jedan detencijski centar, onaj u Ježevu u kojem je, prema podacima koje donosi Goranka Lalić Novak (2013: 149), u razdoblju od 1997. godine do 2012. godine prisilno boravilo 16 850 osoba. Prema godišnjim statističkim pregledima “temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada” koje Ministarstvo unutarnjih poslova objavljuje na svojim mrežnim stranicama od 2013. do 2016. godine u Ježevu su bile 1 892 osobe, čime bi ukupan broj osoba od stavljanja u funkciju tog objekta do danas bio 18 742.

⁸ Usp. “Pogledajte prve fotografije izbjeglica koje je Hrvatska primila”, 16. 9. 2015., <http://net.hr/danas/hrvatska/utociste-pogledajte-prve-fotografije-izbjeglica-koje-je-hrvatska-primila/#>.

⁹ Usp. “Izbjeglice šalju na ZV, a rekli im da mogu u Sloveniju”, 17. 10. 2015., <http://hr.n1info.com/a73027/Vijesti/Izbjeglice-salju-na-ZV-a-rekli-im-da-mogu-u-Sloveniju.html>.

- A kaj ako bo ih tuliko ka već namo mogli prek metati? – pitam.
- Bote nam dojšli pomoći?
- Či dojde do toga, onda takitak država prevzme biznis. Onda to već ne bo naša briga.

Kristian Novak (2016) Ciganin, ali najljepši. Zagreb: OceanMore

Masovno, vidljivo i, ovisno o zemlji, od države tolerirano, odobreno, potpomognuto ili organizirano kretanje izbjeglica prema sjevernim i zapadnim europskim zemljama od kasnog ljeta 2015. godine do zatvaranja granica u kasnu zimu 2016. godine, eventualno se u svrhu mapiranja, koje podrazumijeva apstrahiranje i pojednostavljivanje, može vizualizirati kao kanal, odnosno jednosmjernim strelicama koje vode jedna za drugom od Grčke, preko Makedonije, Srbije, Hrvatske, Slovenije, Austrije do granice s Njemačkom (usp. npr. Šelo Šabić i Borić 2016: 2). U praksi otisak tog kretanja nije bio jednosmjerni kanal, nego mreža putova koja, pogleda li se izbliza i u vremenskom tijeku, naznačuje kompleksnost dinamike odnosa između migracija i nastojanja na njihovoj kontroli u tom razdoblju.

Govorimo li o hrvatskoj dionici tog kretanja, ulasci i izlasci izbjeglica iz zemlje u prvim su se danima nakon spomenutog zatvaranja mađarsko-srpske granice u rujnu 2015. godine odvijali na različitim točkama. Nakon ulaska na teritorij mimo regularnog graničnog režima, što je podrazumijevalo i masovne ulaske mimo graničnih prijelaza ili regularnih kontrola i procedura na samom prijelazu, najveći se dio osoba vlakovima i autobusima u pratnji policije vodio u postojeće i *ad hoc* objekte za prihvat npr. već spomenuto Ježevo, ali i objekte u Zagrebu, Sisku, Čepinu, Luču kod Belog Manastira. Od tuda su organizirano ili samostalno odlazili dalje prema različitim točkama na mađarskoj granici, ali i prema Sloveniji, na prijelaze kod Harmice i Bregane gdje ih se, kako je već spomenuto, privremeno zaustavljalo na eksternoj granici Europe do koje su željeli stići.¹⁰

Svega nekoliko dana po preusmjeravanju kretanja na Hrvatsku otvara se prihvatni centar tj. tranzitni kamp u Opatovcu te se na hrvatskom dijelu trase formira u cijelosti državno organiziran i zatvoren sustav tranzita izbjeglica s Opatovcem kao jedinim mjestom prijhvata i registracije. No, kretanje ni tada, suprotno očekivanom, ne poprima ustaljeni oblik stabi-

¹⁰ Usp. <http://www.policija.hr/main.aspx?id=220928>.

liziranog kanala. Kako se to vidi i iz obavijesti koje je u rujnu i listopadu objavljivalo Ministarstvo unutarnjih poslova na svojim internetskim stranicama, u kamp u Opatovcu izbjeglice su dolazili s različitih mjesta na granici i iz njega odlazi u različitim pravcima.¹¹ U Hrvatsku se iz Srbije ulazilo na područjima Tovarnika, Bapske, Strošinaca i drugdje, a izlazne točke su u “bizarnom obratu” (Kasperek 2016: 6) – uzme li se u obzir da je kretanje bilo preusmjereno kroz Hrvatsku zato što je Mađarska zatvorila granicu sa Srbijom – bile na mađarskoj granici, na područjima Baranjskog Petrovog Sela, Terezina Polja i Botova. Ova su područja u medijskim izvještavanjima usmjerenim na spektakl granice (usp. npr. De Genova 2002), prizore drame, očaja i kaosa, bila manje zastupljena u odnosu na ulazne točke i kamp, no za neke od njih, posebice za Botovo, postoje rijetki, ali za razumijevanje situacije relevantni zapisi i opisi.¹² Jedan od njih na upečatljiv način opisuje uigrani noćni prelazak granice na toj točki – nadrealni prizor “državnog krijumčarenja izbjeglica” (Moving Europe 2016) koji u pratnji hrvatske policije iz vlaka odlaze prema mađarskom teritoriju, na koji ulaze kroz uski prolaz u žičanoj ogradi odakle ih mađarski vojnici preko polja vode do vlaka koji će ih odvesti dalje u Europu.

Kada Mađarska sa 16. na 17. listopada zatvara granice za izbjeglice i s hrvatske strane, masovno kretanje izbjeglica u potpunosti se usmjerava prema Sloveniji, ostajući, međutim, i dalje raspršeno, pa i nepredvidivo te javno-skriveno, državno upravljano, policijski kontrolirano i usmjeravano. Izbjeglice se isprva, kako se izvještava na službenim stranicama Ministarstva unutarnjih poslova, odvodi prema graničnim prijelazima Macelj/Gruškovje i Mursko Središće / Petišovci te prijelazima Bregana/Obrežje i Trnovec / Središće ob Dravi, no i prema drugim mjestima koja se ne spominju u službenim javnim izvješćima.¹³ U sljedećim se danima množe mjesta na kojima izbjeglice prelaze iz Hrvatske u Sloveniju, ali o konkretnim lokacijama prijelaza tada saznajemo gotovo isključivo preko obavijesti i izvještaja na volonterskim platformama i od prijatelja na terenu, te sporadično i naknadno i iz hrvatskih i slovenskih medija budući

¹¹ Usp. <http://www.policija.hr/main.aspx?id=220928> i <http://stari.mup.hr/main.aspx?id=223121>.

¹² Usp. npr. <https://www.youtube.com/watch?v=531zJx9NzEY>.

¹³ Usp. <http://stari.mup.hr/main.aspx?id=223121>. Za medije usp. npr. “Dramatična noć: kod Trnovca izbjeglice pješke prugom u Sloveniju”, 19. 10. 2015., <http://mnovine.hr/vijesti/hrvatska/aktualno/nova-kriza--je-li-na-pomolu-nocna-izbjeglicka-drama-u-cakovcu->.

da se na službenim stranicama Ministarstva unutarnjih poslova prestaje izvještavati o izlaznim točkama.

Jedno od ključnih mjesta na kojem su se tih dana listopada odvijali prelasci u Sloveniju i na kojem su građani samoorganizirano dežurali, donosili i dijelili hranu i odjeću bio je i Ključ Brdovečki u blizini graničnog prijelaza Harmica/Rigonce (usp. Juranić 2015). Slično kao i kod opisanog prelaska kod Botova, i na Ključu Brdovečkom odvijalo se “prebacivanje” izbjeglica preko zelene granice koju su sa slovenske strane povremeno nadlijetali helikopteri i “osiguravala” vojna oklopna vozila. Tih je dana više puta dnevno, ponekad i u razmacima od tek nekoliko sati, na željezničku stanicu u Ključu Brdovečkom iz Tovarnika stizao vlak s izbjeglicama koji su prethodno prošli registraciju u kampu u Opatovcu. Ljudi iz vlaka su po izlasku, u pratnji specijalne policije, u koloni brzim hodom prolazili dvadesetak minuta dugu trasu koja je vodila kroz središte mjesta do mosta na Sutli nakon kojeg su dalje sami hodali do slovenske granice. Tijekom dana najumorniji od njih su, ne znajući da će noć, a možda i više hladnih noći provesti na otvorenom, ostavljali na stanici ili uz put teške, sive UNHCR-ove deke koje će nam u narednim mjesecima biti jedan od možda najjasnijih signala mjesta okupljanja ili kretanja izbjeglica. Volonterima koji su se nalazili kod mosta tutnjevi koraka najavljivali su dolazak nepregledne i zbijene mase ljudi koja se prema kraju ipak osipala, a kad se činilo da je prošla, polaganim su iscrpljenim korakom još dugo stizali bolesni, stariji, umorni, djeca, svi oni koji nisu mogli pratiti ubrzani korak, pa i trčanje stotina mladića na početku kolone. Nakon mosta kolona je zakretala desno uz rijeku, na puteljak kojim je tih dana prošlo više desetaka tisuća ljudi. Iz daljine i iz smjera u kojem su odlazili do nas na mostu dopirao je miris paleži od vatri na pustoj ledini, “spaljene plastike od boca koje pale kako bi se barem malo ugrijali” (Juranić 2015), povremeno i uznemirujući, zastrašujući zvukovi naredbi s razglasa i meteža mase. U noći su reflektori bacali svjetlo na mjesto koje se nalazilo nedaleko od naselja sa slovenske strane granice, a na kojem su izbjeglice u “kaotičnim i nehumanim” uvjetima (Ladić i Vučko 2016: 19; usp. Lunaček Brumen i Meh 2016: 29; Pistotnik et al. 2016: 103–104) čekali na ulazak u Sloveniju. Iako rijetko, neki su se potajice vraćali do mosta tražeći pomoć, topliju odjeću ili deke, hranu za djecu ili liječnike kojih ni na mostu nije bilo.

Ovdje samo u osnovnim crtama predstavljena mapa kretanja u ovom razdoblju, kao i načini na koje su se odvijali prelasci na Botovu i Ključu Brdovečkom, upućuju da je država u nastojanjima na uspostavljanju kon-

trole nad kretanjem, na neki način preuzimala obrasce kretanja tzv. iregularnih migranata iz ranijih razdoblja, a koji se naslućuju i u literaturi (usp. npr. Hassan i Biörklund 2016: 126–127). Izbjeglice su pod kontrolom policije ulazili i izlazili iz zemlje gotovo kao da se radilo o tzv. ilegalnim, potajnim prelascima, a putanje kojima ih se usmjeravalo nisu bile stalne, odnosno ovisile su o cijelom nizu faktora, od vremenskih uvjeta do trenutnih, kratkoročnih i dugoročnih procjena, odluka i dogovora različitih aktera, država, policija i dr.

Krajem listopada formalnim bilateralnim i osobito multilateralnim dogovorima na visokim i najvišim državnim razinama (dogovorima predsjednika i premijera, ministarstava i ravnateljstava policija i dr.)¹⁴ formalizira se i jača kontrola nad kretanjem. Ustanovljava se, kako je to formulirao Bernd Kasperek, “*ad hoc* politički prostor, koji presijeca preko svih već postojećih prostora, poput EU, šengenskog prostora i dr.” (2016: 7), odnosno formira se međudržavno koordiniran izbjeglički koridor, tzv. balkanski koridor koji je u svakoj zemlji kroz koju je prolazio, kako je to detaljno elaborirano za Sloveniju (Kogovšek Šalamon 2016a, 2016b), a naznačeno i za druge zemlje (usp. npr. Beznec et al. 2016: 17–21, 45–49; Petrović 2016: 404; Petrović 2017), bio priručno, pseudopravno reguliran i koji je u stalnoj mijeni modela i pravila funkcionirao u sljedećim mjesecima (usp. Santer i Wriedt 2017; za Srbiju i Makedoniju usp. Beznec et al. 2016; za Sloveniju usp. Lunaček Brumen i Meh 2016; Kogovšek Šalamon 2016a, 2016b). Govorimo li o Hrvatskoj, slijedom dogovora sa Slovenijom izbjeglice se od tada više ne ostavlja pred granicom, nego ih se vlakom prebacuje na slovenski teritorij, u Dobovu. U skladu s dogovorom Hrvatske i Srbije, a logistički primarno vezano uz otvaranje kampa u Slavonskom Brodu 3. studenog 2015. godine, izbjeglice ni za ulaz u Hrvatsku više ne čekaju na zelenim granicama, nego na njezin teritorij ulaze vlakom direktno iz Šida. Uspostavljanjem te “izvanredne” željezničke linije koridor kroz Hrvatsku dobiva idealtipski oblik kanala koji je u smjeru od istoka do zapada povezivao Šid i Dobovu, a koji je bio u potpunosti izoliran u odnosu na okolni teritorij kojim je prolazio i uvelike izdvojen u odnosu na njegov pravni sustav, stanovništvo i dr.

Koridor koji je do tada podrazumijevao gotovo potajno državno organizirano masovno prebacivanje ljudi od jedne do druge granice, a koji je zamijenio kriminalizirane i opasne pojedinačne prelaskе tih granica na tzv.

¹⁴ Usp. npr. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5904_en.htm i <http://stari.mup.hr/main.aspx?id=223121>.

zapadnobalkanskoj ruti (usp. npr. Hassan i Biörklund 2016: 126–127), definitivno prerasta u ono što se u literaturi naziva formaliziranim koridorom (usp. Beznec et al. 2016) u kojem su se pravila usklađivala u reakciji ili koordinaciji između država, a granične kontrole jedne države u nekim slučajevima i doslovno prelazile na teritorij druge države. U tom se periodu formirala hrvatska, pa time i unijska eksteriorizirana granica u Srbiji, koja je podrazumijevala prisutnost i djelovanje hrvatskih policijskih službenika u Šidu što je bilo definirano posebnim protokolom prema kojem “hrvatska stranka” upućuje “kompoziciju vlaka s pripadajućom posadom na željeznički kolodvor u Šidu, s dovoljnim brojem policijskih službenika Republike Hrvatske, kao pratnjom” (Protokol čl. 3 st. 2). U istom se protokolu zadaća policije opisuje kao “osiguranje prihvata, odnosno daljnjeg transfera”, a što je u praksi već od druge polovice studenog uključivalo i selekciju kojom je hrvatska policija dijelu izbjeglica zabranjivala nastavak putovanja koridorom.

Ta selekcija, koja se u Hrvatskoj nazivala i profilacijom migranata, provodila se počevši od grčko-makedonske granice (usp. Santer i Wriedt 2017: 146–147) na kojoj su povremeno djelovali i hrvatski policajci, u veljači 2016. godine i izrijeком da bi obavljali “poslove profilacije migranata”.¹⁵ Selekcija je podrazumijevala isključivanje isprva svih onih koji ne dolaze iz Afganistana, Sirije i Iraka da bi s vremenom postajala sve restriktivnija te zahvaćala i neke od onih koji dolaze iz tih zemalja, a od veljače 2016. godine – kada se na zajedničkom sastanku ravnatelja policija Austrije, Slovenije, Hrvatske, Srbije i Makedonije zaključuje da se “migrantski tijek duž zapadnobalkanske rute treba smanjiti na najmanju moguću mjeru” (Joint Statement 2016) – i sve iz Afganistana (usp. npr. Beznec et al. 2016: 49; Lunaček Brumen i Meh 2016: 30–31). U praksi se pak profilacija osim na selekciju prema državi porijekla, oslanjala i na segregaciju prema govoru, regijama i gradovima, kao i na dodatna različita ispitivanja, a pratile su je arbitrarnost, zastrašivanje i nasilje (Banich et al. 2016a i 2016b; usp. i s. n. 2016). Slijedom te s vremenom sve rigoroznije segregacije značajno se smanjivao broj ljudi koji su se kretali balkanskim koridorom i stvarala osnova za njegovo skoro zatvaranje (usp. Beznec et al. 2016: 49).

S uvođenjem profilacije višestruko se i s različitim intenzitetima mijenja i kretanje izbjeglica u tom razdoblju. Profilacija je s vremena na vrijeme dovodila do većih nemira, a onda i do zastoja i privremene promjene trase kretanja koridora u smjeru prema zapadu. Primjerice kada su sredinom

¹⁵ Na: <http://stari.mup.hr/main.aspx?id=229923>.

veljače 2016. godine izbjeglice koji su zbog profilacije u Sloveniji vraćeni u Hrvatsku, a zatim u Srbiju,¹⁶ blokirali željezničku prugu u Šidu, izbjeglice kojima je bio dozvoljen tranzit prema zapadu u Hrvatsku ulaze autobusima preko graničnog prijelaza Batrovci/Bajakovo, a ne vlakom od Šida izravno do kampa u Slavanskom Brodu. Profilacija je, nadalje, i trajnije utjecala na promjenu oblika kretanja izbjeglica kroz Hrvatsku. S njezinim se uvođenjem kretanje opet grana te se uz “službeno” masovno i vidljivo kretanje u koridoru, aktiviraju i “ilegalni” putovi prelaska granice. Dio onih koji su isključeni iz koridora svoj put prema zapadu nastavljaju izvan koridora, sami ili s krijumčarima (usp. npr. Banich et al. 2016a; Frébutte 2016). Profilacijom se k tomu uspostavlja povratni smjer kretanja, onaj prema istoku, a koji se može nazvati kontrakoridorom. Naime, temeljem profilacije austrijska je policija izručivala izbjeglice slovenskoj, slovenska hrvatskoj, hrvatska srpskoj što je dovelo do onog što se tada nazivalo “ping-pongom” ljudima.¹⁷ Aktivan do zatvaranja granica, ovaj povratni smjer državno organiziranog kretanja nikada nije poprimio oblik kanala te se samo jednim dijelom, a ponekad ni toliko, preklapao s putanjom koridora prema zapadu.

U tom kretanju prema istoku teško da možemo prepoznati neke trajnije obrasce. Prema informacijama koje su do nas stizale preko neformalnih mreža i iz izravnih kontakata, te donekle i medija, osobe zaustavljene, primjerice, u Sloveniji vraćane su u Hrvatsku na različite načine, potajno, više ili manje (ne)formalizirano, grupno ili pojedinačno (usp. npr. Banich et al. 2016a; Konjikušić 2016). Ponekad su grupe ljudi samo ostavljane na graničnom prijelazu (npr. na Harmici), ponekad ih je od tamo hrvatska policija vodila do zagrebačkog željezničkog kolodvora, Prihvatilišta za tražitelje azila u Zagrebu, kampa u Slavanskom Brodu, ali i do Srbije. Spomenuta dva kretanja, dakle, kretanje “ilegalnim” putovima prema zapadu i kretanje u kontrakoridoru prema istoku, ponekad su se na određenim točkama i susretala. Tako su već spomenute interiorizirane granične kontrole u zagrebačkim hostelima u okolici željezničkog kolodvora zahvaćale tada podjednako one koji su u Hrvatsku iz Slovenije vraćeni kontrakoridorom, kao i one koji su u Hrvatsku iz Srbije ušli mimo koridora.

Koridor prema zapadu može se, kako predlaže Duško Petrović (2016: 412–416), razumjeti u kategorijama sigurnosnog humanitarizma na što

¹⁶ Usp. npr. priopćenje MUP-a za medije od 16. 2. 2016. godine. Na: <http://stari.mup.hr/main.aspx?id=230492>.

¹⁷ Usp. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2016/02/03/igranje-ping-ponga-ljudima-u-sustavu-azila/>.

upućuju i dominantni oblici njegove javne reprezentacije kroz prizore mase nediferenciranih lica u kretanju koju usmjeravaju ili nadgledaju policijski službenici uz facilitaciju standardnih aktera humanitarnih akcija: zaposlenika i volontera Crvenog križa, UNHCR-a, UNICEF-a i dr. No, iako je nepobitno da je koridor, koji je mnogima omogućio relativno siguran, legalan i brz prolaz, imao humanitarnu dimenziju koja se očitovala u razrađenoj, ne uvijek primjerenoj, ali za “goli život” uglavnom ipak dostatnoj podršci osobama koje su se kretale koridorom, tu njegovu dimenziju ne bi trebalo preneglašavati.

Krhkost humanitarne dimenzije koridora otkriva se, primjerice, iz činjenice da su se u fazi koja je prethodila formalizaciji balkanskog koridora, izbjeglice dovodili i ostavljali na granici u dehumaniziranim i kaotičnim uvjetima koji su ih tamo čekali, kao što smo vidjeli na primjeru spomenutog Ključa Brdovečkog, što je tek jedan od primjera dodatnog stradanja koje je proizvodio sam koridor (Lunaček Brumen i Meh 2016: 32). To se još jasnije vidi iz toga da je u jednom trenutku prolazak bio dozvoljen samo državljanima Afganistana, Iraka i Sirije koji su brojčano prevladavali u balkanskom koridoru, no ne i državljanima Eritreje i drugih zemalja kojima se u Europi inače u visokom postotku odobravaju zahtjevi za azilom (usp. Kasperek 2016: 7). Konačno, balkanski koridor je zatvoren u trenutku kada je od Makedonije pa nadalje uspostavljena gotovo potpuna i koordinirana kontrola nad kretanjem izbjeglica, a ne kada za njim više nije bilo humanitarne potrebe. Samo ispred zatvorene granične ograde u grčkom Idomeniju na dan zatvaranja koridora bilo je oko 12 000 izbjeglica koji su ondje na rubu preživljavanja još tjednima čekali da se otvori granica koja je i danas za njih zatvorena.¹⁸

Koridor je, uostalom, među pojedinim aktivistima i istraživačima (usp. npr. Kasperek 2016: 6; Speer 2015) vrlo rano prepoznat primarno kao oblik uspostave kontrole nad aktivnim kretanjem ljudi, odnosno oblik pasivizacije brojem i snagom do tog trenutka nevidenog kretanja izbjeglica. Biti u koridoru od Hrvatske je, kako je već u literaturi istaknuto za slovensku dionicu koridora (v. Kogovšek Šalomon 2016b: 44–47; Ladić i Vučko 2016: 21–22), a za razliku od situacije u Makedoniji i Srbiji (v. Beznec et al. 2016), i doslovno značilo biti u potpunoj vlasti kretanja koje se ni minimalno nije moglo prilagoditi individualnim potrebama. Kretanje izbjeglica u koridoru moralo se poklapati sa smjerom, područjem i ritmom samog koridora.

¹⁸ Usp. npr. <http://www.msf.org/en/article/eu-migration-crisis-update-march-2016>.

Ulazak u vlak u Šidu koji je, s jedne strane, otvarao mogućnost ubrzanog i besplatnog kretanja prema zapadu, s druge je strane podrazumijevao odricanje od individualne slobode kretanja i nužnost nastavljanja kretanja jedino koridorom. Iz koridora se općenito nije moglo privremeno ili trajno, na vlastiti zahtjev, izdvojiti da bi se zadovoljila neka individualna potreba kao što je, da navedemo samo neke primjere s kojima smo se susrele u kampovima u Dobovi i Slavanskom Brodu, potreba za odmorom, ali i bržim nastavkom putovanja, noćenjem u hotelskoj sobi umjesto u šatoru, točnije, govorimo li o Dobovi, na podnicama šatora. Tako, primjerice, izlazak iz koridora u Dobovi nije dozvoljen muškarcu koji se želio vratiti u Tursku na ispraćaj umrlog člana svoje obitelji. S druge strane, oni malobrojni izbjeglice koji su se iz različitih razloga zatekli na teritoriju Hrvatske izvan područja koridora nisu se mogli priključiti koridoru. Ulazna točka koridora za Hrvatsku bila je isključivo “granica”, vlak u Šidu. Sve to upućuje na mogućnost razumijevanja koridora od Hrvatske kao detencije¹⁹ koja, kako je to za Sloveniju pokazala Neža Kogovšek Šalomon (2016b: 44–47), nije imala uporište ni u zakonodavstvu Europske unije, niti u nacionalnom zakonodavstvu. O tom se koridoru, поближе, može govoriti kao o mobilnoj detenciji koja se sastojala, s jedne strane, od zaključanih vlakova, autobusa i kolona koje je pratila i usmjeravala policija, te s druge, od kampova kao mjesta okupljanja različitih smjerova kretanja te neke vrste stanice, mjesta obaveznog zaustavljanja na putu.

¹⁹ Načelno, detencija, odnosno lišavanje ili ograničavanje slobode kretanja “ne-državljan” poput tražitelja azila, apatrida i, aktualnom hrvatskom pravnom terminologijom, stranca koji nezakonito borave u zemlji i slično, provodi se administrativnom odlukom, a uz rudimentaran i tek naknadan nadzor suda. U Hrvatskoj takvo lišavanje ili ograničavanje slobode kretanja može trajati i do 18 mjeseci. U hrvatskim se zakonima ne javlja pojam detencija, no s njim se ipak u navedenom smislu susrećemo, makar ponekad i samo rubno, u rijetkim fokusiranim pravnim i drugim tekstovima o toj temi (usp. npr. Lalić Novak 2013: 144, f 9; s. n. s. a; Tučkorić 2008) te, češće, općenito u govoru i praksi. Umjesto o detenciji moglo bi se, s obzirom na neka zajednička ključna obilježja, govoriti o internaciji, vrsti zatvaranja koje se povijesno može pratiti od kolonijalnih praksi s kraja 19. stoljeća kada se otvaraju prvi internacijski logori (usp. npr. Grbac 2013; Rahola 2011: 101–102; Wachsmann 2015: 6–9 et passim). U ovom tekstu ne govorimo o internaciji, pa ni o internacijskom logoru, nego o kampu i detenciji, čime se nastavljamo na suvremeni govor i praksu, bez namjere da prikrivamo zajedničku genealogiju tih vrsta zatvaranja i objekata, a s namjerom da se odmaknemo od suvremenih službenih eufemizama kao što su centar, tranzitni centar i sl. (usp. npr. Papadopoulos et al. 2008: 195). Dok u nekim drugim jezičnim kontekstima pojam detencije može konotirati eufemizam, u hrvatskom jeziku je opasnost od toga manja s obzirom da se radi o terminu koji se tek odnedavno koristi u tom značenju. Iako učinak prikriivanja pravog značenja nije isključen ni u hrvatskom kontekstu, baš zato jer se radi o novom terminu u tom kontekstu, pojam detencije uvodi se u ovaj tekst kako bi se, upravo suprotno, naglasilo da se radi o posebnom tipu lišavanja ili ograničavanja slobode kretanja koje ne prate mehanizmi zaštite prava pojedinaca koji vrijede za većinu na nekom teritoriju.

The only kind of freedom we get in this camp get sick and go out. "Freedom" comes with a price. I really look forward for one of my friend gets sick so that i can go out and for briefest moment be free.

Poruka iz kampa u Slavonskom Brodu (5. travnja 2016.)

Koridor kao jedinstveni oblik detencije, mobilna detencija, poziva na dublje istraživanje upravo njegovog mobilnog aspekta, odnosno na onaj tip istraživanja koji William Walters (2015a, 2015b: 10) naziva *viapolitikom*. Radi se o istraživanju kretanja u kojem bi se pozornost osim trasama i putovima, posvetila i samom putovanju, pa tako i prijevoznim sredstvima kao mjestima koja su ujedno i predmet i poprište kontrole i otpora kontroli, kretanja i zaustavljanja i sl. No, mi ćemo se u nastavku umjesto na prijevoznim sredstvima kao specifičnim mjestima razumijevanja koridora kroz Hrvatsku fokusirati na kamp kao neizostavnu postaju tog koridora, njegovu središnju točku. Riječ je o slavonskobrodskom kampu kojem smo, za razliku od vlakova i autobusa kojima su se izbjeglice kretali u koridoru, imale dugotrajan, iako visoko fragmentiran pristup (usp. Hameršak i Pleše 2017).

Kamp u Slavonskom Brodu, kao i kamp u Opatovcu prije njega, ali i kao kampovi u Gevgeliji, Preševu, Šidu, Dobovi i drugdje, izrasli duž balkanskog koridora (v. npr. Bezec et al. 2016; Kogovšek Šalamon i Bajt 2016; Speer 2015), bio je takozvani tranzitni kamp. Takvi se kampovi donekle mogu usporediti s kampovima s ruba Europe poznatim i prije razdoblja o kojem govorimo (usp. Tsianos i Karakayali 2010: 383), a koji se umjesto kao mjesta trajnog zaustavljanja, pokazuju kao preduvjet za nastavak putovanja. No za razliku od tranzitnih kampova duž balkanskog koridora čija je temeljna funkcija bila "što je moguća brža obrada migranata, kao i povezivanje linija transporta" (Kasperek 2016: 6), kod onih drugih tranzitnost je implicitna i vezana uz ipak dulje zadržavanje.

Kroz slavonskobrodski kamp, koji je, kako je spomenuto, stavljen u funkciju 3. studenog 2015. godine, u nešto više od pet mjeseci njegova postojanja prošlo je više od 350 000 ljudi, zaustavljajući se u njemu uglavnom tek nakratko, na nekoliko sati koliko je u pravilu trajala registracija i humanitarna opskrba. U pojedinim danima, osobito na počecima, vlakovi koji su izbjeglice doveli i odveli iz kampa doslovce su se izmjenjivali, a

u jednom je danu, primjerice, na taj način kroz kamp prošlo gotovo 8 000 ljudi.²⁰ Ovaj ubrzan i efikasan tranzit je u kombinaciji sa spektaklom brojeva (New Keywords Collective 2016: 21–25) dominirao i javnim predodžbama kampa. No, slavonskobrodski kamp samo je u jednom kratkom periodu imao isključivo tranzitni karakter u doslovnom smislu. Naime, uz stalan tranzit prema zapadu, u kampu se vrlo brzo nakon njegova otvaranja, od druge polovice studenog događalo i nešto drugo. Već 18. studenoga 2015. godine iz ranog jutarnjeg vlaka pristiglog u kamp izbjeglice nisu nakon postupka registracije, kao do tada, redom odlazili u jedan od sektora iz kojeg ih se dalje upućivalo prema Sloveniji. Umjesto toga, policija je dio ljudi usmjeravala prema sektoru na suprotnoj strani, na pustu trasu na kojoj ih je tek pogledom pratio predstavnik UNHCR-a. U taj je sektor upućeno, prema javno dostupnim informacijama,²¹ 110 osoba, uglavnom muškaraca, iz zemalja kao što su Libanon, Pakistan, Nepal, Bangladeš, Maroko, Somalija i Obala Bjelokosti, koji su tijekom dana otišli iz kampa.²² Od tada će slavonskobrodski kamp, iako i dalje mjesto stalnog protoka velikog broja izbjeglica prema zapadu, biti i mjesto “imobilizacije kretanja” (usp. Papadopoulos et al. 2008: 197), prisilnog zaustavljanja i duljeg ili kraćeg zatvaranja. Time će detencija o kojoj smo govorili, a koja podrazumijeva restrikciju slobode kretanja i stavljanje pod vlast koridora, dobiti dodatnu i lakše prepoznatljivu formu kojom ćemo se baviti dalje u tekstu.

Dok su volonteri u kampu izbjeglicama izdvojenim prilikom ovog prvog poznatog primjera profilacije u Slavanskom Brodu, mogli pristupiti na trasi kojom su se nakon izlaska iz vlaka kretali prema sektoru, a kasnije i u samom sektoru u kojem su zadržani, to u sljedećim mjesecima više nije bio slučaj. Štoviše, izdvajanja i zadržavanja u kampu u Slavanskom Brodu dugo su se sustavno skrivala, prešućivala i tajila. Službena priopćenja Ministarstva unutrašnjih poslova o njima nisu govorila, kao ni medijska, volonterska i druga izvješća iz kampa i u kampu. No, informacije o tome stizale su, iako diskontinuirano i fragmentirano, uvjetno rečeno izvana, od osoba koje su nakon izdvajanja i zatvaranja u Slavanskom Brodu vraćene u Srbiju. Tamo su s nekima od njih razgovarali aktivisti, primjerice, mreže

²⁰ Usp. <http://www.policija.hr/main.aspx?id=223121>.

²¹ Usp. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2015/11/19/odvajanje-izbjeglica-na-one-koje-su-iz-tzv-ratnih-zona-i-na-ostale/>.

²² Koliko je poznato, prva je grupna segregaciji prema zemlji porijekla u Sloveniji u kampu provedena 15. studenog 2015. godine. Tada je u kampu u Dobovi izdvojen i u detenciju u Postojni upućen 71 muškarac iz Maroka (usp. Ladić i Vučko 2016: 23).

Moving Europe koji stoga početkom siječnja 2016. godine u kratkom priopćenju upozoravaju na “sistemske nasilje i nezakonite postupke hrvatske policije u tranzitnom kampu za migrante i izbjeglice u Slavonskom Brodu”.²³ Nekoliko tjedana kasnije Moving Europe objavljuje i detaljniji izvještaj o postupanjima hrvatske policije u kampu i Šidu (Banich et al. 2016a), koji sadrži i pojedinačna svjedočanstva, među kojima i sljedeće: “Kad smo došli u Slavonski Brod hrvatski policajac mi je rekao: ‘Ti nisi Iračanin, ni Sirijac, ne možeš proći.’”

Ljudi koje se zadržavalo i zatvaralo u slavonskobrodskom kampu u njege su stizali na različite načine i s različitim mjestima. Osim redovnim izvanrednim izbjegličkim tranzitom iz Šida, kojim je u kamp stigla i spomenuta, prva grupa izdvojenih i zatim zadržanih izbjeglica, u kamp su se, bez službenih informacija o tome, a kako smo imale priliku vidjeti, kombijima dovodile manje grupe ljudi s različitih strana. U dva je pak navrata, o čemu je izvještavala i Inicijativa Dobrodošli!,²⁴ vlakom u kamp doveden veći broj ljudi iz smjera zapada. O tome kako su oni koji su u kampu izdvojeni ili u njege vraćeni odlazili iz kampa također se raspolaže vrlo oskudnim informacijama. Iznimka je tek donekle, u smislu odjeka u javnosti, masovno vraćanje u Srbiju u veljači kada je Hrvatska vlakom iz Slavanskog Broda u “utorak kasno navečer [sa 16. na 17. veljače] vratila u Srbiju 217 izbjeglica koje je odbila Slovenija”.²⁵ To vraćanje jedini nam je poznati slučaj masovnog izlaska iz kampa u smjeru Srbije.

O sasvim drugoj vrsti vraćanja u Srbiju govori se u svjedočanstvima uvrštenim u već spomenuti izvještaj Moving Europe. Prema tim svjedočanstvima, policija je izbjeglice zatvorene u kampu dovozila na granično područje odakle su bili prisiljeni hodati prema Srbiji.

Sutradan su nam rekli da sada idemo u Sloveniju. Morali smo ući u policijski auto. Zatim smo morali pješaćiti 7 kilometara. Rekli su nam da je to Slovenija, ali bila je Srbija. [...] Jedan je moj prijatelj pokušao pobjeći, ali ga

²³ Na: <http://moving-europe.org/croatia-slavonski-brod-transit-camp-for-migrants-and-refugees/>.

²⁴ Usp. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2016/02/17/sigurni-koridor-u-eu-zaneke-koridor-povratka-u-nesigurnost-za-druge/> i <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2016/02/28/gradani-europe-porucili-vladama-omogucite-izbjeglicama-siguran-prolaz-sada/>.

²⁵ Na: <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2016/02/18/europske-zemlje-moraju-solidarno-preuzeti-odgovornost/>. Usp. npr. HRT, *Dnevnik*, 17. 2. 2016., <http://vijesti.hrt.hr/322636/hrvatska-vratila-217-izbjeglica-u-sid-slovenija-ima-nove-mjere>.

je hrvatska policija ulovila i pretukla [pokazuje na lijevu jagodičnu kost] i ovdje [pokazuje na lijevo rame]. I po nogama. Bili su nasilni i tukli su ga. I kad su nas strpali u auto također su bili nasilni. Hrvatska nije dobra! (Banich et al. 2016a)

Još jedan način izlaska iz kampa, koji do danas nije poznat u javnosti, ali je nama za boravka u kampu bio najvidljiviji, odnosi se na čini se raširenu praksu ponovnog uključivanja u koridor prema zapadu dijela onih koji su u kampu prethodno bili dulje ili kraće zatvoreni nakon što su, što je možda najčešće bio slučaj, zbog profilacije vraćeni iz Slovenije. U kampu smo, naime, više puta vidjele kako policajci pred sam polazak vlaka dovode na peron veću ili manju grupu ljudi koji su prethodno, po svemu sudeći, bili zatvoreni u kampu, te ih raspoređuju po vagonima. Kako smo imale priliku čuti u kampovima u Dobovi i Slavonskom Brodu, ljudima koji “nisu prošli” profilaciju, a zbog čega su vraćeni na prethodnu točku, izrađivali su se novi registracijski dokumenti, prilagođavao im se i “popravljaao” identitet, s kojim ih se ponovno upućivalo prema zapadu.

Ljude se u kampu zatvaralo u sektore s kontejnerima na koje se, po svemu sudeći, odnose rečenice iz već navedenog svjedočenja: “Odveli su me u sobu, tamo su me držali od 12 do 20 sati. Tamo su držali nas četrdesetak” (Banich et al. 2016a). U vrijeme na koje se odnosi ovo svjedočenje, dakle u siječnju 2016. godine, zatvoreni ljudi bili su skriveni u kontejnerima ili u dubini sektora, izvan pogleda ostalih u kampu, ali su se znakovi njihove prisutnosti, kao što su svjetla u kontejnerima koji bi trebali biti prazni, ipak mogli uočiti. S mjesta na kojem su se nalazili, oni su zasigurno mogli nazrijeti ili čuti zvukove tranzita prema zapadu u koji su sve do nedavno i sami bili uključeni. Zvukovi su to stotina, pa i tisuća izbjeglica, ali i stotina policajaca, službi i pomagača različitih vrsta koji im nisu prilazili. U tom se smislu može čitati i sljedeći iskaz: “UNHCR i druge organizacije bili su u kampu, ali nitko ništa nije napravio za nas. Samo je policija bila tamo s nama, i udarali su nas, i ni s kim drugim nismo mogli razgovarati” (Banich et al. 2016a). Već početkom veljače grupe zatvorenih ljudi se i izvana primjećuju u jednom od jugoistočnih sektora. Njihov “izlazak” ispred kontejnera i šatora, odnosno “ulazak” u naš vidokrug može se prije svega povezati s time da se u kampu sve češće zadržavalo sve više ljudi, među njima i čitave obitelji s djecom, na sve dulje vrijeme, a što se nije moglo lako skrivati.

Kada je posljednji vlak 5. ožujka 2016. godine, dakle, nekoliko dana prije službenog zatvaranja granica, otišao prema Sloveniji, slavonskobrodski

kamp nije ostao prazan. U tom trenutku u kampu se nalazilo tristotinjak osoba koje su u njega pristizale kontrakoridorom u razdoblju nakon spomenutog masovnog vraćanja u Srbiju sredinom veljače. Početkom ožujka, dakle, kamp koji je otvoren za potrebe kontrole i registracije izbjeglica, ali i ubrzanja kretanja, postaje isključivo mjesto njihova zatvaranja i imobilizacije u detencijskim sektorima, odnosno mjesto jasne, nedvosmislene i nezakonite detencije, lišavanja ili ograničavanja slobode kretanja (usp. Ured pučke pravobraniteljice 2017: 190–191). U detencijske sektore kampa ulazimo prvi puta 18. ožujka 2016. nakon što je suspendirana višemjesečna zabrana ulaska u te dijelove kampa, a o čemu više pišemo na drugom mjestu (Hameršak i Pleše 2017).²⁶

U kampu koji se nalazio izvan samog grada od kojeg je bio dodatno odijeljen ogradom i sigurnosnim sustavom, u tom je trenutku većina njegovih južnih sektora bila u detencijskoj funkciji. Ti su detencijski sektori bili ograđeni od kampa i jedni od drugih, a iz njih se, unatoč tome što su bili smješteni na rubovima kampa, nije naziralo gotovo ništa izvan samog kampa. I ovi su “kampovi u kampu”, poput tolikih drugih izbjegličkih “domova” nove Europe, bili sastavljeni od montažnih plastičnih ili metalnih objekata postavljenih i pravilno raspoređenih na parcelama ovdje posutim grubim šljunkom. Ti su objekti u svakom sektoru oblikovali specifične mikroprostore “trga”, “ulica” ili prolaza. Noću ih nije osvjetljavala ulična rasvjeta, nego visoko postavljeni jaki reflektori koji su bili raspoređeni unutar i na rubovima kampa, i pomoću kojih se slavonskobrodski kamp kao, primjerice i onaj u slovenskoj Dobovi, i iz daljine mogao locirati. Kod samih ulaza u sektore nalazili su se kontejneri, koje su zasebno koristili policija i Crveni križ, a kojima su pristup unutar pojedinih sektora otežavale pokretne ograde kakvih je bilo i na brojnim drugim mjestima u kampu. Sekcije bijelog, visokog i dugog šatora, od kojih se jedna u tzv. prvom sektoru koristila kao zajednička spavaonica, i sićušni kontejneri za spavanje u tzv. trećem i četvrtom sektoru bili su individualizirani tek administrativno, nalijepljenim ili rukom ispisanim brojevima na “vratima” koji su imali ulogu “kućnih” brojeva. U tom je prostoru ono što je inače privatno, intimno i pripada domu, poput zahoda, kupaonica ili prostora za blagovanje, bilo “javno”,

²⁶ U sljedećih dvadesetak dana do zatvaranja kampa u te dijelove ušle smo ukupno desetak puta, odnosno u njima boravile dvadesetak sati, što je bilo povezano i s time da je organizacija za koju smo volontirale, kao i većina drugih, i nakon otvaranja detencijskih sektora za volontere i zaposlenike organizacija u kampu imala limitiran pristup sektorima na par sati dnevno.

kolektivno, priručno i montažno, također isključivo strogo funkcionalno i neindividualizirano. U šatoru predviđenom za kolektivni smještaj gusto su bili poredani deseci kreveta na kat, bez madraca, s drvenim podnicama od kojih je svaka zauzeta bila ujedno i jedini, uvjetno rečeno, individualni prostor. U malim je kontejnerima bilo i do šest kreveta, odnosno tri kreveta na kat koji su ispunjavali gotovo čitav kontejnerski prostor.

Tijekom kratkog vremena od našeg prvog ulaska do zatvaranja kampa, a radi se o svega dvadesetak dana, mijenjao se prostor detencijskih sektora i odnos prema njima. Primjerice, kada prvi put u njih ulazimo, velika žičana vrata na ulazima bila su zavezana lancem s lokotom, a uz njih su s obje strane bili policajci. U sljedećim danima, u vrijeme kada je volonterima odobren ulazak u sektore, na vratima je i dalje bio lanac, ali on više nije bio uhvaćen lokotom. U dane uoči zatvaranja kampa, vrata više nisu bila vezana lancem, a policajac na ulazu ležerno nam je pokazivao da ih same otvorimo. Promjene koje su se događale unutar sektora bile su potaknute time da su u njima tada trajnije, odnosno s neizvjesnim trajanjem, živjeli ljudi. S tim u vezi su i organizacije u kampu, nakon što im je dopušten ulaz u detencijske sektore, sve do zatvaranja kampa, svakodnevno iznosile, ponavljale, usklađivale i utvrđivale planove za “uređenje” kampa, pri čemu se, primjerice, govorilo o nabavci perilica i hladnjaka, televizora, kuhinje. Neke su se od planiranih intervencija i realizirale, a u sektore su se unosili i iznosili šatori ili se unosila oprema poput stolova za stolni tenis i stolni nogomet. Onima koji su bili zatvoreni u kampu promjene su vjerojatno barem donekle olakšavale svakodnevicu, ali su također izazivale strepnje uobličene u pitanju: “Znači li to da mi ovdje ostajemo trajno?”²⁷

O tome koliko su, međutim, uvjeti života u detencijskim sektorima bili rudimentarni, a kontekst njihova “unapređenja” ograničen možda najbolje svjedoči to da je i unošenje nekoliko madraca za trudne i bolesne žene bila tema pregovora, dogovora i institucionalnih odobrenja. O rudimentarnim uvjetima svjedočila je i oprana odjeća koja se vješala na ogradu oko sektora, kao i prevrnutе plave kante za smeće ili deke koje su se, kako su volonteri znali vidjeti, u nedostatku stolica, znale koristiti za sjedenje ispred šatora.

Posljednje jasno upućuje na to da je kamp postao mjesto u kojem se odvijao, ma kako limitiran, svakodnevni život. Taj su život organizacije u kampu, u skladu s načelima humanitarne intervencije (usp. npr. Harrell-Bond 1986), a

²⁷ Usp. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2016/03/25/unaprjedenje-zivotnih-uvjeta-kampu-nikada-nece-zamijeniti-slobodu/>.

usporedo s “opremanjem” sektora, pokušavale strukturirati, što je također uvelike ostalo samo na razini planiranja. U tom kontekstu najavljivala su se i tek dijelom realizirala friziranja, brijanja, blagdanska darivanja, kreativne radionice, edukacije o higijeni, nasilju, pa i trgovini ljudima, filmske večeri, glazbeni *eventi* “gdje bi korisnici i pomagači mogli podijeliti svoje talente i kulturu”, šivanje tradicionalne odjeće, joga, pilates, nogometni turnir i drugo, a govorilo se i o obrazovanju djece. No, slično kao što je bio slučaj s opremanjem prostora, prve zahtjevnije aktivnosti koje su trebale biti kontinuirane, poput tečajeva jezika, počele su se održavati tek nekoliko dana prije nego što je na sastanku organizacija iznenada najavljeno zatvaranje kampa. Proces u kojem je sve donedavno primarno tranzitni kamp na razini planiranja zadobivao konture izbjegličkog kampa-grada dugog trajanja (v. npr. Agier 2015: 53–55 et passim; Malkki 1995: 498), u nama je u okružju neizvjesne budućnosti zatvorenih ljudi i općenito nepoznatih smjerova razvoja hrvatske politike prema izbjeglicama izazivao zazor i strepnju.

Proces humanitarizacije života u kampu, ovdje samo naznačen, a kojem su se predale organizacije prisutne u kampu, kao da je bacio još jednu sjenu na osnovnu značajku tog prostora, a to je da su u njemu mimo svoje volje i bez stvarnih mogućnosti izbora i zakonske osnove (usp. Banich et al. 2016b; Ured pučke pravobraniteljice 2017: 190–191), zatvoreni muškarci, žene i djeca, trudnice, roditelji i novorođenčad, teško bolesni, oni koji su netom, na moru do Grčke, izgubili članove najuže obitelji, dječaci koji su tek prohodali, školarci, mladići i djevojke. To je zatvaranje, između ostaloga, podrazumijevalo razne zabrane, prije svega zabranu slobodnog izlaska iz kampa, ali i zabranu kretanja po samom kampu tj. izvan sektora. Pojedinci su iz kampa mogli izaći isključivo uz odobrenje i pratnju policije, i to samo izvanredno, kao kad su zbog bolesti ili u pratnji morali otići u bolnicu, ili kada su išli u zajedničku nabavku namirnica izvan kampa. Unutar kampa, a izvan sektora, kao primjerice do kioska koji se nalazio u samom kampu, također su se mogli kretati samo iznimno, uz odobrenje i pratnju policije. U nekim im je situacijama čak i u sektoru bilo ograničeno kretanje te se, recimo, noću nakon određenog vremena nisu smjeli zadržavati izvan prostora za spavanje.

Da je kamp bio prostor izuzeća u odnosu na proklamirani društveni poredak europskog kontinenta i mehanizme koji ga osiguravaju, vidi se i iz načina na koji su se u njemu definirali i redefinirali te prostorno distribuirali identiteti. Naime, u svaki od tri sektora koja su bila u funkciji u ovome razdoblju ljudi su bili raspoređeni prema tada aktualnoj logici

kampa. U prvom sektoru u zajedničkom šatoru bili su muškarci koji su u kampu označeni kao samci, a kao takvi bili su identificirani bez obzira na to jesu li u samom kampu imali rodbinu te neovisno o tomu jesu li izvan kampa imali vlastite nuklearne obitelji, supruge i djecu. Oni su u taj sektor premješteni, neki i uz pasivni otpor koji su pružali policiji, neposredno prije našeg prvog ulaska u detencijske dijelove kampa. U trećem sektoru koji se, koliko je poznato, u kampu najduže koristio upravo za detenciju ljudi i čiji je naziv bio sinegdoha za prostore zatvaranja, u zasebnim su kontejnerima, donekle grupiranima prema jeziku, nacionalnosti ili zemlji porijekla, bili oni koji su u kampu imali status članova uže ili šire obitelji. U četvrtom su se sektoru u nekoliko kontejnera nalazili oni koje je policija u pravilu po kazni dodatno izolirala na određeno vrijeme. Takvim prostornim razdvajanjem ljudi, a koje je slijedilo pseudoadministrativno, kamp je postao mjestom proizvodnje specifičnih statusa, koji su za dio osoba imali radikalne reperkusije na njihove individualne biografije na što ćemo se vratiti kasnije u tekstu, a što je već opisano u izvještaju o kriminalizaciji i detenciji izbjeglica preseljenih iz kampa u Slavenskom Brodu, objavljenom po zatvaranju kampa (Inicijativa Dobrodošli 2016).

Za zatvorene su izbjeglice opcije trajnog izlaska iz kampa bile limitirane i, što je presudno, u razdoblju o kojem ovdje govorimo nisu podrazumjevale spomenutu opciju nastavka putovanja prema zapadu. Nakon što su zatvorene granice, a vlakovi prestali odlaziti iz kampa, poluskrivena ponovna uključivanja u koridor prema zapadu nisu, naime, više bila moguća. Vraćanje iz slavonskobrodskog kampa prema istoku, odnosno u Srbiju kao prethodnu točku koridora, a zatim i dalje kako to već biva u "lančanim deportacijama" (Papadopoulos et al. 2008: 163), također nije bilo moguće s obzirom da je Srbija, kako nam je u kampu rečeno, obustavila readmisijske procese. Tako se ono što se po zatvaranju granica činilo kao izgledan i mučan scenarij u kojem je detencija "preludij deportacije" (De Genova 2016: 2), a što se isprva najavljivalo na najvišim državnim razinama,²⁸ uskoro pokazalo kao neosnovana strepnja. Strepnja i neizvjesnost nisu, međutim, time eliminirane, nego su, dapače, pojačane.

Neizvjesnost se očitovala na različitim razinama. Nakon zatvaranja granica bile su, primjerice, neizvjesne i mogućnosti pravnog instituta spajanja obitelji koji je za dio ljudi mogao biti mehanizam izlaska iz kampa. S druge

²⁸ Usp. npr. <http://vijesti.hrt.hr/325657/oreskovic-poslali-smo-jasnu-poruka-europ-skoj-komisiji>.

strane, koliko nam je poznato, nekoliko je osoba izašlo iz kampa na način da su po njih došli njihovi srodnici, što je još jedan od pokazatelja da se zatvaranje u Slavenskom Brodu temeljilo ponajprije na fizičkoj imobilizaciji u kampu i izolaciji od informacija, pravne pomoći i sl., a ne na pravnoj osnovi (usp. Banich et al. 2016b). Osim toga nekolicina je osoba "izašla" iz kampa na način da su prebačene u detenciju u Ježevo u okviru postupka tzv. dobrovoljnog vraćanja, uglavnom u matičnu zemlju. Vodstvo kampa je osim takvog vraćanja u matične zemlje (koje se nije primjenjivalo na državljane Sirije), kao opciju izlaska iz kampa nudilo traženje azila u Hrvatskoj, što je značilo prebacivanje u prihvatilišta za tražitelje azila u Zagrebu ili Kutini. Upravo na taj način većina je zatvorenih osoba postepeno, iz dana u dan napuštala kamp. Traženje azila u tom je kontekstu bilo zapravo traženje izlaza iz kampa zbog čega se može govoriti i o nekoj vrsti prisile na azil (usp. Banich et al. 2016b). U praksi su oni koji su zatražili azil po izlasku iz kampa i dolasku u prihvatilišta u Zagrebu ili Kutini prije ili kasnije uglavnom nastavljali dalje, u tajnosti prelazili granicu, potvrđujući status Hrvatske kao tranzitne zemlje, siromašne i s disfunkcionalnim azilnim sustavom, bez razvijenih društvenih, srodničkih i drugih mreža koje bi im mogle olakšati život u novoj sredini (usp. Valenta et al. 2015).

Na dan kada je najavljeno zatvaranje kampa, 7. travnja 2016. godine, u njemu se nalazilo još stotinjak ljudi koji se do tada nisu odlučili ni za jednu od "ponuđenih opcija" i koji će sljedećih dana s obzirom na to hoće li ili neće tražiti azil, ali i s obzirom na statuse i identitete zadobivene u kampu, biti prebačeni u prihvatilište za tražitelje azila ili u detenciju. Oni koji su zatražili azil prebačeni su u prihvatilište u Zagrebu, čime im je vraćena sloboda kretanja, doduše na hrvatskom teritoriju i u okvirima koji su predviđeni zakonima i uredbama vezanim uz tražitelje azila. Onima koji nisu tražili azil, a imali su u kampu status člana obitelji te su bili zatvoreni u trećem sektoru, izdana su rješenja o *privremenoj odgodi prisilnog udaljenja iz EGP-a* (Europskog gospodarskog prostora) i to eksplicitno stoga što *dolaze iz ratom zahvaćenih područja*. Njima je određen premještaj u dio prihvatilišta u Zagrebu koji je stavljen u funkciju "alternative detenciji" i koji se neformalno nazivao trećim sektorom čime je generička oznaka za zatvaranja u kampu nadživjela i njegovo zatvaranje. S druge strane, onima koji također nisu tražili azil u Hrvatskoj, a u kampu su imali status "muškaraca samaca" te su u trenutku najave o zatvaranju kampa bili u prvom sektoru, izdana su rješenja o *protjerivanju iz Hrvatske* iako su dolazili iz istih zemalja, *ratom zahvaćenih područja*, što je u tim rješenjima prešućeno. Njima je do prisilnog udaljenja, najduže na šest mjeseci, određen *smještaj*

u *Prihvatnom centru za strance*, odnosno nastavak detencije i daljnje zatvaranje u Ježevu (usp. Inicijativa Dobrodošli 2016).

Brojni su i kompleksni razlozi, u rasponu od vrlo specifičnih do načelnih, od kojih su neki srodni onima opisanima u literaturi (v. npr. Hess 2012; Papadopoulos et al. 2008: 183–203; Tsianos i Karakayali 2010; Valenata et al. 2015), zašto su izbjeglice zatvoreni u kampu odgađali pa i odbijali traženje azila u Hrvatskoj čak i onda kada su bili suočeni sa zatvaranjem u Ježevu i nastavkom detencije. Sigurno je tek da se u pozadini svih tih razloga nalazi stalna prijetnja “virtualnog zatvora” (Papadopoulos et al. 2008: 176), strah od hvatanja u mreže podataka kojima bi se dodatno izložili opasnosti od deportacije kada jednom možda ipak dođu do zemlje u kojoj žele zatražiti međunarodnu zaštitu (usp. npr. *Migrant Voices* 2017; Papadopoulos et al. 2008: 176–178). Naime, činom podnošenja zahtjeva za traženjem azila u Hrvatskoj, koji podrazumijeva i evidenciju u EURODAC-u, jedinstvenoj bazi otisaka prstiju tražitelja azila i tzv. iregularnih migranata, njihov ionako s obzirom na ishod visoko neizvjestan postupak traženja azila koji bi pokrenuli u nekoj drugoj europskoj zemlji bio bi slijedom Dublinske uredbe dodatno opterećen prijetnjom deportacije u Hrvatsku.²⁹

Osim kao puko izbjegavanje opasnosti, njihovo se odbijanje ili odlaganje traženja azila u Hrvatskoj može razumjeti i kao dio nastojanja da se čekanjem ustraje na putu prema odredištu koje nije nužno unaprijed određena geografska lokacija, nego dobro mjesto za život. Čekanje u tim okolnostima postaje opcija temeljena na znanjima i iskustvima o samom putu i zaustavljanjima kao sastavnim dijelovima tog puta. Naime, kampovi poput onog u Slavonskom Brodu prostori su koji samo “naoko proturječe samoj srži migracije” (Papadopoulos et al. 2008: 191; Tsianos i Karakayali 2010: 381); oni doista jesu mjesta imobilizacije, ali su i “tranzitne postaje” (Papadopoulos et al. 2008: 191; Tsianos i Karakayali 2010: 381). Iz perspektive prethodnih vlastitih ili tuđih zatvaranja, i slavonskobrodski kamp mogao se razumijevati kao mjesto na kojem je zaustavljanje, ma koliko dugo trajalo, ipak samo privremeno i u konačnici preduvjet za daljnje kretanje (usp. Tsianos i Karakayali 2010: 383). Čak i kada je to kretanje podrazumijevalo vraćanje prema istoku, kao što to uostalom pokazuje i slučaj Slavenskog

²⁹ Dublinska uredba suprotno najavama i naznakama (usp. npr. Kallius et al. 2015: 4) nije suspendirana u tom razdoblju. Prve osobe koje su koridorom preko Hrvatske došle do prosperitetnih europskih zemalja u Hrvatsku su deportirane još početkom 2016. godine, dakle, dok je koridor bio u funkciji. Od tada do danas, deportacije se kontinuirano provode (usp. *Asylum* 2017).

Broda, ono je potencijalno moglo opet zadobiti željeni smjer prema zapadu (usp. npr. Picozza 2017). Ljudi zatvoreni u slavonskobrodskom kampu bili su prethodno, kako smo saznavali u razgovorima s njima, dulje ili kraće privremeno zatvoreni u Zagrebu, Postojni i drugdje, ali njihovo je kretanje, koje je na ovoj razini bilo kretanje unatrag, ipak u svakom trenutku, kako pokazuju njihova prethodna iskustva ili primjeri tolikih drugih koji su uspjeli doći do zapada, ujedno sadržavalo i barem implicitnu mogućnost nastavka putovanja. U tom se smislu i zatvaranje u kampu u Slavonskom Brodu moglo, unatoč neizvjesnosti i razmjerima obespravljenosti, razumjeti kao još jedno zaustavljanje koje treba otrpjeti u ime nastavka puta s tog ili nekog drugog mjesta.

Stoga se u ovom kontekstu o čekanju umjesto kao o praksi imanenentnoj svakoj birokraciji, pa tako i onoj vezanoj uz postupak traženja azila, humanitarnog boravka i drugog, može govoriti kao o taktici otpora samoj birokraciji, odnosno statusima, opcijama i lažnim izborima koji su se nudili u slavonskobrodskom kampu. Za razliku od lako prepoznatljivih, iako izvan kampa, pa čak i sektora posve nevidljivih oblika otpora – poput spomenutog pasivnog otpora premještanju u prvi sektor, ali i onih nespomenutih kao što su različiti oblici samoozljeđivanja ili apeli i zahtjevi, istaknuti u samom kampu, odnosno ispisani na papirima ili upućeni aktivistima u telefonskim porukama – čekanje se kao otpor prepoznaje tek u odmaku. Poblize, “čekanje prilike”, pa čak i “čekanje da prođe” može se prepoznati kao jedan od oblika, kako ih nazivaju Dimitris Papadopoulos, Niamh Stephenson i Vassilis Tsianos (2008: 71–82 et passim), neprepoznatih politika otpora. Kao i drugim nevidljivim svakodnevnim borbama osoba u migraciji (npr. skrivanjem identiteta, kretanja, života) koje “dovode u pitanje status quo” (Ataç et al. 2015: 7) i čekanjem se, naime, manje ili više uspješno, ali uporno također podrija i transformira kontrola migracija.

Na tom tragu se, uostalom, mogu interpretirati i događaji iz ljeta 2015. godine kada su se zatvorene granice Europe počele urušavati, a njezina *živa klopka za nepoželjne* preslagivati pred snagom kretanja koje je u sebi akumuliralo desetljeća otpora i nevidljivih svakodnevnih borbi. Konture onoga što je potom uslijedilo, koridora, kontrakoridora, zatvorenih sektora slavonskobrodskog kampa i drugog, ali i taktika otpora tim oblicima kontrole nastojale smo naznačiti u ovom tekstu.

Literatura

- Agier, Michel. 2015. *Managing the Undiserales. Refugee Camps and Humanitarian Government*. Cambridge i Malden: Polity Press. Preveo David Fernbach.
- Amnesty International. 2014. "The Human Cost of Fortress Europe. Human Rights Violations Against Migrants and Refugees at Europe's Border". Na: http://www.amnesty.eu/content/assets/Reports/EUR_050012014__Fortress_Europe_complete_web_EN.pdf.
- Andersson, Ruben. 2014. "Hunter and Prey. Patrolling Clandestine Migration in the Euro-African Borderland". *Anthropological Quarterly* 87/1: 119-149.
- Arbogast, Lydie (nacrt i koordinacija). 2016. *Migrant Detention in the European Union. A Thriving Business. Outsourcing and Privatisation of European Detention*. Migreupop. Na: <http://www.migreupop.org/IMG/pdf/migrant-detention-eu-en.pdf>.
- Asylum Information Database. 2017. *The Dublin System in 2016. Key Figures from Selected European Countries*. European Council on Refugees and Exiles. Na: http://s3.amazonaws.com/ecre/wp-content/uploads/2017/03/27170638/AIDA_2016Update_Dublin.pdf.
- Ataç, Ilker; Stefanie Knron, Sarah Schilliger, Helge Schwiertz i Maurice Stierl. 2015. "Struggles of Migration as in-/visible Politics. Introduction". *movements* 1/2: 1-18. Na: <http://movements-journal.org/issues/02.kaempfe/01.ata%C3%A7,kron,schilliger,schwiertz,stierl--einleitung~en.pdf>.
- Balibar, Étienne 2004. *We, the People of the Europe? Reflecons on Transnational Citizenship*. New Jersey: Princeton University Press. Preveo James Swenson.
- Banich, Selma; Lukas Gerbig i Adrienne Homberger. 2016a. *Report on Systemic Police Violence and Push-Backs against Non-SIA People Conducted by Croatian Authorities*. Na: http://moving-europe.org/wp-content/uploads/2016/01/28.01.2016_Report-Police-Violence-and-Push-Backs.pdf.
- Banich, Selma; Sunčica Brnardić, Marijana Hameršak, Sara Kekuš, Iva Marčetić, Mojca Piškori i Magda Sindičić. 2016b. *Izvjješće o sustavnom kršenju ljudskih prava u zatvorenim dijelovima Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavanskom Brodu, od strane hrvatskih vlasti*. Na: http://welcome.cms.hr/wp-content/uploads/2016/03/Izvjestaj_o_krsenjima_ljudskih_prava_u_izbjeglickom_kampu_u_Slavanskom_Brodu.pdf.
- Bez nec, Barbara; Marc Speer i Marta Stojić Mitrović. 2016. *Governing the Balkan Route. Macedonia, Serbia and European Border Regime. (Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe 5)*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Bialasiewicz, Luiza 2012. "Off-shoring and Out-sourcing the Borders of Europe. Libya and EU border work in the Mediterranean". *Geopolitics* 17/4: 843-866.
- Brian, Tara i Frank Laczko. 2016. "Introduction. Migrants Death Around the World in 2015". U *Fatal Journey 2. Identification and Tracing of Dead and Missing Migrants*. Tara Brian i Frank Laczko, ur. Geneva: International Organization for Migration, 1-30. Na: https://publications.iom.int/system/files/fataljourneys_vol2.pdf.

- Casas-Cortes, Maribel; Sebastian Cobarrubias i John Pickles. 2012. "Re-bordering the Neighbourhood. Europe's Emerging Geographies of Non-accession Integration". *European Urban and Regional Studies* 20/1: 37–58.
- Cobarrubias, Sebastian; Maribel Casas-Cortes, Glenda Garelli, Charles Heller, Lorenzo Pezzani, John Pickles i Martina Tazzioli. 2015. "Externalization". (New Keywords. *Migration and Border*, ur. Nicholas De Genova, Sandro Mezzadra i John Pickles). *Journal of Cultural Studies* 29/1: 1–23.
- De Genova, Nicholas. 2002. "Migrant 'Illegality' and Deportability in Everyday Life". *Annual Review of Anthropology* 31: 419–447.
- De Genova, Nicholas. 2016. *Detention, Deportation, and Waiting. Toward a Theory of Migrant Detainability*. (Global Detention Project Working Paper 18). Na: <https://www.globaldetentionproject.org/wp-content/uploads/2016/12/De-Genova-GDP-Paper-2016.pdf>.
- Frébutte, Marc-Antoine. 2016. "Stuck and Stricken in Serbia". *aNtiDoTe Zine*. Na: <https://antidotezine.com/2016/05/11/stuck-and-stricken/>.
- Grbac, Petar. 2013. *Civitas, Polis, and Urbis. Reimagining the Refugee Camp as a City*. (Working Papers Series 96). Oxford: Refugee Studies Center.
- Guild, Elspeth; Sergio Carrera, Lina Vosyliūte, Kees Groenendijk, Evelin Brouwer, Didier Bigo, Julien Jeandesboz i Médéric Martin-Mazé. 2016. *Internal Border Controls in the Schengen Area. Is Schengen Crisis-proof?* [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571356/IPOL_STU\(2016\)571356_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571356/IPOL_STU(2016)571356_EN.pdf).
- Hameršak, Marijana i Iva Pleše. 2017. "Zimski prihvatno-tranzitni centar Republike Hrvatske. Etnografsko razumijevanje slavonskobrodskog kampa za izbjeglice", u ovom zborniku.
- Harell-Bond, Barbara. 1986. *Imposing Aid. Emergency Assistance to Refugees*. Oxford etc.: Oxford University Press.
- Hassan, Ali i Linn Biörklund. 2016. "The Journey to Dreamland Never Ends. A Refugee's Journey from Somalia to Sweden". *Refugee Survey Quarterly* 35/2: 116–136.
- Hess, Sabine. 2012. "De-naturalising Transit Migration. Theory and Methods of an Ethnographic Regime Analysis". *Population, Space and Place* 18/4: 428–440.
- Höning, Patrick. 2014. "Borders and the State of Exception. Framing the Unauthorised Migrant in Europe". *Etnofoor* 26/1: 125–145.
- Inicijativa Dobrodošli. 2016. *Zidne novine Inicijative Dobrodošli. Kriminalizacija i detencija izbjeglica preseljenih iz kampa u Slavonskom Brodu*. Na: http://www.cms.hr/system/article_document/doc/282/Zidne_novine_Inicijative_Dobrodošli.pdf.
- Joint Statement of Heads of Police Services from the Meeting Held in Zagreb, Croatia, on 18th February 2016. 2016. Na: https://www.mup.hr/UserDocsImages/topvijesti/2016/veljaca/migranti_sastanak/joint_statement.pdf.
- Juranić, Luka Nenad. 2015. "Rigonce je pakao na Zemlji". *Radio Slobodna Evropa*. Na: <http://www.slobodnaevropa.org/a/dnevnik-luke-nenada-juranica-rigonce-je-pakao-na-zemlji/27336299.html>.

- Kallius, Annastiina; Daniel Montereescu i Prem Kumar Rajaram. 2015. "Immobilizing Mobility. Border Ethnography, Illiberal Democracy, and the Politics of the 'Refugee Crisis' in Hungary". *American Ethnologist* 43/1: 1-13.
- Kasperek, Bernd. 2016. "Routes, Corridors, and Spaces of Exception. Governing Migration and Europe". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads. Managed Inhospitality* 1. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/Kasperek_Final_PDF.pdf.
- Kasperek, Bernd i Marc Speer. 2015. "Of Hope. Hungary and the Long Summer of Migration". Na: <http://bordermonitoring.eu/ungarn/2015/09/of-hope-en/>.
- Kogovšek Šalomon, Neža. 2016a. "'Humanitarni' koridor. Stanje izjeme v času globalnih migracij". *Časopis za kritiko znanosti* 44/264: 61-71.
- Kogovšek Šalomon, Neža. 2016b. "Legal Implications of 'Humanitarian Corridor'". U *Razor-Wired. Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*. Neža Kogovšek Šalomon i Veronika Bajt, ur. Ljubljana: Peace Institute, 39-49. Na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf.
- Kogovšek Šalomon, Neža i Veronika Bajt, ur. 2016. *Razor-Wired. Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*. Ljubljana: Peace Institute. Na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf.
- Konjikušić, Davor. 2016. "Zaustavljeni životi". *Novosti*. Na: <http://www.portalnovosti.com/zaustavljeni-ivoti>.
- Ladić, Maja i Katarina Vučko. 2016. "Slovenia's Response to Increased Arrivals of Refugees. We Don't Want Them, but We Don't Also Understand Why They Don't Want to Stay". U *Razor-Wired. Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*. Neža Kogovšek Šalomon i Veronika Bajt, ur. Ljubljana: Peace Institute, 15-29. Na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf.
- Lalić Novak, Goranka. 2013. "Ograničenje slobode kretanja tražitelja azila. Zaštitna mjera ili kazna?". *Pravni vjesnik* 29/3-4: 139-156.
- Lunaček Brumen, Sarah i Ela Meh. 2016. "'Vzpon in padec' koridorja. Nekaj refleksij o spremembah na balkanski migracijski poti od poletja 2015". *Časopis za kritiko znanosti* 44/264: 21-45.
- Malkki, Liisa. 1995. "Refugees and Exile. From 'Refugee Studies' to the National Order of Things". *Annual Review of Anthropology* 24: 495-523.
- Migrant Voices. 2017. *Road to Nowhere. Case Studies of Europe's Dublin Regulation and its Impacts*. Na: <https://www.scribd.com/document/341947352/Roads-to-Nowhere>.
- Moving Europe. 2016. "The 'Humanitarian Corridor'". U *Summer of Migration*. Na: <http://moving-europe.org/wp-content/uploads/2016/09/Part-6-The-Humanitarian-Corridor.pdf>.
- New Keywords Collective. 2016. "Europe/Crisis. New Keywords of 'the Crisis' in and of 'Europe'". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads* 1. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/New-Keywords-Collective_11.pdf.

- Papadopoulos, Dimitris; Niamh Stephenson i Vassilis Tsianos. 2008. *Escape Routes. Control and Subversion in 21st Century*. London: Pluto.
- Petrović, Duško. 2016. *Izbjegništvo u suvremenom svijetu. Od političkoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Petrović, Duško. 2017. "Humanitarno izuzeće. Normalizacija suspenzije prava u kampu i koridoru", u ovom zborniku.
- Picozza, Fiorenza. 2017. "Dublin on the Move. Transit and Mobility Across Europe's Geographies of Asylum". *movements* 3/1: 71–88. Na: <http://movements-journal.org/issues/04.bewegungen/05.picozza--dublin-on-the-move.html>.
- Pistotnik, Sara; Uršula Lipovec Čebren i Nina Kozinc. 2016. "‘Ta prostor je postal naš, skupen prostor. To je zame cilj Fronte’. Intervju z aktivistkama in aktivistom Protirasistične fronte brez meja". *Časopis za kritiko znanosti* 44/264: 99–118.
- Protokol između Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Ravnateljstva policije i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, Direkcije policije o suradnji u migracijskoj krizi i sprječavanju nezakonitih migracija. 2015. Na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/2015/271%20sjednica%20Vlade//271%20-%2015a.pdf>.
- Rahola, Frederico. 2011. "The Detention Machine". U *Racial Criminalization of Migrants in 21st Century*. Salvatore Palidda, ur. London: Ashgate, 95–106.
- Razac, Oliver. 2009. *Politička povijest bodljikave žice. Prerija, rov, logor*. Zagreb: Ljevak. Preveo Leonardo Kovačević.
- Santer, Kiri i Vera Wriedt. 2017. "(De-)Constructing Borders. Contestations in and Around the Balkan Corridor in 2015/2016". *movements* 3/1: 141–150. Na: <http://movements-journal.org/issues/04.bewegungen/10.santer,wriedt--de-constructing-borders.pdf>.
- s. n. 2016. "Significant Changes in the Threatment of Refugees". Na: <http://www.mirovni-institut.si/en/significant-changes-in-the-treatment-of-refugees/>.
- s. n. s. a. *Detencija u Hrvatskoj*. Na: https://nobordersserbia.files.wordpress.com/2015/03/zine_detencijahr-novi.pdf.
- Schwarz, Inga. 2016. "Racializing Freedom of Movement in Europe. Experiences of Racial Profiling at European Borders and Beyond". *movements* 2/1: 253–265. Na: <http://movements-journal.org/issues/03.rassismus/16.schwarz--racializing.freedom.of.movements.in.europe.pdf>.
- Šelo Šabić, Senada i Sonja Borić. 2016. *At the Gate of Europe. A Report on Refugees on the Western Balkan Route*. Fridrich Erbert Stiftung. Na: http://www.irmo.hr/wp-content/uploads/2016/05/At-the-Gate-of-Europe_WEB.pdf.
- Speer, Marc. 2015. "Von Spielfeld nach Slavonski Brod". Na: <http://moving-europe.org/von-spielfeld-nach-slavonski-brod/>.
- Tsianos, Vassilis i Serhat Karakayali. 2010. "Transnational Migration and the Emergence of the European Border Regime. An Ethnographic Analysis". *European Journal of Social Theory* 13/3: 373–387.

- Tučkorić, Lana. 2008. "Detencija tražitelja azila u Republici Hrvatskoj. Osvrt na pravnu regulativu i praksu". *Bilten projekta Zaštita tražitelja azila u Republici Hrvatskoj i regiji* 3/2: 2-4.
- Ured pučke pravobraniteljice. 2017. *Izvješće pučke pravobraniteljice za 2016. godinu*. Na: http://ombudsman.hr/izvjescje_pucke_pravobraniteljice_za_2016._godinu.pdf.
- Valenta, Marko; Drago Zuparic-Iljic i Tea Vidovic. 2015. "The Reluctant Asylum-Seekers. Migrants at the Southeastern Frontiers of the European Migration System". *Refugee Survey Quarterly* 34/3: 95-113.
- Wachsmann, Nikolaus. 2015. *KL. A History of the Nazi Concentration Camps*. Abacus: London.
- Walters, William. 2002. "Mapping Schengenland. Denaturalizing the Border". *Environmental and Planning D. Society and Space* 20/5: 561-580.
- Walters, William. 2004. "Secure Borders, Safe Haven, Domopolitics". *Citizenship Studies* 8/3: 237-260.
- Walters, Wiliam. 2015a. "Migration, Vehicles, and Politics. Three Thesis on Viapolitics". *European Journal of Social Theory* 18/4: 469-488.
- Walters, William. 2015b. "Reflections on Migration and Governmentality". *movements* 1/1: 1-25. Na: <http://movements-journal.org/issues/01.grenzregime/04.walters--migration.governmentality.pdf>.

Humanitarno izuzeće: normalizacija suspenzije prava u kampu i koridoru

Uvod

Ako bi se mogla izvući nekakva pouka iz nedavne tzv. europske izbjegličke krize, koja s manjim intenzitetom još traje, onda je to zasigurno uvid da javni poziv na poštivanje političkih vrijednosti utemeljenih nakon Drugog svjetskog rata ne nailazi na širu potporu javnosti i političkih elita. Takve pozive kao da okružuje zaglušujuća tišina ispod koje se krije nezainteresiranost i cinizam. Ako je vjerovati Hanni Arendt, ta činjenica govori u prilog tezi da se nalazimo u teškim vremenima u kojima se pozivi na poštivanje do sada uobičajenih normi i kriterija čine besmislenima i lakomislenima. U toj situaciji netko bi zlrado samo mogao dodati: "Svijet kojega ste poznavali nepovratno se raspao, a vi si još utvarate da postoji, pa mu se obraćate kao nekom mrtvom drugu u snu." Naravno, nitko javno nije objavio kraj tog svijeta, on se nije srušio uz eksploziju, smrt se prikrala nečujno, pužući, u tišini svijesti, u zatupljujućoj svakodnevnici, među nama, "normalnima". Nama, koji smo odavno navikli da se granice dopuštenog i zabranjenog stalno pomiču uz prešutno odobravanje. Kao da većina osjeća da se neke moralne granice mogu probiti i da ih u stvari niti nema, kao ni automatskog razlikovanja i svrstavanja na stranu dobra. U takvoj situaciji otvara se mogućnost za ekstremno zlo, no "bezgranično, ekstremno zlo moguće je samo onda gdje su samo-izrasli korijeni, koji automatski ograničavaju mogućnosti, posve odsutni. Odsutni su ondje gdje ljudi ostaju na površini događaja, gdje dopuštaju da ih događaji nose i ne pokušavaju prodrijeti do dubina za koje su sposobni" (Arendt 2006: 67). Zadržavanjem na površini gubi se i mogućnost djelovanja te se pada u banalnost koje nije pošteđena ni politička, niti intelektualna elita. Kako uostalom razumjeti uspon poli-

tičara tipa Viktora Orbana, koji je javno objavio kraj republike i liberalne demokracije u Mađarskoj, i shvatiti mlaki odgovor vodećih europskih političara i institucija Europske unije na takvu politiku? Kako razumjeti eklatantno kršenje izbjegličkih prava od strane vodećih europskih političara i institucija Europske unije?

Iako su u razdoblju o kojem je riječ u ovom zborniku neke države izvana zastupale otvorenost i solidarnost prema izbjeglicama na humanitarnoj osnovi, kao npr. Njemačka i Švedska, opći okvir je ostao prilično uzak i ispod razine izbjegličke politike ljudskih prava ustanovljene *Ženevskom konvencijom*, odnosno *Konvencijom o statusu izbjeglica* iz 1951. te *Protokolom o statusu izbjeglica* iz 1967. godine. Naime, sva predložena rješenja išla su i idu u smjeru pružanja privremene pomoći i prebacivanja odgovornosti za prihvat izbjegličkih grupa na države koje se ne nalaze unutar EU, dakle, na eksteriorizaciju odgovornosti za prihvat izbjegličkih grupa. Drugim riječima, temelje se na manjku želje da nadolazeće skupine uopće pristupe prostoru država članica Unije. Zadani smjer k eksteriorizaciji uvjetovao je i potpisivanje različitih sporazuma s Turskom (usp. *New Keywords Collective* 2016: 18), među kojima i onog iz ožujka 2016. godine.¹ Tim sporazumom između EU i Turske, iako predstavnici EU tvrde suprotno, dovedena je u pitanje neupitnost individualnih i kolektivnih prava i obaveza propisanih *Ženevskom konvencijom* i zanijekano individualno pravo na azil te pristup pravnim instrumentima zaštite svima onima koji su na ovaj ili onaj način došli do granica Europske unije. U tom smislu možda i ne mora biti iznenađenje da se sporazumom pomoć nudi samo izbjeglicama iz Sirije, a ne i drugima koji će iz ovog ili onog razloga doći u Grčku. Svojevrsna nacionalizacija izbjegličke politike je redukcija univerzalizma *Ženevske konvencije* i svakako predstavlja regresiju europskog političkog okvira koji je uspostavljen nakon Drugog svjetskog rata.

Već je iz navedenog vidljivo da se humanitarne politike temelje na dobrohotnosti koja je kratkog doseg, jer uz dobrohotnost nije glasno govorilo i pravo. Iz tog razloga nije se stvorila situacija koju opisuje Immanuel Kant: "Ali ako uz dobrohotnost glasno govori i pravo, onda se ljudska priroda ne pokazuje tako iskvarenom da ne bi s poštovanjem saslušala glas prava o tome" (Kant 1974: 115). Glas prava se danas ne sluša s poštovanjem. On je usamljen i napušten, njemu se okreću leđa, a granice dobrog i lošeg se, u tišini, puzeći prelaze.

¹ Usp. <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18-eu-turkey-statement/>.

Mišljenja sam da je razlog što glas prava više snažno ne odjekuje, kakogod to paradoksalno zvučalo, taj da je najvažnije zaštititi pravo na život i preživljavanje grupa koje nadolaze, a njihova tijela osloboditi patnje i nasilja. Naime, u središtu humanitarnih politika koje ravnaju suvremenim odnosima prema izbjegličkim i drugim grupama nalaze se tijela i životi ljudi, apstrahirani u univerzalni princip života po sebi. Humanitarne politike se, dakle, pozivaju na uzvišenu vrijednost ljudskog života koji treba sačuvati, kao i na sućut prema traumatskim iskustvima i tjelesnim patnjama jer taj princip života po sebi, u današnjem svijetu, predstavlja najvišu, neupitnu vrijednost.

Poznato je da su neki istaknuti mislioci koji dobro poznaju moralni i politički život (usp. Arendt 2006; Kant 1974) naglašavali da život po sebi, odnosno samo življenje, ne može biti vrhovni etički i politički princip. Jer da bismo samo živjeli i preživjeli ne moramo biti pravedni ni slobodni. Raditi nešto "u ime života" ne znači raditi nešto u ime pravednosti ili slobode. Štoviše, pozvati se na "život" i politički djelovati, znači otvoriti Pandorinu kutiju, jer život je sila koja nas primorava na rad, sila koja nas svakodnevno stiće neumoljivim kliještima. Sud života je strašni sud koji ne poznaje pravednost. Dobro je to znao Friedrich Nietzsche kada je zapisao: "Ne sudi tu pravednost; to je još manje milost koja ovdje izriče presudu: nego sam život, ona nejasna, pokretna sila koja nezasitno želi samu sebe" (Nietzsche 1982: 26). Postaviti život kao temeljno mjerilo za dobro i zlo, znači pozvati silu u sudnicu i na političku skupštinu te zanemariti prava i zakone.

U humanitarne politike je danas, iz tog razloga, "ugrađena" politika sile ili preventivnog kontranasilja koje se provodi u ime sigurnosti. Takve politike legitimirane su različitim diskursima sigurnosti koji izbjeglice i tražitelje azila prikazuju prijetnjom (usp. npr. Pozniak i Petrović 2014). To je razlog zašto suvremene humanitarne izbjegličke politike variraju između dvaju naizgled isključujućih polova, a to su danas polovi humanitarne sućuti i represije vođene logikom osiguranja, odnosno humanitarne brige i sigurnosnog kontranasilja. Ako tu paradoksalnu situaciju opišemo jednom sintagmom, možemo reći da je riječ o sigurnosno-humanitarnim politikama.² U središtu sigurnosno-humanitarnih politika je, s jedne strane, briga i skrb o tijelima i biološkom životu u sklopu koje se politika ljudskih prava reducira na pravo na život. S druge strane, u središtu logike sigurnosti i kontranasilja jest preventivno zatvaranje tzv. iregularnih stranaca, tra-

² U drugim tekstovima sam pokazao da su sigurnosno-humanitarne politike podvrsta suvremenih biopolitika (Petrović 2013 i 2016).

žitelja azila i izbjeglica u kampove gdje im je ograničeno kretanje i doticaji s društvenom okolinom te neselektivna primjena nasilja uz upotrebu nadzornih sistema za kontrolu rizika. U tom sigurnosno-humanitarnom okviru dolazi do, već spomenutog, zanemarivanja prava i zakona, ili bolje rečeno, do suspenzije prava humanitarnim izuzećem, a o čemu će kasnije biti više riječi.

U tekstu koji slijedi bavit ću se Zimskim prihvatno-tranzitnim centrom, odnosno kampom u Slavonskom Brodu, ključnim mjestom kontroliranog humanitarnog prostora (tzv. humanitarnog koridora) u kojem se odvijao masovan prolazak izbjeglica kroz Hrvatsku u jesen i zimu 2015./2016. godine. Pokazat ću da se njegovo djelovanje odvijalo u sigurnosno-humanitarnom okviru. Štoviše, djelovanje kampa u Slavonskom Brodu primjer je zabrinjavajućeg zanemarivanja prava i zakona te “puzeće” transgresije uvriježenih moralnih i političkih načela i granica. Metafora “puzeća” transgresija moralnih načela i granica govori da je riječ o postupnoj “normalizaciji” zanemarivanja temeljnih moralnih i političkih načela danas. U ovom slučaju, nitko se nije hvalio niti javno objavio suspenziju prava već se suspenzija odigrala u tišini administrativnih upravljačkih taktika i tehnika te *ad hoc* uvedenih pravila postupanja.

Konačno treba uočiti da u opisanom sigurnosno-humanitarnom okviru dolazi do suspenzije prava humanitarnim izuzećem kojim se, zapravo, potvrđuje suverenitet nacionalne države. Inherentni nacionalni okvir i nacionalizam takvih politika ogleda se i u “negacijskoj ekonomizaciji” izbjegličkog statusa pri kojoj se pravo pristupa sustavu azila, odnosno potencijalni izbjeglički status potvrđuje ljudima određenog nacionalnog porijekla dok se ljudima drugog nacionalnog i rasnog porijekla, koje se identificira kategorijom “ekonomski migrant”, negira. Pri takvim praksama na djelu je esencijalizaciji nacionalnog i rasnog identiteta budući da se pravo na dobivanje prava, odnosno pravo na pristup pravu direktno veže za nacionalno i rasno porijeklo.

Kamp u Slavonskom Brodu

U kamp u Slavonskom Brodu došao sam kao volonter Centra za mirovne studije (CMS) / Inicijative Dobrodošli.³ Namjera mi nije bila provesti de-

³ Opis i analiza koji slijede prethodno su izloženi, u nešto drugačijem obliku, u knjizi *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu* (Petrović 2016a: 401–416) te u članku u tematskom broju *Časopisa za kritiko znanosti* (Petrović 2016b).

taljnije istraživanje nego pomagati pri podjeli pomoći grupama ljudi koje su prolazile kroz ovaj tranzitni kamp. No boravak od nekoliko dana motivirao me na istraživanje rada kampa.⁴

Odmah po dolasku bilo je jasno da se radi o zatvorenom i višestruko osiguranom objektu u koji nije moguće doći bez posebne dozvole. Pri ulasku vršila se kontrola kao na aerodromima. Grupe koje su primljene kao izbjeglice nisu mogle svojevrijeme napustiti kamp provodeći vrijeme u gradu ili okolici. Njihovo kretanje bilo je strogo kontrolirano, izuzetno ograničeno, svedeno na nekoliko točaka u kampu.

Kamp se nalazio daleko od naselja na mjestu na kojem je bila rafinerija koja je prestala s radom. Na taj je način radnike i pogon rafinerije zamijenio gotovo tvornički ustrojen kamp za tranzit izbjeglica. Simptomatično je to za suvremeni društveni i povijesni trenutak nakon kraja epohe moderniteta koju je karakteriziralo globalno širenje jednakosti društvenih uvjeta (jednakost uvjeta, ili jednostavnije rečeno, osiromašenje bogatih i obogaćenje siromašnih) kako je to davno opisao Alexis de Tocqueville (1995). Naime, prateći odnos društvenog uključivanja i isključivanja na rubovima globalnog političkog i ekonomskog sustava današnjice, Saskia Sassen (2014) uvjerljivo pokazuje da današnji političko-ekonomski sustav, za razliku od onoga nastalog nakon Drugog svjetskog rata, razmjerno više ljudi lišava ekonomskog i političkog blagostanja, nego što širi blagostanje i već spomenutu jednakost uvjeta. Na tragu toga, sada se devastirane tvornice i industrijska postrojenja prenamjenjuju u zatvorene kampove u kojima se administriraju viškovi ljudi iz drugih devastiranih područja, a lokalna vojska nezaposlenih nalazi privremeno zaposlenje u tim centrima. Na održavanju i administriranju kampa su osim pripadnika policije uz volontere sudjelovali i privremeno zaposleni radnici humanitarnih organizacija te radnici Hrvatskog Crvenog križa koji su bili zaposleni preko instituta tzv. javnih radova. U sklopu javnih radova, Hrvatski zavod za zapošljavanje osigurava minimalnu plaću za one koji su dugotrajno nezaposleni. Drugim riječima, siromašni sudjeluju u administriranju izbjeglih, nepoželjnih ili siromašnih.

⁴ Tekst je nastao na temelju dva kraća boravka u tranzitnom kampu za izbjeglice u Slavonskom Brodu te boravka u Šidu u Srbiji tijekom januara i februara 2016. godine. Informacije s terena, prikupljene metodom sudjelovanja s promatranjem, dopunio sam sustavnim višemjesečnim praćenjem medijskih izvještaja od početka tzv. izbjegličke krize u Hrvatskoj u ljeto 2015. godine te informacijama iz intervjua i razgovora. Prije svega iz nekoliko polustrukturiranih i nestrukturiranih intervjua te razgovora s policajcima (intervju s zamjenikom voditelja slavonskobrodskog kampa), izbjeglicama, drugim istraživačima, volonterima, zaposlenicima nekoliko humanitarnih i nevladinih udruga.

Kao što sam na početku naveo, prostor je bio zatvorenog tipa, njime su upravljali policija i Hrvatski Crveni križ. U dijeljenju pomoći sudjelovale su i druge humanitarne i nevladine organizacije koje nisu imale stvarnu moć odlučivanja u kampu. Njihova glavna uloga bila je pomoć ljudima u tranzitu, uz ograničenu mogućnost djelovanja i pristupa pojedinim dijelovima kampa. Prostor kampa bio je podijeljen na nekoliko dijelova i sektora koji su imali različite funkcije u procesu administriranja ljudi. Ljudi su se dovozili vlakom koji je ulazio direktno u kamp, prema rasporedu koji se nastojao uglaviti, ali koji je u praksi varirao ovisno o broju ljudi na granici i sl. Izlazak iz vlaka nadzirali su policija i Hrvatski Crveni križ koji je pružao pomoć onima kojima je bila potrebna, dok druge organizacije nisu imale pristup tom dijelu procesa.⁵ Njihovo djelovanje bilo je svedeno primarno na distribucijski šator u kojem se dijelila odjeća, na šatore za pomoć majkama i bebama, prostore ispred i iza distribucijskog šatora, te asfaltirani put koji je vodio prema vlaku, odnosno put do ograda koje su označavale početak "perona" s vlakom. Pristup tzv. sektorima imali su u onim rijetkim slučajevima tog januara i februara 2016. godine kada su se izbjeglice u okviru tranzita u njima zadržavali na nekoliko sati. U sve druge dijelove kampa nevladine organizacije u pravilu nisu imali dozvolu pristupa, što je uvelike otežavalo nadzor mogućeg kršenja ljudskih prava i nasilja policije koje je bilo zabilježeno (usp. Banich et al. 2016). Policija je u vrijeme kad sam bio u kampu formirala redove u kojima su ljudi pristupali registraciji. Nakon registracije ulazili su u šator za distribuciju u kojem su im se dijelile razne potrebne stvari, uglavnom odjeća, hrana za djecu itd. Prošavši kroz distribucijski šator na jednoj točki u kampu dijelila im se hrana i voda. Nakon podjele hrane upućivali su se ili na vlak za Sloveniju, ili u posebno pripremljene sektore tj. grijane šatore u kojima su se zadržavali do polaska vlaka. U zasebnim su se sektorima zatvarali oni koji su bili zadržani pod sumnjom da nisu izbjeglice, koji nisu dolazili iz Sirije, Iraka ili Afganistana (usp. Banich et al. 2016), oni koji su bili vraćeni sa slovenske granice na putu za Srbiju i sl. Pristup dijelovima kampa u kojima su oni boravili u spomenutom je razdoblju bio dozvoljen samo pojedinim zaposlenicima Hrvatskog Crvenog križa i policije.

Za razliku od situacije u Šidu u Srbiji gdje su se ljudi mogli relativno neometano kretati po gradu, oko kampa te oko željezničke stanice, u

⁵ Svjedočio sam da se ova zabrana ne primjenjuje striktno, posebno pri ulasku ljudi u vlak kada su i članovi drugih organizacija ulazili u taj prostor.

Slavonskom Brodu njihovo je kretanje policija strogo kontrolirala ne dozvoljavajući ni slobodnije kretanje unutar kampa. Kretanje i boravak bili su dozvoljeni samo na nekoliko točaka po već unaprijed isplaniranoj ruti. Dakle, od vlaka do prostora za registraciju do kojega su se ljudi administrirali u organiziranim redovima koje je nadzirala policija; unutar šatora u kojem se dijelila odjeća te točke gdje se dijelila hrana; ponovo do vlaka ili unutar sektora za smještaj koji se nije smio napuštati. Cijeli “proces” kretanja nadzirala je, poticala, ponekad i ubrzavala redovna policija koja je bila naoružana, uz potporu interventne policije. Ponašanje policije dosta je ovisilo o vremenskom razmaku do polaska vlaka. Ako je vremena bilo malo, policajci su ponekad podizali glas ili vikali na ljude, prijetili ili ih gurali. Pri kratkom boravku u kampu uspio sam vidjeti nejednako postupanje policajaca. Prema mlađim muškarcima je češće primjenjivana strogost i prisila nego prema ženama s djecom i obiteljima. Općenito, komunikacija s policajcima bila je svedena na minimum što je stvaralo veliku socijalnu distancu.⁶ U slučaju žurbe zbog podizanja glasa i naguravanja proces je bio iznimno ponižavajući i bio je više nalik usmjeravanju gomile pri neredima na sportskim stadionima. Takvo ponašanje policije možda i ne mora biti začuđujuće budući da je i pravni status većine koja je dolazila na granice bio nejasan. Ulazak je bio dopušten samo onima kojima su potvrđene posebne isprave dobivene u Makedoniji i/ili Srbiji. Riječ je bilo o ispravama koje su omogućavale slobodno kretanje i tranzit u roku od 72 sata kroz Srbiju i/ili Makedoniju (usp. npr. Kasperek 2016; Beznec et. al. 2016). Takve isprave su, u razdoblju u kojem sam bio u Slavonskom Brodu, izdavane isključivo ljudima iz Sirije, Iraka i Afganistana. Hrvatska je policija uglavnom izdavala odgode prisilnog udaljavanja u skladu sa *Zakonom o strancima* koje su faktički omogućavale kraći tranzit kroz Hrvatsku. Budući da većina pridošlih nije tražila azil, oni su ulaskom u Hrvatsku ulazili u ambivalentnu pravnu situaciju. Naime, iako ih se tretiralo kao izbjeglice iz ratnih područja, njihov boravak je bio reguliran *Zakonom o strancima* (NN 130/11, 74/13) koji nalaže da strani državljani bez valjanih viza i dokumenata moraju napustiti državu u određenom roku ili će biti prisilno udaljeni. Prema mojim uvidima, izbjeglice su na temelju tog zakona pri registracijskom postupku

⁶ Za razliku od policajaca, zaposlenici i volonteri Hrvatskog Crvenog križa i drugih organizacija, posebno prevoditelji, komuniciraju s ljudima “u prolasku”. Opet, više se komunicira s obiteljima i djecom nego s mlađim muškarcima. No i njihova su komunikacija i ponašanje dosta ovisi o djelovanju policajaca. U slučajevima velike žurbe komunikacija se smanjuje na minimum te i prevoditelji počinju požurivati i usmjeravati grupe ljudi u cilju što bržeg odlaska.

dobivali pismena rješenja u kojima je između ostalog pisalo da u određenom roku moraju napustiti zemlju. Važno je napomenuti da iz meni nepoznatog razloga takva rješenja nisu dobivali svi, niti su ona uvijek bila istovjetna. Drugim riječima, bio im je dozvoljen boravak, odnosno prolazak teritorijem Hrvatske zato što ih se tretiralo kao da su izbjeglice bez istovjetne pravne regulacije njihova statusa, neka vrsta nezakonitih izbjeglica. Oni su bili u zoni humanitarne izvanrednosti (eng. *humanitarian exception*) ili humanitarnog izuzeća (eng. *humanitarian exceptionalism*) koje očigledno postaje pravilom (Fassin i Vasquez 2005) i dijelom legitimnih politika, a kojima se na određeno duže ili relativno duže vrijeme i na određenom prostoru, u ovom slučaju i za jednu skupinu ljudi, suspendira državni pravni poredak ili ga se čini nejasnim.

Iz opisanog može se zaključiti da je humanitarni prostor kampa nastao uz upotrebu birokratskih upravljačkih tehnika skrbi i nadzora te da je imao strukturu zatvorenog kampa koji se od Drugog svjetskog rata koristi kao tehničko pomagalo za nadzor i upravljanje izbjegličkim grupama (usp. npr. Malkki 1995: 498–500). Takav birokratski prostor je jedna vrsta moderne političke tehnologije ili u ovome slučaju biopolitičke tehnologije kakvu opisuje Michel Foucault (1994), a čiji je primarni cilj, s jedne strane, nadzor i briga o tijelima i njihovim biološkim procesima, a s druge, nadzor sigurnosti, uspostava reda te izdvajanje, ograđivanje i zatvaranje (eng. *detention*) izbjegličkih grupa. Izbjeglice se izdvajaju od zajednice u koju dolaze jer predstavljaju “nenormalan” višak koji remeti ustaljeni, normalni poredak koji se njihovim izoliranjem i uklanjanjem ponovo uspostavlja i normalizira.⁷

U tom prostoru vladala je filantropska, humanitarna moć. Ona je bila skrbna i autoritativna, rijetko nasilna no često je gazila i oduzimala dostojanstvo. Bila je rastrgana između dva naoko suprotstavljena cilja, nadzora i skrbi. S jedne strane, njezina uloga bila je skrb za primarne potrebe migranata i izbjeglica. Ona je bila osjetljiva na patnje tijela, nedostatak hrane, vode, hladnoću, bolest i tjelesne nedostatke, potrebe obitelji i djece. S druge strane, ona je osiguravala i nadzirala kretanje ljudi, sigurnost prostora u i oko kampa, mjesta kretanja i zadržavanja, osjetljiva je bila na rizike, provale nasilja, nepredviđene događaje, snimala je, kategorizirala, dokumentirala i

⁷ Potvrdu za ovakav zaključak dobio sam u intervju sa zamjenikom voditelja kampa. Referirajući se na svoje upravljanje kampom u Opatovcu u jesen 2015. godine, istaknuo je da, nakon izgradnje kampa i smještanja izbjeglica u njega, žitelji tog malog sela uopće nisu ni vidjeli izbjeglice. Drugim riječima, život se nastavio kao da izbjeglica nema.

pobrojavala.⁸ Ta je humanitarna moć, kako je već spomenuto, imala strukturu koja je varirala između dva naizgled isključujuća pola, humanitarne sućuti i represije, humanitarizma i kontrole vođene logikom osiguranja. Ista sigurnosno-humanitarna logika dominira politikama izbjeglištva u razvijenim liberalno-demokratskim državama u Europe te SAD-u (v. npr. Fassin 2005; Ticktin 2006, 2011), a očigledno je da utječe i na izbjegličke politike u Hrvatskoj.

Također može se vidjeti da se spomenuti proces humanitarizacije odvija u sigurnosnom okviru koji je dijelom općeg trenda sekurizacije izbjegličkih politika. U sklopu sigurnosno-humanitarnih politika “upravljanja” izbjegličkim grupama primjenjuju se tehnike i tehnologije osiguranja koje uključuju preventivno zatvaranje u prihvatilištima, izbjegličkim kampovima, zatvorenim kompleksima u kojima im se ograničava kretanje i doticaj s društvenom okolinom, uz neselektivnu primjenu nasilja (Diken 2004; Fassin 2005; Kumar Rajaram i Grundy-Warr 2004). Uobičajena je i primjena različitih nadzornih sistema za kontrolu rizika. Važno je napomenuti da se ovdje, uz neposredni prostor u i oko kampa, nadzirao prostor koji je bio širok i dug koliko je i samo kretanje izbjegličkih grupa. On je bio istovremeno homogen i heterogen, jer je bio vezan za fizički prostor slavonskobrodskog kampa, no protezao se gdje god su se kretali ljudi, na vlak, autobus, granice s drugim državama, a preko mrežnih sustava i EURODAC-a, na besprostorni, “prostor” mreže graničnih i prekograničnih kontrola i nadzora kriminalnih mreža i prostora “ilegalnosti” koji se protežu od granica Turske, Grčke, Srbije, Mađarske, Hrvatske, Slovenije do Austrije, Njemačke i dalje. Takvu “besprostornu” logiku osiguranja, koja operira onkraj pravnih poredaka, Didier Bigo (2007) nazvao je *banoptikon*.

Potvrdu teze da kontrola često nadilazi državne granice dobio sam kroz mučno svjedočenje jednog mladića marokanskog porijekla kojega je policija, zajedno s njegovim suputnicima, iz Slavenskog Broda vratila u Srbiju. Ispričao mi je da je policija je u Slavanskom Brodu uz pomoć prevoditelja

⁸ U intervju mi je zamjenik voditelja izbjegličkog kampa potvrdio da je glavna zadaća policije, koja je na operativnoj i organizacijskoj razini upravljala kampom, sigurnost. Organizacijski model koji su primijenili istovjetan je onome koji su koristili 2014. u vrijeme velike poplave u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Dakle, na organizacijskoj razini na isti način se tretira dolazak izbjeglica i prirodna nepogoda. Zamjenik voditelja je izrazio zadovoljstvo radom policije budući da, kako je sam formulirao, nije zabilježen nijedan incident kojim bi se ugrozila sigurnost u i oko kampa. Na moje pitanje što je mislio kada je rekao incident, odgovorio je da je mislio na nasilje koje bi počinili izbjeglice. Za primjer je uzeo slučajeve kamenovanja i paljenja šatora u kampu u Brežicama u Sloveniji u jesen 2015.

otkrila njegovo marokansko porijeklo te ga zatim vratila u Srbiju. Te iste prevoditelje vidio je ponovo u Šidu u Srbiji kako ispituju ljude prije ulaska u vlak. Takva eksteriorizirana kontrola granica bila je plod neformalnih, ali i formalnih dogovora poput onog definiranog *Protokolom o suradnji u migracijskoj krizi i sprječavanju nezakonitih migracija*.⁹ Cilj ovog djelovanja, koje se u Hrvatskoj nazivalo profilacija, bila je detekcija i odstranjivanje tzv. ekonomskih migranata iz humanitarnog međudržavnog koridora.

Mjere osiguranja koje sam opisao navode na zaključak da je to bio prostor nadzora i pojačane institucionalne percepcije rizika.¹⁰ U tom su se prostoru, kako je rečeno, sućut i briga miješali s autoritetom i doziranom okrutnošću koja se rijetko svodila na primjenu nasilja, a više na ravnodušje, indolentnost, distancu koja se javlja zbog potrebe za nadzorom, upravljanjem i administracijom kretanja ljudi.

Ambivalentnost tog prostora osjetio sam i pri dijeljenju pomoći u šatoru za distribuciju. Šator za distribuciju pomoći bio je u stvari prolaz omeđen sa svake strane ogradom iza koje su stajali radnici humanitarnih organizacija i volonteri. Ljudi su dolazili i odlazili prolazeći ispred, red za redom, beskonačan niz anonimnih lica i nepoznatih pojedinačnih sudbina koje su u tom trenutku bile svedene na molbu, pozdrav, osmijeh, zahtjev, pokoj u riječ: "Hey brother, friend!"... "Thank you!", iza ograde, tražeći odjeću ili obuću. U tom kratkom trenutku mogli ste iščitati, ili barem misliti da čitate, beskonačan dijapazon duševnih stanja, umor, izgubljenost, snagu, snalažljivost, veselje, humor, tjelesnu bol, tupost, prazninu... a vaš zadatak

⁹ Na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/2015/271%20sjednica%20Vlade//271%20-%2015a.pdf>.

¹⁰ Tadašnji ministar policije Ranko Ostojić je u intervju potvrdio ovakav pristup. "Vi uvijek možete među grupom ljudi imati nekoga tko je sporan. Nastojimo da policija svakoga pregleda, naše službe su na terenu, evidentiramo od slike do svih drugih podataka. Sumnjivima je sve ovo prevelik rizik, proći sve te kontrole", rekao je Ostojić, "komentirajući eventualne teroriste među izbjeglicama" ("Ostojić: 'Nemoguće je zatvoriti granicu, mora postojati humanitarni koridor'", 4. 10. 2015., <http://www.hrt.hr/301688/vijesti/medjeljom-u-dva-ranko-ostojic>).

O pojačanom osjećaju rizika najbolje svjedoči stalna sumnja da se među izbjeglicama kriju potencijalni teroristi. Nakon napada u Parizu i pronalaska sirijskog pasoša, teroriste se odmah povezalo s izbjegličkim grupama iako je kasnije utvrđeno da se radi o lažnim pasošima. O promjeni atmosfere u smjeru pojačanog opreza u tranzitnom kampu u Slavonском Brodu svjedočila mi je prevoditeljica koja je tamo bila zaposlena u jednoj međunarodnoj humanitarnoj organizaciji. Policija je nedugo nakon napada u Parizu povećala broj ljudi na terenu koji su počeli ulaziti u vlakove provjeravajući prostor te više vremena trošiti na registraciju i provjere identiteta izbjeglica. Pojačanu distancu i nepovjerenje doživjela je i od kolega u humanitarnoj organizaciji, što ju je u konačnici naglano da napusti radno mjesto prevoditelja.

je bio da pokušate udovoljiti molbi. Primijetio sam da pri komunikaciji koja se svodi na molbu i udovoljavanje zahtjeva dolazi do zanimljive redukcije subjektivnosti. Mnoštvo lica i pojedinačnih sudbina najednom nestaje pretvarajući se u nešto krajnje jednostavno – trpeće tijelo koje treba obučiti, ugrijati itd. (usp. Malkki 1996). Svim tim “tijelima” pristupate jednako i prijateljski. Zanimljivo je da se pri tome javlja izvjesna prijaznost i toplina. Takvi osjećaji postojali su bez obzira kome ste se obraćali i bez obzira što ste se i vi i izbjeglice nalazili u nehumanom, nasilnom prostoru. Čini se da upravo redukcija osobnosti na pateće tijelo potiče izljeve topline i nježnosti. Može se reći da se radi o ganuću koje nastaje prema “nevinom” životu koji pati i zadovoljstvu zbog mogućeg oslobođenja od patnje nakon pružene pomoći.¹¹ Slične osjećaje empatije opisuje Gilles Deleuze (2001: 29). Oni nastaju prema “čistom”, nekvalificiranom životu oslobođenom rasuđivanja o pravednosti, dobru ili zlu. Po mome mišljenju, spomenuta redukcija osobnosti pomiče živote izbjeglica na taj imaginarni neutralni teren. Ta činjenica navodi na zaključak da se sućut može generirati upravo iz nasilnog reduciranja osobnosti.¹²

S druge strane, iako se zadatak dijeljenja pomoći, na prvi pogled činio banalnim, nije baš bilo tako. Sam postupak je ponekad bio zbunjujući jer je u distribucijskom šatoru vladala povremena nestašica potrebne odjeće i obuće. Nestašica vas je mogla natjerati da sami počnete procjenjivati “objektivne” tuđe potrebe. Ovisno o tome tko, što već nosi na sebi mogli ste odlučiti je li taj odjevni predmet i dalje dovoljan ili ne, i je li potreban zamjenski. Jer da bi proces bio efikasniji i da bi veći broj ljudi dobilo pomoć mogli ste se postaviti na poziciju autoriteta koji to odlučuje. Za razliku od drugih volontera koje sam susreo u periodu u kojem sam bio u kampu, radnici Crvenog križa su redovito zauzimali poziciju autoriteta odlučujući tko, što može ili ne može dobiti.¹³ Bez obzira na pojedinačne motive za takvo ponašanje, kasnije sam shvatio da je ono uvelike uvjetovano sistemski. Naime, svjedočeci razgovoru voditeljice smjene CMS-a s voditeljem Hrvatskog Crvenog križa saznao sam da je iz njegove perspektive, u tom trenutku, primarni cilj bio da ljudima omoguće “samo preživljavanje do

¹¹ Kant (1957: 64) to zadovoljstvo opisuje kao ganuće koje nastaje pri trenutačnoj zapreci i jačem izljevu životne snage koje zatim slijedi.

¹² Na taj način postaje jasno zašto suvremene azilne politike variraju između dva naoko isključujuća principa, sućuti i represije (Fassin 2005). Oba se u stvari međusobno podupiru i uvjetuju čineći dijalektički par.

¹³ Na isti zaključak došli su i drugi volonteri s kojima sam pričao. Neki od njih su imali višemjesečno iskustvo rada s djelatnicima Hrvatskog Crvenog križa.

Njemačke”. Takav okvir djelovanja u kojem se brine isključivo o tjelesnim i biološkim potrebama podrazumijeva instrumentalni i autoritativni pristup ljudima u kojima njihov glas nije bitan. Izbjeglice su tako opet svedeni na “bezglasne emisare” (Malkki 1996), nijema, mutava tijela koja u tišini samo odlaze i prolaze.

Pri samom promatranju mutavih tijela sadržano je ujedno i nešto duboko otuđujuće, gdje i sam pogled opredmećuje stvarajući bezglasnu sliku, spektakl sirove tjelesnosti. Na taj način slikovna forma, spektakl, stvara distancu, ne-odnos, zarobljujući one koji gledaju i one promatrane u taj ne-odnos. U stvari ta “slikovna forma” nadopuna je i uvjet opstanka već opisane birokratske aparature koja “regulira” ne-postojanje odnosa.

Začudne su to slike koje su se širile i medijima, naizgled zbunjujuća mješavina sućuti i okrutnosti koja se izražava kroz manjak djelovanja i nijemo promatranje kolona ljudi kako prolaze u anonimnosti i bez glasa. Ima u tom nijemom promatranju, nijemih, mahom umornih, ispaćenih redova ljudi koji se izmjenjuju prolazeći i odlazeći, vjerujem i djelić voajerskog užitka koji se inače javlja pri promatranju patnje ljudi koji su, barem se pretpostavlja, bili blizu smrti, ali su pobjegli, preživjeli i sada putuju. A “mi” ćemo im pomoći na način da se pobrinemo za njihova napaćena i ugrožena tijela, njihovu djecu, starije i nemoćne. No “nećemo” ih pustiti preblizu, jer kome mogu koristiti ljudi svedeni na tijela koja samo preživljavaju. Nekako kao da većina ljudi koja to gleda osjeća da je predug put od izmučenih tijela do punopravnih građana koji se skrbe za sebe i druge. Tim više što se “provale tih gomila ljudi” često doživljavaju kao izvor stalnog rizika i opasnosti za “domaću” zajednicu,¹⁴ tako da se skrb miješala s pozivanjem i prozivanje vojske i policije koje bi trebale svakako ograničiti i spriječiti dolazak i prelazak granica suverenih država. Vlasti od države do države svakako su se trudile da spriječe dolazak, ako ne potpuni, onda da ograniče propuštanje i tok ljudi, strahujući od viška ljudi koji može doći ili se zadesiti na državnom teritoriju. Pritom se sve veći i veći broj ljudi isključivao uz izliku da se ne radi o izbjeglicama nego o tzv. ekonomskim migrantima. U tom kontekstu stvarali su se kontrolni i nadzorni mehanizmi i prije opisane prakse utvrđivanja nacionalnog porijekla “migranata”. To samo znači da se izbjegličke politike koje nastoje ograničiti dolazak tzv. ekonomskih

¹⁴ Jedan od razloga za primjenu sigurnosnih mehanizama pri upravljanju izbjegličkim grupama jest činjenica da javnost i kreatori javnih politika, tražitelje azila i izbjeglice u sve većoj mjeri doživljavaju kao sigurnosnu prijetnju (usp. npr. Pozniak i Petrović 2014).

migranata temelje na esencijaliziranju nacionalne države i pripadnosti naciji-državi. Ovi faktori postaju presudni u priznanju izbjegličkog statusa jer vezuju nacionalnost s pravima. Isključivo vezivanje nacionalnosti, a ne nekog univerzalnog principa s pravima u centru je svake nacionalističke politike. Inherentni nepropitani nacionalizam takvih politika realizirao se pri svakoj kontroli porijekla na humanitarnom koridoru. Pri tome su se nerijetko sumnjivci prepoznavali “na prvi pogled” preko boje kože, govora i sl. Inherentni rasizam i nacionalizam otkrivaju doseg i skriveno lice “velikodušnog” humanitarizma. Drugim riječima, nepropuštanje tzv. ekonomskih migranata pokazuje da se ekonomska neimaština ne priznaje kao objektivna poteškoća i razlog za opravdani prelazak granica, dok se esencijalistički shvaćena nacionalnost pokazuje dovoljnim. Na taj način negacijska ekonomizacija izbjegličkih politika, nepriznavanje siromaštva i ekonomske nejednakosti, potvrđuju nacionalizam i rasizam. U osnovi tog mnijenja koje negira siromaštvo jest današnji sustav vrijednosti koji privilegira ekonomsko blagostanje i stalni rasta bogatstva, reducirajući političke vrijednosti na isključivo ekonomske.¹⁵ Ako rast bogatstva izrazimo političkim jezikom, onda u stvari govorimo o snazi i nadmoći kao temeljnim vrijednostima. Kada taj sklop vrijednosti postane dominantno političko načelo zajednica, na granicama dobivamo potvrđivanje nadmoći i hijerarhije legitimirane rasizmom i nacionalizmom.

Iz navedenog je vidljivo da je u pristupu i postupanju s ljudima koji zbog različitih razloga putuju i prelaze granice, *sigurnosni humanitarizam* dominantni okvir koji uvjetuje stvaranje upravljačkih praksi i dominantnih predodžbi. Izgradnjom tranzitnih centara i kampova u sklopu kojih su se prakticirale posebne upravljačke tehnike administriranja i efikasnog tranzitiranja ljudi od jedne granice do druge, stvoreno je nešto što bismo mogli nazvati humanitarnim koridorom ili humanitarnim prostorom s posebnim statusom onkraj uobičajenih društvenih i zakonskih okvira.¹⁶ Nekoliko je

¹⁵ U tom kontekstu važno je napomenuti da je za Foucaulta (1994) poticanje ekonomskih procesa neodvojivo od poticanja vitalnih procesa na razini tijela i populacije tj. pojave moći nad životom, biomoći i pripadajuće politike: biopolitike. Iz tog razloga veza između negacijske ekonomizacije izbjegličke politike, esencijalizacije nacionalnog porijekla i rasizma te brige oko tijela i života u humanitarnom prostoru nije slučajna. Riječ je o biologizaciji politike u različitim formama.

¹⁶ “Nikad se nikome to nije dogodilo. Nemoguće je provoditi zatvaranje granice jer mora postojati humanitarni koridor”, rekao je ministar Ranko Ostojić. “Hrvatska je morala posegnuti za mjerama, to je stabiliziralo kanal, mi smo postigli što smo htjeli. Ukupan iznos koji je Hrvatska potrošila sada ne mogu znati. Ova ulaganja vrijede mnogo više od ostanaka svih migranata”, naglasio je. “Ako EU pomaže Srbiju i Grčku, naravno da i zemlja članica traži

bitnih značajki tog prostora: 1. On je sjekao granice i teritorije suverenih država. 2. U njemu su se prakticirali posebni sustavi pravila, upravljanja, nadzora i pojačane kontrole koji nisu uobičajeni tzv. normalnom društvenom prostoru, dakle, on je bio potpuno definiran kao upravljani prostor. Drugim riječima, bez birokratskih upravljačkih tehnika on niti ne postoji. 3. On je bio definiran kao privremeni tok koji presijeca granice i teritorije nacionalnih država. 4. To je prostor u kojem su djelomično i privremeno bila suspendirana prava (humanitarno izuzeće) ljudi koji su se zatekli u tom prostoru, točnije, za većinu ljudi pravni status je bio nejasan. 5. U njemu su dominantno vladali briga za tijela (zdravlje, prehranu, tjelesne patnje ljudi) i živote grupa i pojedinaca koji su se tamo zatekli.

Sigurnosni humanitarizam koridora

Već sam istaknuo da sigurnosno-humanitarne izbjegličke politike, po svojoj sadržaju i strukturi, pripadaju vrsti suvremenih biopolitika te su posljedica širih društvenih procesa. Kvalitativno novi aspekt suvremenog biopolitičkog humanitarizma jest "prodor" humanitarnih politika s međunarodne scene na nacionalnu razinu, točnije, ključan utjecaj politika humanitarizma na razvoj pojedinih nacionalnih politika, posebno politika prema tražiteljima azila i izbjeglicama. U tom kontekstu Angela Merkel je mogla izjaviti: "Primanje izbjeglica je humanitarna dužnost Njemačke" (Paterson 2015). U tom kontekstu postaje razumljivim lakoća kojom su pojedine nacionalne države na tzv. balkanskoj izbjegličkoj ruti ipak otvorile granice svojih nacionalnih država propuštajući veliki broj izbjeglica i formirajući više ili manje organizirane humanitarne koridore i tokove koji presijecaju granice i teritorije nacionalnih država. U tom smislu humanitarne prostore možemo nazvati biopolitičkim prostorima u kojima se očituje temeljna karakteristika suvremenih izbjegličkih biopolitika, variranje između dvaju ekstrema, humanitarne sućuti i represije (Fassin 2005), točnije, humanitarizma i pojačanog nadzora i kontrole, humanitarizma i sekuratizacije.

U srži suvremenog humanitarizma je depolitizacija izbjegličkog i azilnog režima. Točnije rečeno, na djelu je sistem u kojem se gubi razlika između političke i humanitarne sfere. No, pri tome ne dolazi do repoliti-

refundiranje troškova, a to nam je i obećano. To nisu mali troškovi, ali prije svega bilo je važno obraniti Hrvatsku", kazao je ministar (HRT1, emisija *Nedjeljom u dva*, 4. 10. 2015.).

zacije izbjegličkog režima tj. otkrivanja skrivenih političkih pretpostavki u humanitarnim naporima, već do humanitarizacije politike (Fassin 2005, 2007, 2009) pri kojoj se gubi navlastito politička dimenzija.

Tako je u recentnom dolasku većeg broja izbjeglica iz ratom zahvaćenih zemalja Iraka, Sirije i Afganistana zamjetan nedostatak diskursa koji bi se referirao na nekakav koncept prava i pravednosti. Naime, u zemljama primateljicama izbjegličkih grupa ti ratni sukobi nisu pokrenuli snažniju ideološku i političku raspravu o zaraćenim stranama, političkim ulozima u sukobu i procjeni pravednosti svake od zaraćenih strana. Iz tog razloga nadolazeće izbjeglice su dominantno percipirani kao politički i ideološki bezbojni, točnije, kao gomile patećih tijela o kojima se treba brinuti, masa, univerzalni humanitarni subjekt (Mallki 1996) čija je glavna karakteristika biološka egzistencija.

Već sam demonstrirao da je humanitarizam izraz suvremenih biopolitika koje politiku ljudskih prava svode na politiku prava na život. U središtu tih biopolitika je pozivanje na "svetost" života, dok se njihovo djelovanje svodi na brigu i skrb o tom životu i životnim procesima. Inzistiranje na biološkom životu kao temeljnom principu za uspostavljanje politike ljudskih prava dovodi do redukcije ljudskih prava te do instrumentalizacije prava u svrhe upravljanja, kontrole i osiguranja. Kamp u Slavonskom Brodu bio je dobar primjer takvih praksi gdje briga i kontrola postoje paralelno nadopunjavajući se.

Na takav način shvaćena humanitarna djelatnost potiče i podrazumijeva restrikciju prava i moguću suspenziju zakona koja otvara put za normalizaciju nasilja. Prije opisano humanitarno izuzeće u humanitarnom prostoru kampa dobar je primjer suspenzije prava koje se normalizira tj. postaje dugotrajnom pojavom i dijelom politika izbjeglištva. Iako je Hrvatska dopustila prelazak granice i neometan i organiziran prolazak izbjeglicama, grupe koje su došle nije se s pravnog aspekta tretiralo kao izbjeglice nego kao strance u tranzitu koji teritoriji države moraju napustiti u određenom vremenu i kojima je kretanje iznimno ograničeno i kontrolirano. Točnije govoreći, oni su bili "izbjeglice" bez prava i sloboda koje im kao izbjeglicama moraju biti zagarantirana. Iz tog razloga briga za njihove tjelesne patnje i pomoć koju su na putu primali, poprimali su oblik organiziranog administriranja tijela brojeva koje oduzima dostojanstvo te doziranog nasilja koje povremeno prelazi granice dozvoljenog. Također, takav "bespravni" okvir dozvoljavao je da se grupe i pojedince podvrgava povremenoj kontroli zbog sumnje u njihov identitet i izbjeglički status. Policijski službenici

kontrolirali su izgled i rasnu pripadnost kroz rasno profiliranje, a prevoditelji su ispitivali znanje jezika i geografskih pojedinosti. Također, zabilježeni su slučajevi prisilnog vraćanja bez mogućnosti traženja azila (Banich et al. 2016). Nedovoljno utvrđen pravni okvir omogućavao je sistematsko nepovjerenje u status izbjeglica koji dolaze, ali i arbitrarno zatvaranje granice u slučaju neplaniranog ostanka većeg broja izbjeglica ili proglašenja potrebe zaštite suverenog teritorija, kao i nezakonito vraćanje te pojačanu primjenu zaštitne sile u slučaju procjene da se radi o sigurnosno rizičnoj situaciji. Kompleks u Slavonskom Brodu i pripadajuća organizacija protoka izbjeglica omogućavala je brzi odgovor na navedene situacije i tom smislu predstavljala je nastavak politike sekuratizacije izbjeglištva.

Zaključno se može reći da je izgradnjom kampa u Slavonskom Brodu bio stvoren biopolitički humanitarni prostor na teritoriju nacionalne države kojem je glavna svrha poticanje i kontroliranje toka ljudi uz primjenu kontroliranog nasilja te brigu o njihovim tijelima i biološkom životu. Funkcioniranje tog prostora temeljilo se na suspenziji prava i normalizaciji humanitarnog izuzeća. Na prvi pogled postojanje humanitarnog prostora izuzeća bi moglo potvrditi tezu Giorgia Agambena (2006) o biopolitizaciji suvremene politike uvođenjem golog, biološkog života u središte političke zajednice kroz normalizaciju izvanrednog stanja. No, to nije u potpunosti tako. Za razliku od Agambenove teze po kojoj potvrđivanje suvereniteta države uvjetuje potpunu suspenziju prava, u Slavonskom Brodu suspenzija prava nije bila potpuna niti je humanitarno izuzeće bilo plod suverene javno objavljene odluke. Stvaranje humanitarnog prostora bilo je plod administrativnih upravljačkih taktika uz upotrebu upravljačkih tehnologija, dok se suspenzija prava odigravala na razini administrativnih praksi i *ad hoc* uvedenih pravila izuzeća. Cijelu situaciju se može bolje opisati ako se kombiniraju teorijski uvidi Giorgia Agambena s onima Michela Foucaulta ili s opisima praksi koje Judith Butler (2004) naziva detencija na neodređeno (eng. *indefinite detention*), s tom razlikom da se aparati zatvaranja koriste za kontroliranje i stvaranje humanitarnih tokova izbjegličkih grupa koji više liče na Castellsove (2000) prostore tokova (eng. *spaces of flows*) umreženog društva.

Upravo je formiranje humanitarnog koridora bilo pokušaj uvođenja kontrole migracijskih kretanja, stvaranjem izbjegličkog “toka” te potvrđivanja suvereniteta putem administrativne kontrole pri kojoj se skrb za izbjeglice miješala sa suspenzijom pravnog okvira humanitarnim izuzećem. Drugim riječima, takvim politikama potvrđuje se državna i nacionalna moć i stvara

centralizirana autoritarna kontrola bez dugoročne odgovornosti dodjeljivanjem prava. Štoviše, kontrola se potvrđuje suspenzijom prava. Svrha uspostavljanja kontrole je normalizacija odnosa u primateljskoj društvenoj zajednici te njezino osiguranje. Stoga se može reći da tematizirana politika sigurnosnog humanitarizma, u središtu koje je briga o biološkom životu, posredno esencijalizira nacionalne i rasne identitete. Tako se na paradoksalan način u njoj susreću i u humanitarnom prostoru supostoje humanitarna sućut, briga, nadzor i rasizam.

Literatura

- Agamben, Giorgio. 2006. *Homo sacer. Suverena moć i goli život*. Zagreb: Arkzin. Preveo Mario Kopic.
- Arendt, Hannah. 2006. *O zlu. Neka pitanja moralne filozofije*. Zagreb: Naklada Breza. Prevela Nadežda Čaćinović.
- Banich, Selma; Lukas Gerbig i Adrienne Homberger. 2016. *Report on Systemic Police Violence and Push-Backs against Non-SIA People Conducted by Croatian Authorities*. Na: http://moving-europe.org/wp-content/uploads/2016/01/28.01.2016_Report-Police-Violence-and-Push-Backs.pdf.
- Beznec, Barbara; Marc Speer i Marta Stojić Mitrović. 2016. *Governing the Balkan Route. Macedonia, Serbia and the European Border Regime. (Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe 5)*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Bigo, Didier. 2007. "Detention of Foreigners, States of Exception, and the Social Practices of Control of the Banopticon". U *Borderscapes. Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge. (Borderlines 29)*. Prem Kumar Rajaram i Carl Grundy-Warr, ur. Minneapolis: University of Minnesota Press, 3–33.
- Castells, Manuel 2000. *Informacijsko doba. Ekonomija, društvo i kultura 1. Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing. Preveo Ognjen Andrić.
- de Tocqueville, Alexis. 1995. *O demokraciji u Americi*. Zagreb: Informator i Fakultet političkih znanosti. Prevela Divina Marion.
- Deleuze, Gilles. 2001. *Pure Immanence. Essays on a Life*. New York: Zone Books. Prevela Anna Boy.
- Diken, Bulent. 2004. "From the Refugee Camps to Gated Communities. Biopolitics and the End of the City". *Citizenship Studies* 8/1: 83–106.
- Fassin, Didier i Paula Vasquez. 2005. "Humanitarian Exception as the Rule. The Political Theology of the 1999 Tragedia in Venezuela". *American Ethnologist* 32/3: 389–405.
- Fassin, Didier. 2005. "Compassion and Repression. The Moral Economy of Immigration Policies in France". *Cultural Anthropology* 20/3: 362–388.
- Fassin, Didier. 2007. "Humanitarianism as Politics of Life". *Public Culture* 19/3: 499–520.

- Fassin, Didier. 2009. "Another Politics of Life is Possible". *Theory, Culture and Society* 26/5: 44–60.
- Foucault, Michel. 1994. *Znanje i moć*. Zagreb: Globus. Preveo Rade Kalanj.
- Judith, Butler 2004. *Precarious Life. The Power of Mourning and Violence*. London i New York: Verso.
- Kant, Immanuel. 1957. *Kritika rasudne snage*. Zagreb: Kultura. Preveo Viktor D. Sonnenfeld.
- Kant, Immanuel. 1974. *Um i sloboda. Spisi iz filozofije istorije, prava i države*. Beograd: Poseban broj časopisa *Ideje*. Preveo Danilo Basta.
- Kasperek, Bernd. 2016. "Routes, Corridors, and Spaces of Exception. Governing Migration and Europe". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads. Managed Inhospitability* 1. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/Kasperek_Final_PDF.pdf.
- Kumar Rajaram, Prem i Carl Grundy-Warr. 2004. "The Irregular Migrant as Homo Sacer. Migration and Detention in Australia, Malaysia and Thailand". *International Migration* 42/1: 33–64.
- Malkki, Liisa. 1995. "Refugees and Exile. From 'Refugee Studies' to the National Order of Things". *Annual Review of Anthropology* 24: 495–523.
- Malkki, Liisa. 1996. "Speechless Emissaries. Refugees, Humanitarianism and De-historization". *Cultural Anthropology* 11/3: 377–404.
- New Keywords Collective. 2016. "Europe/Crisis. New Keywords of 'the Crisis' in and of 'Europe'". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads* 1. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/New-Keywords-Collective_11.pdf.
- Nietzsche, Friedrich. 1982. *O koristi i štetnosti historije za život*. Beograd: Grafos. Preveo Milan Tabaković.
- Paterson, Tony. 2015. "Angela Merkel Vows to 'Tangibly Reduce' Refugee Numbers – Gets Seven Minute Standing Ovation from the Party". *The Independent*. Na: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/angela-merkel-vows-to-tangibly-reduce-refugee-numbers-at-party-conference-and-gets-seven-minute-a6773121.html>.
- Petrović, Duško. 2013. "Biopolitike izbjeglištva i azila u ozračju krize političkog azila na Zapadu". *Narodna umjetnost* 50/2: 128–147.
- Petrović, Duško. 2016a. *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu. Od političkoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda*. Zagreb: Ljevak.
- Petrović, Duško. 2016b. "Humanitarna oblast". *Časopis za kritiko znanosti* 44/264: 46–60. Prevela Nina Kozinc.
- Pozniak, Romana i Duško Petrović. 2014. "Tražitelji azila kao prijetnja". *Studia ethnologica Croatica* 26/1: 47–72.
- Sassen, Saskia. 2014. *Expulsions. Brutality and Complexity in the Global Economy*. Cambridge i London: Harvard University Press.
- Ticktin, Miriam. 2006. "Where Ethics and Politics Meet. The Violence of Humanitarianism in France". *American Ethnologist* 33/1: 33–49.
- Ticktin, Miriam. 2011. "How Biology Travels. A Humanitarian Trip". *Body & Society* 17/2–3: 139–158.

Iva Grubiša

Mi i Oni?

Kulturnoantropološko propitivanje terenskog iskustva u Slavoniji

Uvod

Krajem kolovoza 2015. godine posjetila sam s obitelji Svjetsku izložbu EXPO 2015. u Milanu.¹ Iako smo do tada na našem kratkom putovanju, prošli kroz nekoliko država u svega nekoliko dana, na ulaznom terminalu EXPO-a, koji veličinom i izgledom podsjeća na terminale globalnih zračnih luka, po prvi smo put na našem putu doživjeli i “graničnu kontrolu”. Sve osobne torbe morale su proći kroz rendgen, a sve osobe kroz detektor metala; svaka sumnjiva stvar na rendgenu ili “pištanje” detektora metala bili su znak za dodatni i detaljniji pregled i osobe i stvari. Kontrolu smo prošli, uz manje gubitke (nije nam bilo dozvoljeno unijeti staklenu bocu s vodom), te smo se našli na 110 hektara izložbenog prostora na kojem je 145 zemalja svijeta predstavljalo svoje vizije i ideje o tome kako prehraniti čovječanstvo.² No, pritom je tu bilo i bezbroj interaktivnih mogućnosti za posjetitelje, koji su mogli kušati i kupovati gastronomske specijalitete sa svih strana svijeta, penjati se mrežom iznad brazilske prašume, vidjeti folklor “egzotičnih” zemalja, šetati se vrtovima i hramovima, uživati u performansima svjetla i brojnim drugim atrakcijama koje, bar na trenutak, u čovjeku bude osjećaj kozmopolitskoga, globalnog građanina. Bio je to svijet u malom koji je očekivao oko 20 milijuna posjetitelja u razdoblju od šest mjeseci; svijet u

¹ Tekst je prethodno objavljen na engleskom jeziku u posebnom broju časopisa *Narodna umjetnost* (54/1) u okviru najave objavljivanja ovog zbornika.

² Usp. <http://www.expo2015.org/en/participants>.

malom kojeg je, simptomatično za taj isti globalizirani svijet, čuvalo 2 000 nadzornih kamera...³

Posjet Svjetskoj izložbi EXPO 2015. bila je posljednja stanica na našem putu, u sklopu kojega smo nekoliko dana proveli u Švicarskoj, uz jednodnevne posjete i Austriji te Lihtenštajnu. Tih nekoliko dana, naš su primarni izvor informiranja bile televizijske vijesti. No, ne bilo koje. Jedini program kojeg smo zbog jezične barijere mogli pratiti bio je CNN koji je u tom periodu intenzivno izvještavao o događanjima na grčko-makedonskoj granici.⁴ Iako je stanje na granici uistinu bilo teško, vijesti koje smo pratili, uglavnom su danima ponavljale iste snimke i fotografije kaosa, često bez argumentiranih i utemeljenih informacija. Reportaže su prikazivale velike gužve, "mase" ljudi kako pokušavaju probiti policijske barijere, paniku, probijanje kroz tzv. zelene granice i kukuruzišta, naoružanu policiju, plač žena i djece, dok su riječi, koje su reporteri koristili kako bi opisali ono što vidimo na snimkama ili fotografijama, često uključivale izraze kao što su "poplava izbjeglica" (engl. *human flood of refugees*) i sl.⁵

U danima nakon što je Mađarska 15. rujna 2015. godine zatvorila za izbjeglice svoju granicu sa Srbijom, "izbjeglička kriza" ulazi u Hrvatsku.⁶ U prvih nekoliko dana ljudi su u Hrvatsku ulazili u Slavoniji (najprije u područjima uz granične prijelaze Šid/Tovarnik, a zatim Berkasovo/Bapska); prevozilo ih se u prihvatne centre u Ježevu, Sisku, Kutini, Belom Manastiru i Zagrebu te zatim na granicu sa Slovenijom koja je također privremeno

³ Usp. Silvije Tomašević, "Na Expou 2015. gotovo cijeli svijet osim Hrvatske", 1. 5. 2015., <http://www.vecernji.hr/svijet/na-expou-2015-gotovo-cijeli-svijet-osim-hrvatske-1003259>.

⁴ Makedonija je, naime, 19. kolovoza 2015. proglasila izvanredno stanje u sjevernim i južnim graničnim regijama, zbog čega su tisuće ljudi ostali "zaglavljani" na tzv. ničijoj zemlji na granici Grčke i Makedonije, čekajući da ih makedonska policija propusti (usp. Beznec et al. 2016: 19–20).

⁵ Usp. npr. CCN-ove video reportaže iz kolovoza 2015. godine: <http://edition.cnn.com/2015/08/21/europe/europe-migrant-crisis/index.html>, i <http://edition.cnn.com/videos/world/2015/08/23/misery-at-europes-gate-damon-pkg.cnn/video/playlists/arwa-damon-reports-on-migrant-crisis/>.

⁶ "Izbjeglička kriza" (ponekad i "migrantska kriza") uobičajen je termin kojim se, posebice u medijima, govorilo o povećanom broju ulaska izbjeglica u Europsku uniju u 2015. i 2016. godini (usp. npr. <http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php>). Brojni su aktivisti i stručnjaci kritizirali korištenje termina kriza (npr. New Keywords Collective 2016: 15–21; Emina Bužinkić, "Kritika medijskih, političkih i drugih reprezentacija izbjeglica", 30. 9. 2015., <https://vimeo.com/145841213>). U tekstu koristim sintagmu "kriza ulazi", želeći naglasiti da su hrvatski mediji (o čemu će više riječi biti u nastavku rada) o "krizi" znatno intenzivnije počeli izvještavati neposredno prije nego što su prve izbjeglice ušle u Republiku Hrvatsku. U tom smislu želim naglasiti kako je, barem sudeći prema velikom broju hrvatskih medija, zajedno s prvim izbjeglim osobama 16. rujna, u Hrvatsku ušla i "izbjeglička kriza".

zatvorila svoju granicu i onemogućila prolaz ljudi. Ipak, do 21. rujna, svi koji su došli do hrvatsko-slovenske granice uspjeli su je i proći. Istog je dana, 21. rujna, otvoren i privremeni prihvatni centar Opatovac (poznat i kao kamp Opatovac), udaljen dvadesetak kilometara od spomenutih graničnih prijelaza, odakle se ljude prevozilo na granične prijelaze s Mađarskom.⁷ I tu je u početku bilo značajnih organizacijskih problema i nedostataka. Primjerice, prijevoz iz Bapske do Opatovca nije bio organiziran do 23. rujna pa su ljudi morali do prihvatnog centra u Opatovcu pješaćiti dvadesetak kilometara.⁸ Također, ljudima koji su dolazili nisu se prenosile ključne informacije o tome gdje se nalaze (neki primjerice nisu bili sigurni u kojoj su državi), čemu prihvatni centar Opatovac služi i koliko dugo će ih se u njemu zadržati, gdje će ih se nakon toga odvesti, odnosno hoće li im biti dozvoljeno izaći iz Hrvatske i nastaviti putovanje, koje su države članice Europske unije zatvorile svoje granice, provodi li se i dalje Dublinska uredba, koji podaci će se na registraciji u Opatovcu od njih tražiti, hoće li im se uzeti otisci prstiju te ukoliko da, hoće li biti uneseni u EURODAC bazu, kao i brojne druge informacije. Nepružanje pravovremenih i jasnih informacija dovodilo je do nesporazuma i atmosfere straha, a događali su se i sukobi između izbjeglica i policije u centru, jedan od kojih je posebno eskalirao 23. rujna kada je, između ostalog, policija upotrijebila i “papreni sprej”.⁹ Organizacija prihvata i tranzita ljudi, kao i samoga centra u Opatovcu s vremenom se poboljšavala: autobusi kojima se ljude prevozilo do prihvatnog centra te prema graničnim prijelazima postali su redoviti (uz manje zastoje, uglavnom tijekom noći, kada broj dostupnih vozača i autobusa ponekad nije bio odgovarajući broju ljudi koji su trebali prijevoz), a kapacitet

⁷ Usp. npr. <http://vijesti.hrt.hr/299204/prihvat-i-smjestaj-migranata-u-hrvatskoj> i <http://www.mup.hr/main.aspx?id=220928>.

⁸ Usp. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2015/09/23/ljudi-neprestano-stizu-u-bapsku/> i <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2015/09/23/nasi-volonteri-nalaze-se-u-bapskoj-i-opatovcu/>.

⁹ Na važnost informiranja upozoravala je i Inicijativa Dobrodošli! u svojim izvještajima za javnost: <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2015/09/23/informiranje-izbjeglica-moze-sprijeciti-tenzije-na-terenu/>. Vijest o sukobu izašla je i u medijima. Neki su mediji prenijeli vijest o korištenju suzavca (koji je intenzivniji od “paprenog spreja”), što je MUP opovrgnuo te potvrdio korištenje “paprenog spreja” uz obrazloženje da se radilo o iznimnoj situaciji u kojoj je upotrebjeno sredstvo bilo namijenjeno smirivanju tenzija i uvodnju reda i sigurnosti u centar. Vidi npr. Hina, “Bikić: Policija nije upotrijebila suzavac nego pepper sprej”, 23. 9. 2015., <http://www.nacional.hr/bikic-policija-nije-upotrijebila-suzavac-nego-pepper-sprej/> i N. A., “Sukob izbjeglica u Opatovcu, policija upotrijebila suzavac”, 23. 9. 2015., <http://24sata.info/vijesti/regija/240648-sukob-izbjeglica-u-opatovcu-policija-upotrijebila-suzavac.html>.

je podignut na 5 000 ljudi te je privremeni prihvatni centar u Opatovcu počeo gotovo uhodano funkcionirati. Glavnu ulogu u organizaciji rada na graničnim prijelazima i u prihvatnom centru imalo je Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, dok je glavni koordinator humanitarne podrške bio Hrvatski Crveni križ. Zbog sve težih vremenskih prilika, 3. studenog 2015. otvorio se Zimski prihvatno-tranzitni centar Republike Hrvatske u Slavonskom Brodu, koji je, preuzevši funkciju od privremenog centra Opatovac, bio aktivan do sredine travnja 2016. godine. Ministarstvo unutarnjih poslova i Hrvatski Crveni križ su i u Slavonskom Brodu vodili glavnu riječ na terenu.¹⁰ Njima su se od samog početka, od rujna 2015. godine, pridružile u više ili manje koordiniranom radu i brojne nevladine organizacije, inicijative, udruge te neovisni volonteri, tzv. *freelancer* ili *independent volunteers*, iz Hrvatske i inozemstva. Jedna od tih inicijativa je Inicijativa za podršku izbjeglicama “Dobrodošli”, odnosno Inicijativa Dobrodošli!, kojoj sam se i sama priključila.¹¹

Pristup terenu: isprepletenost volonterske i istraživačke uloge

Kao dio volonterskog tima Inicijative Dobrodošli! bila sam na terenu u Opatovcu, Bapskoj i Tovarniku u periodu od 25. do 28. rujna te od 2. do 6. listopada 2015. godine, dok sam od 6. do 10. prosinca iste godine volontirala u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru RH u Slavonskom Brodu. Volonterska uloga ponekad je podrazumijevala pomaganje u organiziranom distribuiranju humanitarne pomoći (hrana, odjeća, deke i slično), ponekad druženje i razgovor s izbjeglicama te pružanje trenutno dostupnih informacija, ponekad promatranje situacije u prihvatnim centrima i na graničnim prijelazima te ukazivanje na nedostatke i mogućnosti za bolju organizaciju i pristup izbjeglicama, no najčešće se radilo o istovremenom prožimanju svih spomenutih “poslova”, kao i nekih drugih, ovisno o situaciji.

¹⁰ Usp. npr. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2015/11/02/od-bapske-preko-tovarnika-i-opatovca-do-slavonskog-broda/>.

¹¹ O Inicijativi Dobrodošli! v. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/about-hr/>. Za druge inicijative i organizacije v. npr. Are You Syrious? (https://www.facebook.com/areyou-syrious/info/?tab=page_info) i Individuals on the field: international group (<https://www.facebook.com/groups/1471413449832894/>).

Moj boravak na terenu u privremenom prihvatnom centru Opatovac, na graničnim prijelazima Bapska i Tovarnik, te u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru RH u Slavanskom Brodu bio je primarno volonterski. U kratkim, ali intenzivnim boravcima na terenu bila sam jedna u nizu mnogobrojnih građanki i građana koji su se, vođeni raznovrsnim motivima, angažirali u direktnom radu s izbjeglicama. Nadalje, u volonterskom angažmanu vodila sam se uputama koordinatora Inicijative Dobrodošli! kojoj sam se priključila te sam se trudila u svom bivanju na terenu poštivati osnovna načela Inicijative, poput onog o solidarnom pristupanju prema izbjeglim osobama što je, između ostalog, podrazumijevalo solidarizaciju s njihovim iskustvima uz poštivanje njihova ljudskog digniteta. Ipak, moja motivacija za odlazak na teren bila je prožeta i mojim profesionalnim interesima te kulturnoantropološkim i sociološkim “pogledom na svijet” koji su još tijekom studija postali neodvojivim dijelom moje ličnosti i identiteta. Taj kulturnoantropološki i sociološki habitus (usp. Bourdieu 1990) oblikovan specifičnim korpusom teorijskih i metodoloških znanja i vještina, nužno je imao utjecaja na ono što i *kako* primjećujem na terenu, odnosno kako to interpretiram. Drugim riječima, kako to objašnjavaju Nevena Škrbić Alempijević, Sanja Potkonjak i Tihana Rubić “kada bavljenje etnologijom i kulturnom antropologijom postane životnim pozivom, težnja za dubinskim promatranjem i razumijevanjem svijeta oko sebe postaje poriv kojemu se ni ne možemo othrvati, koji nakon nekog vremena postaje gotovo automatizmom” (Škrbić Alempijević et al. 2016: 19). Tako su se spomenuti centri i područja graničnih prijelaza, osim kao mjesta mojeg prvog ovako intenzivnog volonterskog iskustva, istovremeno ostvarivali i kao istraživački teren na kojem sam u pauzama između volonterskih smjena, vodila bilješke o događanjima toga dana te svojim opažanjima i iskustvima. Kasnije, vraćajući se i prolazeći kroz njih, sada i s određenim vremenskim i prostornim odmakom, nastavila sam intenzivno promišljati o proživljenom iskustvu i spoznajama te načinima na koje ih mogu analizirati i predstaviti. Ipak, često sam se pitala koja je granica (i ima li je?) koju ne smijem prijeći analizirajući svoje iskustvo na graničnim prijelazima i u izbjegličkim centrima te njihovu organizaciju i funkcioniranje. Pitanja solidarnosti, aktivnog uključivanja i samostalne organizacije građana u inicijative i udruge, sekuritizacije “izbjegličke krize”, humanitarizacije “izbjegličke krize”, prostorne organizacije prihvatnog centra, medijskih prikaza događanja na graničnim prijelazima i u prihvatnim centrima, pitanje “pravih” i “ne-pravih” izbjeglica ili odnosa *Mi – Oni*, samo su neka od brojnih pitanja koja su mi se name-

tala. Svako od tih pitanja moglo bi biti osnova za samostalnu istraživačku temu. Smatrala sam, te i dalje smatram, kako je važno pisati i govoriti o ovoj temi, no pitala sam se kako to učiniti, a da pritom ponudim drugačije perspektive i uvide koji će se razlikovati od, često senzacionalističkog, medijskog izvještavanja o suvremenim (prisilnim) migracijskim kretanjima. Drugim riječima, pitala sam se mogu li i na koje načine, kao etnologinja i kulturna antropologinja te sociologinja, doprinijeti ovoj raspravi?

Kako, dakle, istraživati teme izbjeglištva, živote, prakse i iskustva ljudi u prisilnim migracijama? Kako analizirati procese kojima se nerijetko ljudima onemogućuje (legalni) pristup teritoriju Europske unije, procese prihvata i upravljanja njihovim privremenim smještajem te organizacije daljnjeg transfera? Nadalje, kakvu ulogu kao istraživači imamo u životima naših istraživanih? Ostavljamo li trag u njihovim životima? Što im nudimo zauzvrat? Čiju priču prenosimo pišući etnografske tekstove – onu naših kazivača, ili, barem dijelom, našu osobnu? Sva ova pitanja sastavni su dio promišljanja o svakom antropološkom terenu, istraživanju te predstavljanju i interpretiranju. Ipak, čini se kako se ona dodatno intenziviraju kada istražujemo društveno marginalizirane skupine te kada su životne okolnosti istraživanih i istraživača ne samo radikalno različite, već nerijetko idu u korist istraživača. Vjerujem kako niti jedno od ovih pitanja nema jedan ispravan i konačan odgovor, a asimetrični odnosi moći upleteni su u gotovo svako kulturnoantropološko istraživanje, kao i srodna istraživanja u domeni društveno-humanističkih znanosti. Istraživač će uvijek imati određeni autoritet i prioritet glasa u tekstu kojeg stvara, a etičke dileme s kojima se susreće tijekom istraživanja i predstavljanja rezultata, koliko god ih se trudio razriješiti, uvijek će barem dijelom ostati otvorene i podložne kritici. Spomenute dileme, često se dodatno produbljuju nerijetkim ispreplitanjem raznovrsnih uloga i odnosa na terenu, pri čemu istraživač osim profesionalne uloge, ulazi i u one prijatelja, savjetnika, zagovaratelja, aktivista te brojne druge. Granica istraživač – istraživani često postaje vrlo nejasna, ponekad gotovo da u potpunosti nestaje, dok je nekad ipak jasno prisutna (usp. npr. Košć-Ryžko 2012–2013). Zbog takvih kompleksnih i paralelnih uloga i odnosa koje tijekom provođenja istraživanja (no često i mnogo kasnije) ostvarujemo, nužno je da oni koje istražujemo znaju da to činimo. S druge strane, važno je osvijestiti i to da se, upravo zbog ovakvog ispreplitanja raznovrsnih uloga na terenu, svijest o sudjelovanju u istraživanju može u različitim kontekstima izgubiti ili zanemariti. Često nije jasno kada nam se naš sugovornik obraća kao istraživaču, a kada kao pri-

jatelju, ili volonteru koji nudi humanitarnu pomoć, kao što često nije jasno kada istraživači na terenu nastupaju kao istraživači, a kada kao prijatelji, volonteri i slično, odnosno mogu li se, i trebaju li se ove uloge međusobno isključivati. Upravo zato, propitivanje vlastite uloge na terenu te u životima istraživanih, neizostavan je dio svakog autorefleksivnog promišljanja vlastitog terenskog iskustva.

Upravo je autorefleksivnost u temeljima autoetnografije kao istraživačke metode, koja je, kako navode Škrbić Alempijević, Potkonjak i Rubić (2016: 99), retrospektivna. Naime, “vlastito se življeno iskustvo, kroz teorijsko-konceptualni okvir etnologije i kulturne antropologije, analitičko-kritički povezuje sa širim društvenim procesima, na sinkronijskoj i dijakronijskoj razini” (Škrbić Alempijević et al. 2016: 99). Autoetnografsko posezanje za življenim iskustvom može odlaziti daleko u autorovu prošlost, no ono može stati i na vrlo nedavnim, recentnim iskustvima kao što je bilo moje volontiranje u izbjegličkim centrima i na graničnim prijelazima. Pritom se, objašnjavaju iste autorice, autor/istraživač angažira na više razina – emotivno, intelektualno te aktivistički “komunicirajući u javnost vlastito iskustvo, s ciljem i idejom društvene promjene” (Škrbić Alempijević et al. 2016: 99). Ipak, autoetnografiju, kao uostalom i svaku drugu metodu, prate i potencijalne zamke, neke od kojih su i “pretjerano oslanjanje na naraciju, umjesto na analizu i kulturalnu interpretaciju [te] oslanjanje isključivo na osobno sjećanje kao izvor podataka” (Chang 2008: 54). Naime, prema Heewon Chang dobrobit autoetnografije leži u mogućnosti da opsežnu, detaljnu, intimnu i nerijetko emocionalno nabijenu autoetnografsku građu, kojoj inače ne bismo imali pristup služeći se nekom drugom metodom, prikažemo oslanjajući se na “kritičke, analitičke i interpretativne leće” (Chang 2008: 49) kako bismo detektirali latentne kulturne obrasce proživljenog iskustva.

Na tragu takvog promišljanja o svojem terenskom iskustvu te o vlastitoj ulozi na terenu (jesam li volonterka, istraživačica ili mogu biti oboje istovremeno?) odlučila sam napisati ovaj članak. Uzevši u obzir da okolnosti na terenu često nisu ostavljale mnogo prostora za objašnjavanje da sam ja, osim volonterke Inicijative Dobrodošli!, ujedno i kulturna antropologinja i sociologinja, odlučila sam se za formu teksta u kojoj će moje osobno iskustvo terena biti osnovna nit vodilja. Dakle, iako bih da su okolnosti bile drugačije, u tekstu zasigurno ostavila značajan prostor za glasove izbjeglih osoba s kojima sam provodila kratko, ali intenzivno vrijeme, u ovome radu to ipak ne činim, ne stoga što smatram da nisu relevantni, već stoga što

mi se to čini ispravnom odlukom u ovoj konkretnoj situaciji, uzevši u obzir ovdje spomenute etičke dileme i probleme antropoloških istraživanja te prikazivanja, kao i specifičnosti ovog istraživanja.

Ovaj se rad, stoga, može smatrati i autoetnografskim tekstom koji je nastajao u nekoliko faza. Počevši od “čistog” ispisivanja svojih doživljaja i emocija s terena kojima je nedostajao moment kritičkog propitivanja te teorijski potkrijepljene analize (usp. Chang 2008: 54), tekst sam postepeno nadograđivala uključivši u analizu i neke medijske izvore koji donose prikaze “izbjegličke krize” te vijesti s terena, kako bih bolje kontekstualizirala svoja terenska iskustva. Tu sam se prvenstveno oslanjala na vijesti na službenim mrežnim stranicama Inicijative Dobrodošli! budući da su na njima dostupni izvještaji s terena i popratne informacije, sustavno od druge polovice rujna 2015. godine.¹² Zatim su tu i prilozi o “izbjegličkoj krizi” objavljeni na mrežnim stranicama Hrvatske radiotelevizije, RTL televizije te Nove TV, kao i nekolicina online informativnih portala na kojima sam u periodu od polovice rujna do kraja studenog 2015. godine nalazila tekstove o toj temi. Odabir potonjih uglavnom je bio spontan, s nekim sam se člancima susrećala tijekom dnevnog, općeg pregledavanja vijesti, dok sam spomenute televizijske kuće i njima pripadajuće mrežne stranice odabrala budući da se radi o trima najvećim televizijskim postajama u Hrvatskoj koje su na svojim mrežnim stranicama prenosile vijesti i informacije koje su prikazivale i u televizijskim emisijama. Budući da cilj ovog rada nije pružiti sustavnu analizu medijskog sadržaja u Hrvatskoj po pitanju “izbjegličke krize”, nužno se radi o parcijalnom odabiru izvora, no u kontekstu ovog rada ponuđeni izvori mogu pomoći u razumijevanju načina na koje se “izbjeglička kriza” u hrvatskim medijima prikazivala, a javni diskurs o izbjeglicama konstruirao. Moje iskustvo i znanje o ovoj temi, osim na terenu i putem medija, stvarano je i/ili nadopunjavano i putem nekoliko javnih tribina koje su organizirane povodom tada aktualnih događanja; to su primjerice tribina Instituta za etnologiju i folkloristiku, održana 30. rujna 2015. pod naslovom *Pravo na goli život, pravo na bolji život? O izbjegličkoj krizi iz istraživačke i aktivističke perspektive*¹³ te tribina Trećeg programa Hrvatskog radija *Jesu li izbjeglice naša braća ili civilizacijska prijetnja?*¹⁴

¹² Usp. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/>.

¹³ Usp. <http://www.ief.hr/Novosti/Digitalnabazadoga%C4%91anja/TribinalEFa/tabid/542/language/hr-HR/Default.aspx>.

¹⁴ Usp. <http://radio.hrt.hr/ep/jesu-li-izbjeglice-nasa-braca-ili-civilizacijska-prijetnja/133582/>.

od 27. listopada 2015. Znanstvena literatura koju sam koristila, omogućila mi je uspostavljanje odnosa između vlastite etnografske i autoetnografske građe te kulturnoantropološkog promišljanja o fenomenu izbjeglištva.

Stoga, analizirajući osobno terensko iskustvo te odabrane medijske izvore u daljnjem tekstu naglasak stavljam na problem konstrukcije izbjeglica kao *radikalnog Drugog*, odnosno *izbjegličkog Drugog* te na problem prikaza, odnosa i pristupa prema izbjeglicama, s jedne strane, te na konstrukciju i autopercepciju *Nas* (Zapada, volontera i sl.), s druge. Konačno, u posljednjem dijelu teksta okrećem se pitanju moći upisane u prostore privremenih prihvatnih centara i graničnih prijelaza te u načine upravljanja privremenim smještajem izbjeglica u hrvatskom kontekstu.

Tko smo to *Mi*, a tko su *Oni*?¹⁵

Emina Bužinkić iz Centra za mirovne studije, u svojem je govoru na spomenutoj tribini Instituta za etnologiju i folkloristiku upozorila na medijsko i političko konstruiranje “izbjegličke prijetnje”. Prije svega, izbjeglice se doživljavaju kao “pojava” koja nas svakodnevno uznemirava putem medija u kojima gledamo slike kaosa, nereda i očaja. Stoga oni, bez obzira što smo potreseni takvim slikama, prema Bužinkić, ostaju velika nepoznanica, a samim time i prijetnja. Veliku ulogu u stvaranju “izbjegličke prijetnje” igraju političke osobe koje su od prvih dana krize eksplicirale nužnost zaštite hrvatskih granica te zaštite hrvatskog teritorija i stanovništva od mogućih terorista.¹⁶ Predsjednica Kolinda Grabar Kitarović je primjerice oštro kritizirala politiku hrvatske vlade prema izbjeglicama, često navodeći kako je Hrvatska “pala na ispitu čuvanja granice”,¹⁷ dok je tadašnji ministar unutarnjih poslova Ranko Ostojić naglašavao kako osim organiziranog i humanog prihvata izbjeglica, hrvatska vlada prvenstveno brine o zaštiti nacionalne

¹⁵ Na odnos između sigurnosnog i humanitarizacijskog diskursa, o kojem će u ovom poglavlju biti više riječi, kratko sam se osvrnula i u svojem diplomskom radu *Integracija migranata u prostor grada: studija slučaja kulinarsko jezičnog kolektiva Okus doma* (Grubiša 2016: 8–11).

¹⁶ Emina Bužinkić, “Kritika medijskih, političkih i drugih reprezentacija izbjeglica”, 30. 9. 2015., <https://vimeo.com/145841213>.

¹⁷ “Predsjednica oštro kritizirala vladinu politiku prema izbjeglicama: ‘Pali smo na ispitu čuvanja granice’”, 9. 10. 2015., <http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/1786686/predsjednica-ostro-kritizirala-vladinu-politiku-o-izbjeglicama-pali-smo-na-ispitu-cuvanja-granice/>.

sigurnosti.¹⁸ Naglašavajući riječi poput “zaštita”, “nacionalna sigurnost”, “čuvanje granica” ili “prijetnja”, implicitno se u javnosti oblikovala ideja izbjeglica kao opasnosti od koje je potrebno zaštititi se.

Sigurnosni je diskurs, dakle, u prvom planu. Izbjeglice (kao i šire shvaćeni migranti) su bili i ostali pitanje nacionalne, međunarodne i globalne sigurnosti. Nepovjerenje prema izbjeglicama, kako lokalnog stanovništva kroz čija naselja prolaze ili se u njima naseljavaju, tako i Europske unije uopće, sve je intenzivnije. Izbjeglice se sve češće percipira kao sigurnosnu prijetnju te se na njih gleda kao na “lažne tražitelje [azila] te skrivene ekonomske (ilegalne) imigrante” (Petrović 2013: 130). Pitanja zaštite nacionalnih granica, posebice zaštite vanjskih granica Europske unije, očuvanja teritorijalnog suvereniteta te zaštite od terorizma samo su neka od centralnih točaka međunarodnih političkih rasprava o “izbjegličkom pitanju”. Zaoštavanje sigurnosnog diskursa pokazuju i medijske reakcije koje su se posebno intenzivirale nakon terorističkih napada u Parizu 13. studenog 2015. godine, u kojima se intenziviran dolazak izbjeglica u Europsku uniju nerijetko povezivao ili čak dovodio u uzročno-posljedičnu vezu s tamošnjim napadima.¹⁹

Sigurnosnim diskursom prožeti prikazi izbjegličke krize u medijima sugeriraju nam da su izbjeglice radikalno drugačiji od Nas tj. građana Europske unije, oni od kojih se moramo zaštititi, podižući na granicama žice i ograde te braneći tzv. tvrđavu Europu. U takvoj dihotomiji Mi kao građani Europske unije predstavljamo “razvijeni” dio svijeta, moćni Zapad i “civilizacijske vrijednosti”, dok smo izbjeglice i migrante, te *Druge*, na ljestvici “razvijenosti” smjestili negdje daleko ispod. *Njih* se u tom okviru prikazuje kao “primitivne” ljude iz “nerazvijenog” dijela svijeta, ljude koji imaju “čudne” i “drugačije” vrijednosti i običaje, koji stoga predstavljaju “opasnost” pretpostavljenoj “europskoj” kulturi i načinu života.²⁰

¹⁸ Usp. Ranko Ostojić, HRT1, emisija *Otvoreno*, 15. 9. 2015., <http://vijesti.hrt.hr/298887/otvoreno-hoce-li-rijeka-izbjeglica-skrenuti-prema-hrvatskoj>.

¹⁹ Usp. npr. Goran Latković, “Mnogi terorizam u Parizu povezali s izbjeglicama: što izbjeglice u kampu u Slavanskom Brodu kažu na to?”, 14. 11. 2015., <http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/1828405/mnogi-terorizam-u-parizu-povezali-s-izbjeglicama-sto-izbjeglice-u-kampu-u-slavonskom-brodu-kazu-na-to/>; “Ostojić: Terorizam prijeti svima”, 15. 11. 2015., <http://www.hrt.hr/308681/vijesti/ostojic-terorizam-prijeti-svima>; Ivana Domitrović, “Izbjeglice prolaze kroz Hrvatsku: kako ustvrditi je li osoba sumnjiva?”, 15. 11. 2015., <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/izbjeglice-prolaze-kroz-hrvatsku-kako-ustvrditi-je-li-osoba-sumnjiva---416337.html>.

²⁰ Usp. npr. B. V., “EU zbog migranata prijeti propast poput Rimskog Carstva”, 27. 11. 2015., <http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/eu-zbog-migranata-prijeti-propast-poput-rimskog-carstva---417875.html>.

Gotovo da nije bilo trenutka u prihvatnim centrima ili na graničnim prijelazima kada ova dihotomija nije bila očita. Simboličko razgraničavanje na Nas, kao zamišljenu cjelinu navodno homogene Europe i njezinih punopravnih građana, te *Njih*, kao prijetnju toj pretpostavljenoj europskoj kulturnoj, religijskoj i političkoj zajednici, utjelovljivalo se i u konkretnim praksama i situacijama na terenu. Volonteri su, tako, na sebi nosili fluorescentne prsluke kako bi bili što lakše uočljivi i prepoznatljivi, te kako bi iskočili iz inače “kaotične mase tijela” (usp. Malkki 1996: 386–387), kako se izbjeglice često prikazuju u javnosti. Maske za lice koje je nosila velika većina policijskih službenika te dio volontera, bile su još izravniji primjer utjelovljenog simboličnog razdvajanja. Maske su, naime, prema protokolu namijenjene održavanju higijenskih uvjeta, primjerice pri pružanju medicinske pomoći ili pri rukovanju s hranom. Figura policijskog službenika koji uspravno stoji u svojoj uniformi, klasično naoružan pištoljem i policijskom palicom (*pendrekom*), te nosi masku koja prekriva većinu njegovoga lica, nije samo prikaz pomne brige za higijenske standarde na mjestima prolaska i privremenog zadržavanja izbjeglica. Dapače, često uopće ne reprezentira higijenske standarde, već tehniku razgraničavanja između onoga koji pazi na red i sigurnost (no, ostavimo za sada pitanje čiju sigurnost), onoga koji pomaže u distribuiranju humanitarne pomoći i, s druge strane, onoga koji tu pomoć prima, ali i od kojeg se treba zaštititi kao od “virusa”. Primjerice, na početku jedne noćne smjene u prihvatnom centru Opatovac, prišla mi je jedna volonterka držeći u ruci kutiju s maskama za lice i kutiju s plastičnim rukavicama. I ona je već nekoliko dana radila u centru, no do tada se nismo srele pa je pretpostavila kako se radi o mojoj prvoj smjeni te mi je dala nekoliko savjeta. Rekla mi je da će mi maska pomoći jer na nekim mjestima *smrdi*, a savjetovala me također i da u slučaju izbijanja nereda u centru, što prije izađem van dok policija ne uvede red, objasnivši mi kako Opatovac nije siguran, odnosno da su ljudi u njemu *opasni*. U skladu s takvim stavom bio je i komentar jednog hrvatskog policijskog službenika kojem sam svjedočila. Naime, dok sam jednom prilikom zajedno s drugim volonterima u Opatovcu, dijelila ljudima deke za noć koju će provesti u centru prije negoli nastave put, jedan od prisutnih policijskih službenika je u razgovoru s nekoliko volontera jedne velike međunarodne organizacije komentirao kako se pita hoće li se *Oni* za nekoliko godina, kada “budu bacali bombe po nama”, sjetiti da smo im *Mi* tako “velikodušno pomagali”. Nije mi namjera generalizirati na temelju spomenutih pojedinačnih primjera. Zasigurno je postojao čitav niz sličnih primjera, ali i onih suprotnih. Ipak, smatram da ovakvi primjeri nisu beznačajni te da ih je vrijedno uzeti u obzir kada raz-

mišljamo o načinima na koje pristupamo *izbjegličkom Drugom*. No, prije negoli krenem dalje osvrnula bih se na drugu stranu spektra, naoko suprotnu sigurnosnom diskursu – na humanitarizacijski diskurs. Budući da se osobito pri počecima “izbjegličke krize” u Hrvatskoj, u medijskim prikazima često nametala i priča o iznimnoj humanosti, gostoljubivosti, suosjećanju i empatiji lokalnog stanovništva kroz čija su mjesta izbjeglice prolazile, koja se pak nerijetko povezivala i s njihovim nedavnim ratnim i izbjegličkim iskustvom 1990-tih (usp. Čapo 2015), humanitarizacijski diskurs također postaje važnim momentom razumijevanja događaja o kojima pišem.

Naime, iako su izbjeglice shvaćeni u domeni prijetnje i opasnosti, istovremeno ih se globalno prikazuje i kao očajne i bespomoćne žrtve. Izbjeglice, tako, postaju “problematične društvene kategorije u nacionalnom poretku stvari, iznimka koja nam je približena putem medija i humanitarnih apeala u ime njihove ‘gole ljudskosti’” (Malkki 2002: 356). Ti ljudi prestaju biti individuama te postaju simbolima univerzalne žrtve “čija je sposobnost prosuđivanja i razuma kompromitirana njihovim iskustvom” (Malkki 1996: 384), a ideje bespomoćnosti, ovisnosti o međunarodnim humanitarnim organizacijama te apsolutnog očaja (usp. Haddad 2004) postaju globalno prepoznatljive slike izbjegličkog iskustva. Humanitarizacija, nadalje, “podrazumijeva depolitizaciju izbjegličkog i azilnog režima” (Petrović 2013: 130) te konstruiranje izbjeglice kao ahistoričnog, univerzalnog humanitarnog subjekta, odnosno nijeme i pasivne žrtve (usp. Malkki 1996). Ali, upravo je slika žrtve, tvrdi Emma Haddad, ta koja će priskrbiti financijska sredstva i time omogućiti rad međunarodnih humanitarnih organizacija i agencija koje će, nadalje, raditi na zaštiti tako percipirane žrtve. Globalno poznata fotografija dječaka koji se utopio, Alyana Kurdija, dobar je primjer načina na koji se ideja žrtve može iskorištavati u takve svrhe. Dakle, uključivanje figure žrtve u definiciju izbjeglištva je “nužno za preživljavanje koncepta u teoriji, kao i za preživljavanje pojedinca u praksi. Definicija pojma izbjeglica, stoga, često postaje pukom apstrakcijom, kategorijom koja kvalificira osobu za primanje pomoći UNHCR-a” (Haddad 2004: 16).

Zadržimo se nakratko na procesu humanitarizacije “izbjegličke krize”. Kao dio ahistorične, depolitizirane i nijeme “mase drugosti” izbjeglica i/ili migrant često nema mogućnost autoreprezentacije u javnosti. Tu ulogu za njih igraju mediji. No, kako to čine? Sjetimo se poginulog dječaka Alyana Kurdija; točnije, sjetimo se fotografije poginulog dječaka Alyana Kurdija. Davor Konjikušić u svom tekstu “Što s fotografijom mrtvog djeteta?” kritizira dekontekstualizirano i logikom spektakla vođeno medijsko

prikazivanje onih koji ne samo da se ne mogu usprotiviti takvom načinu reprezentacije nego, upravo suprotno, suočeni sa životnim okolnostima, pristaju, ponekad i odobravaju snimanje, fotografiranje i reproduciranje najintimnije patnje ne bi li se njihov glas ipak nekako čuo, postajući tako, nažalost, dio medijskog spektakla. Konjikušić (2015) navodi:

Za razliku od zapadnih država, gdje bi gotovo pa bilo nemoguće objaviti fotografiju poginulog djeteta bez da se zaštiti njegov identitet, osim ako nije riječ o žutom tisku najgore vrste, migrante, te “druge”, danas možemo snimati bez dopuštenja i u različitim prilikama, a njihove fotografije objavljivati i distribuirati bez prepreka. Ne moramo voditi računa o njihovoj privatnosti i boli, niti o njihovom dignitetu [...] otac utopljenog dječaka, rekao je snimajte, neka svijet vidi što nam se dešava.

Dokumentarni film *Balkanska ruta* (2015) redatelja Saše Kosanovića,²¹ koji iznosi kronološki pregled događanja od sredine kolovoza 2015. godine te pruža translokalan pogled, obuhvaćajući pritom Makedoniju, Srbiju, Mađarsku, Hrvatsku i Sloveniju, također podliježe senzacionalizmu. Primjerice, u filmu se nalaze barem dvije etički problematične scene, gledajući iz perspektive kulturnoantropološkog pristupa reprezentaciji drugih. No, u filmu one nisu problematizirane kao takve, već su umjesto toga to scene koje, popraćene dramatičnom glazbom u pozadini, film čine napetim, a gledatelja drže prikovanog za ekran. Tako je u krupnom planu snimljena reanimacija čovjeka koji je u Tovarniku kolabirao – snimljeno mu je lice, goli gornji dio tijela, žena koja kraj njega sjedi i u strahu plače; isto je tako snimljen mladić koji je, ostavši bez zraka, kolabirao u Preševu – lice mu je zumirano u trenucima njegove nesvjestice, snimljeni su trzaji njegova tijela, a snimljen je i trenutak kada mladić, došavši k sebi no i dalje vidno uplašen, ljubi ruke vojniku koji mu je pomogao. Jesu li znali da ih se snima u tim trenucima? Nisu. Jesu li kasnije pitani za dopuštenje da se te snimke objave? Najvjerojatnije, također nisu. Jesu li dobili priliku nešto reći? Nisu. Njihova su tijela na televiziji rekla sve. Izuzetno su rijetki slučajevi kada se izbjeglicama pristupa kao aktivnim pojedincima, ljudima koji nešto čine, još rjeđe kada nešto govore, na što upozoravaju i Marko Valenta, Drago Župarić-Iljić i Tea Vidović (2015) u svojem radu o tražiteljima azila u Hrvatskoj i njihovim iskustvima, željama i planovima za budućnost. Puno su češći trenuci kada ih prikazujemo kao one kojima se nešto *događa*. Nadalje,

²¹ Film je dostupan na: <https://hrti.hrt.hr/#/video/show/304463/balkanska-ruta-dokumentarni-film>.

oni “gotovo nikada nisu prikazani kao osobe, već su uvijek dio amorfne mase, bezlične i nijeme” (Soguk 1999 prema Haddad 2006: 16). Ako im se ipak dodjeljuje pravo glasa, uglavnom su to selektivno odabrane potresne priče koje se uklapaju u unaprijed određenu medijsku sliku “izbjegličkog kaosa” ili sliku izbjeglica kao univerzalnih žrtava.

Gledamo li na “našu izbjegličku krizu” kao na humanitarnu krizu, a fokus preusmjerimo s medijskih reprezentacija na stanje na terenu, postavljaju se pitanja načina interveniranja, prikupljanja i distribuiranja humanitarne pomoći. Moje iskustvo s terena pokazalo je da je upravo način na koji se pruža humanitarna podrška ponekad u službi reprodukcije spomenutog jaza između *Nas* i *Njih*. Humanitarizacija se očituje u snažnoj pasivizaciji i depolitizaciji izbjeglica kao pojedinaca i izbjeglištva kao fenomena. Ljudima koji prolaze kroz izbjegličko iskustvo, volonteri su na terenu često pristupali sa sažaljenjem usmjerenim posebice prema ženama i djeci koji su se uklapali u opisani koncept bespomoćne žrtve, sudjelujući istovremeno, svjesno ili nesvjesno, u daljnjem perpetuiranju razgraničavanja “*Nas koji pomažemo*” i “*Njih kojima je ta pomoć potrebna kako bi preživjeli*”. Na zamku humanitarizacijskog pristupa ukazuje i Emina Bužinkić, spomenuvši kako humanitarno djelovanje u svom korijenu ima i neravnopravne odnose moći onih koji *pomažu* i onih *kojima se pomaže* o čemu se govori i u literaturi (usp. npr. Harrell-Bond i Voutira 1992: 8).²²

Pojedinačnih primjera s terena o tome kakva je interakcija između izbjeglica s jedne strane, te policije i/ili volontera s druge ima mnogo. Oni su, dakako, jako raznoliki, i ovise o samim pojedincima koji u interakciji sudjeluju, no moguće ih je pozicionirati negdje između dva krajnja pola. Na jednom polu su pojedinci (policijski službenici, volonteri, predstavnici institucija i dr.) koji zauzimaju iznimno humanitarizacijski stav, pri čemu u prvi plan ulazi upravo figura izbjeglice kao nijeme i pasivne žrtve kojoj je nužna prvenstveno humanitarna pomoć. Na drugom polu, možemo pozicionirati one pojedince koji zauzimaju izrazito negativan stav prema izbjeglicama i migrantima, uglavnom vodeći se spomenutom idejom kako se radi o drastično drugačijim ljudima iz čega proizlazi i da su “čudni” i “opasni”. U tom slučaju, figura izbjeglice protumačena je kao opasnost – izbjeglica preuzima figuru potencijalnog terorista. Na prvi pogled, humanitarizacijski i sigurnosni diskurs dva su međusobno suprotstavljena mo-

²² Emina Bužinkić, “Kritika medijskih, političkih i drugih reprezentacija izbjeglica”, 30. 9. 2015., <https://vimeo.com/145841213>.

dela pristupa izbjeglicama bez međusobnih dodirnih točaka. No, zadržimo li se dulje na pitanju *kako* pristupamo izbjeglicama, spomenuti diskursi poprimaju jedno važno zajedničko obilježje.

Naime, ono što obuhvaća i onaj pol sa snažno naglašenom humanitarnizacijskom notom, kao i onaj s izrazito istaknutim sigurnosnim diskursom pristup je izbjeglicama kao *radikalnim Drugima*. U prvom slučaju figura izbjeglice je potpuno viktimizirana, pa izbjeglu osobu ne vidimo kao pojedinca s imenom, prezimenom, poviješću, razumom, iskustvom, znanjem i glasom (usp. Malkki 1996: 387), već kao dio depolitizirane mase, ukinute sposobnosti djelovanja (eng. *agency*), očajnog i bespomoćnog Drugog kojemu je naša pomoć nužna. I u drugom slučaju izbjeglicama je oduzet specifičan osobni identitet, no ovoga puta umjesto žrtve, oni postaju dio hiperpolitizirane mase u vidu terorističke sigurnosne prijetnje. I humanitarizacijski i sigurnosni diskurs proizlaze iz jedne zajedničke početne ideje – izbjeglice kao *radikalnog Drugog*. U tom smislu, manje je važno sažaljeva li pojedinac izbjeglu osobu do te mjere da s njom razgovara kao s djetetom, svjesno ili nesvjesno oduzimajući toj osobi mogućnost za osobnu artikulaciju, ili prema izbjeglicama konstruira toliko negativan stav da se pribojava “bombi koje će na nas bacati za nekoliko godina”, jer oba prikazana pola u čovjeku ispred sebe vide nekog potpuno drugačijeg od sebe. Gledamo li na krizu iz strogo humanitarizacijske ili iz strogo sigurnosne perspektive prije ili kasnije morat ćemo se suočiti s opisanim polovima koji za sobom nužno povlače ideju o izbjeglicama kao *radikalnim Drugima*.

Preusmjerimo li, međutim, našu pažnju na koncept solidarnosti, u smislu pružanja podrške izbjeglicama te solidarizacije s njihovim iskustvima uz iskazivanje poštovanja, no ne i sažaljenja, otvaraju se nove mogućnosti volonterskog angažmana na terenu i za drugačiji istraživački pristup temi. Bužinkić, tako, u revitaliziranju ideje solidarnosti vidi potencijal za postupne, ali dugoročne društvene promjene, te mogućnost za kvalitetnu integraciju onim osobama koje neće samo prolaziti kroz Hrvatsku na svojem putovanju prema EU, nego će u njoj i ostati.²³ Detaljnije promišljanje koncepta solidarnosti te povezivanja kulturnoantropološke i aktivističke prakse ipak premašuje mogućnosti ovoga rada, stoga kritička propitivanja mogućih prednosti i potencijalnih zamki takve perspektive ostavljam otvorenima.

²³ Emina Bužinkić, “Kritika medijskih, političkih i drugih reprezentacija izbjeglica”, 30. 9. 2015., <https://vimeo.com/145841213>.

Moć, prostor i izbjeglice

Pitanje je, dakako, koliko je solidarizacija uopće moguća na terenu, ponajprije u samim izbjegličkim kampovima i centrima koji su, kako je to često vidljivo već iz njihove organizacije prostora, sazadani na pretpostavljenoj razlici između *Nas* i *Njih*? Na početku, kada je “kriza” tek ušla u Hrvatsku, ljude se, kao što je spomenuto, prevozilo u prihvatne centre u Ježevu, Sisku, Kutini, Belom Manastiru i Zagrebu odakle su u periodu od nekoliko dana prevoženi na granične prijelaze sa Slovenijom. No, kao što je spomenuto, već nakon nekoliko dana, 21. rujna, otvoren je privremeni prihvatni centar Opatovac, u Slavoniji, udaljen dvadesetak kilometara od graničnih prijelaza Bapska i Tovarnik gdje su ljudi ulazili u Hrvatsku. Otvaranje prihvatnih centara u pograničnim, izoliranim područjima državnog teritorija, iako praktično, nije simbolički slučajno – time se centar smješta izvan doseg javnosti, ionako marginalizirane ljude ostavlja se na rubovima društva, onemogućuje se ili barem znatno otežava slobodni kontakt lokalnog stanovništva s ljudima u prolazu. Tome u prilog govore i brojne novinarske reportaže u kojima su ili sami novinari ili predstavnici institucija koje su intervjuirali isticali kako lokalno stanovništvo nema razloga za strah i brigu jer su policajci prisutni na svakom mjestu kroz koje se prolazilo ili u kojemu se privremeno zaustavljalo te jer oni paze kako do izravnog, i očito neželjenog, kontakta ne bi niti došlo.²⁴ Već spominjan sigurnosni diskurs, ovdje ponovo dolazi u prvi plan. Izbjeglički su kampovi, odnosno centri, za međunarodne humanitarne organizacije, ali i institucije sigurnosti praktično rješenje za uspostavljanje kontrole tamo gdje bi inače, sudeći prema javnom političkom diskursu, vladao kaos (usp. Schechter 2000: 160). Izbjeglički je kamp u suvremenom svijetu, navodi Lisa Malkki, postao vitalnim instrumentom moći, dok su “prostorna koncentracija i upravljanje ljudima koju je omogućavao, kao i administrativni i birokracijski procesi koje je olakšavao unutar svojih granica, imali dalekosežne posljedice” (Malkki 1995: 498) posebice u sferi uspostavljanja kontrole nad kretanjem ljudi.

²⁴ Usp. npr. Zoran Šprajc, “Ministar Ostojić za RTL direkt: ‘Kada Hrvatska nije imala ni poštene puške, uspjela se obraniti, obranit ćemo se i ubuduće – nitko se ne treba plašiti napada’”, 28. 10. 2015., <http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/1808396/kada-hrvatska-nije-imala-ni-postene-puske-uspjela-se-obraniti-obranit-emo-se-i-ubuduće-nitko-se-ne-treba-plasiti-napada/> i Hina, “Milanović smiruje situaciju: ‘Vlada drži pod kontrolom izbjegličku krizu, učinit ćemo sve da naši ljudi budu mirni’”, 19. 10. 2015., <http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/1797135/vlada-drzi-pod-kontrolom-izbjegličku-krizu-ucinit-emo-sve-da-nasi-ljudi-budu-mirni/>.

Prostorna organizacija prihvatnih centara Opatovac i Slavonski Brod također nije bila slučajnost, već je, štoviše, osmišljena tako da odnosi moći onih koji centar nadgledaju i njime upravljaju, te onih koji u centru privremeno borave, budu i ostanu jasni u svakom trenutku. Primjerice, privremeni prihvatni centar Opatovac bio je organiziran u nekoliko sektora. U svakom sektoru nalazili su se šatori za privremeni smještaj te punktovi za distribuciju hrane i odjeće. Sektori su međusobno bili razdvojeni zemljanim nasipima, visokim otprilike dva metra, dovoljno da stojeći unutar sektora ne možete vidjeti izvan i iza nasipa, te dovoljno da stojeći na njima možete vidjeti većinu sektora, odnosno veći dio cijelog centra. Na svakom od nasipa, na nekoliko lokacija stajali su pripadnici policijskih snaga koji su se smjenjivali na dežurstvima i nadgledali ljude u sektorima. S druge strane, ljudima koji su bili privremeno smješteni u centru, nije bilo dozvoljeno popeti se na nasip i sagledati centar s iste pozicije s koje su ga nadgledali pripadnici institucija nacionalne sigurnosti. Kao volonterka, mogla sam na određenim mjestima preko spomenutih nasipa prelaziti iz jednog u drugi sektor, međutim ni nama nije bilo dozvoljeno zadržavati se na nasipima kao primjerice policijskim službenicima. Osim što upućuje na strogu hijerarhiju u upravljanju “izbjegličkom krizom”, na vrhu koje su predstavnici sigurnosti i državnoga aparata, a na dnu pojedinci privremeno smješteni u centru, ovakvo upravljanje kretanjem često je otežavalo koordinaciju volontera u različitim sektorima unutar centra koji ponekad nisu znali što se događa u ostalim dijelovima prihvatnog centra što je posljedično ograničavalo volontere u pravovremenim reakcijama na situacije na terenu.

Volontirajući u prostorima privremenih prihvatnih centara, i moje je kretanje bilo nadzirano te strogo kontrolirano. Primjerice, po mom prvom dolasku u prihvatni centar Opatovac, koji je tada bio u funkciji tek nekoliko dana, volonterske akreditacije nisu bile potrebne za ulazak u prostor centra,²⁵ međutim tijekom jedne noćne smjene na snagu je stupila nova odluka Ministarstva unutarnjih poslova (MUP): *počevši od 8 sati idućeg jutra, da bi se moglo ući u prostor centra, nužno je imati prikladnu akreditaciju koju izdaje MUP*. U trenucima kada je odluka stupala na snagu, nekoliko minuta prije osam sati, nalazila sam se na jednom od izlaza iz centra, promatrajući ukrcavanje u autobuse koji su ljude trebali voziti prema granici.

²⁵ To nikako ne znači da je ulaz u prostore centra bio slobodan. Sve organizacije koje su djelovale na prostoru centra trebale su MUP-u dostaviti popis ljudi koji će volontirati te dobiti dozvolu kako bi svoje aktivnosti mogle provoditi u samom prostoru centra.

Stajala sam nekoliko metara ispred policijskih službenika, s kojima sam netom prije i razgovarala, međutim kada sam se okrenula kako bih se vratila natrag u prostor centra, budući da je sat otkucao osam ujutro, to mi više nije bilo dozvoljeno. Unatoč tome što su netom prije sa mnom razgovarali, što su znali “čija” sam volonterka te što sam čitavu noć provela volontirajući u centru zbog čega do tog trenutka nisam imala mogućnost zatražiti akreditaciju, svoje sam kolege volontere morala sačekati ispred centra.

Logika prostorne organizacije Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavonskom Brodu slijedila je onu primijenjenu u Opatovcu. Nadzor nad kretanjem (usp. Foucault 1994) ovdje je dodatno došao do izražaja budući da su ljudi vlakom ili autobusom organizirano dolazili direktno u slavonskobrodski prihvatni centar²⁶ odakle su bili raspoređivani u sektore te čekali daljnji tranzit, ili su odmah po registraciji bili usmjeravani natrag u autobuse ili vlakove i nastavljali prema graničnim prijelazima. U svakom slučaju, njihovo su kretanje kroz ili boravak u centru bili pod konstantnim nadzorom, uz striktna, iako nerijetko nedosljedna, pravila o tome što se i gdje (ne)smije. Također, nadzor nad kretanjem volontera ostvaren je i ovdje. Tako primjerice velikoj većini organizacija nije bilo dozvoljeno biti u i ispred šatora u kojima se odvijala registracija netom pristiglih ljudi.

Sustav organizacije i način funkcioniranja prihvatnih centara u sebi sadrže elemente karakteristične za zatvore i srodne prostore represivnog aparata (usp. Foucault 1994). Primjerice u Opatovcu je, osim nadgledanja sa zemljanih nasipa, cijeli prostor centra bio pod stalnim video nadzorom, omogućavajući tako službama sigurnosti mogućnost neprestanog i totalnog nadzora. U Slavonskom Brodu, ljudi su iz vlaka ili autobusa izlazili tik pred prostorom predviđenim za registraciju iz kojeg ih se usmjeravalo prema sektorima u kojima su bili privremeno smješteni ili ih se s registracije odmah vraćalo u autobuse i vlakove za granične prijelaze, pri čemu su prolazili kroz šator za distribuciju humanitarne pomoći. Takva organizacija prostora i tranzita ostavljala je izrazito malo vremena i mogućnosti

²⁶ Dolazak u Opatovac bio je također organiziran, međutim ljudi su pješice prelazili granicu sa Republikom Srbijom (uglavnom na graničnim područjima kod prijelaza Berkasovo/Bapska i Šid/Tovarnik), te su zatim, prešavši na teritorij Hrvatske, ukrcavani u autobuse koji su ih prevozili do ulaza u centar Opatovac. S druge strane, dolazak u centar u Slavonskom Brodu bio je izravno koordiniran između Republike Srbije i Republike Hrvatske te su ljudi uglavnom vlakom iz Srbije pristizali direktno u prostor centra u Slavonskom Brodu.

za korištenje prostora mimo ove predviđene i strogo nadzirane rute. Na vezu sa zatvorima i srodnim prostorima upućuje i to da se ljudi u centrima o kojima je riječ nisu mogli slobodno kretati unutar njih, niti su ih mogli samostalno napustiti, a u teoriji ih nisu mogli niti zaobići i uopće ne proći kroz njih. Konačno, baš kao što su i zatvori nerijetko smješteni izvan ili na samim rubovima gradova i naselja, tako su i oba prihvatna centra bila smještena na izoliranim lokacijama (na izlasku iz naselja Opatovac, odnosno na rubu grada Slavenskog Broda) kako bi se sistemski onemogućila, ili barem znatno ograničila, mogućnost interakcije lokalnog stanovništva s ljudima koji su kroz centre prolazili ili u njima privremeno boravili.

Čitavom rutom kroz Hrvatsku ljudi su bili pod snažnim nadzorom policije bez čijih se naredbi i pravila nisu smjeli slobodno kretati ni na području granice, niti u prihvatnim centrima. Primjerice, po dolasku na granični prijelaz Bapska, policija je ljude grupirala u skupine od 50 do 60 osoba, otprilike onoliko koliko se može smjestiti u jedan autobus, s kojim su zatim bili prevezeni do prihvatnog centra Opatovac, ponekad ne znajući gdje ih se i zašto vozi. Odmah po izlasku iz autobusa, na ulazu u centar, policija je formirala redove u kojima su morali stajati, dvoje po dvoje čekajući na registraciju, nakon koje je opet slijedilo formiranje dvostrukih redova. Iz reda nije bilo dozvoljeno iskoračiti, dok je svaki red bio popraćen barem jednim policijskim službenikom, a najčešće jednim na početku i drugim na začelju reda, koji su kontrolirali kako prilikom čekanja, hodanja do sektora, ili ukrcavanja u autobus, nitko ne bi izašao iz reda. Formiranje redova popraćeno je jednostavnim imperativnim rečenicama: "Two in line!" ili "Two lines!" koje su izgovorene toliko puta, čini se i prije ulaska u Hrvatsku, da su se često ljudi *postrojavali* i sami. Vrlo je slično ponekad funkcionirao i ukrcaj u vlakove, odnosno autobuse, u Slavenskom Brodu.

Strogo i kontrolirano hodanje po dvoje u redu, popraćeno policijskim uputama i pravilima kojima se tijela izbjeglica stavljaju pod kontrolu, potpuni nadzor nad kretanjem u centrima i njihovoj okolini kao i na graničnim područjima, velik broj policijskih službenika na svim punktovima kojima izbjeglice prolaze, brisanje osobnosti i pojedinčeva potencijala za aktivnim djelovanjem, samo su neke od učestalih praksi korištenih u centrima i na granici, legitimirane stajalištem da se time postižu te čuvaju red i sigurnost. Ipak, ostaje otvoreno pitanje za čiju se sigurnost brinemo.

Zaključna razmatranja

U ovom sam se radu bavila pitanjem konstruiranja izbjeglica kao *radikalnih Drugih*, problemom reprezentacije izbjeglica u medijima te pitanjem odnosa moći, posebice moći upisane u prostore prihvatnih centara, područja prijelaza granice te u načine upravljanja kretanjem izbjeglica.

Na kraju bih, još jednom naglasila problematičnost u dvama najzastupljenijim diskursima prikaza i pristupa izbjeglicama: humanitarizacijskom i sigurnosnom. Promatramo li izbjeglice isključivo kao humanitarni subjekt, oni postaju univerzalne i pasivne žrtve. Njihova iskustva i osobne povijesti u tom su kontekstu zanemareni, a važnost se ne pridaje niti propitivanju njihovih mogućnosti za aktivno djelovanje. Izbjeglica, shvaćen kao isključivo humanitarni subjekt, ne postoji kao individua, već samo kao dio depolitizirane mase. S druge strane, dominantno sigurnosni diskurs u pristupanju izbjeglicama, naglašava prijetnju koju izbjeglice navodno predstavljaju – u tom slučaju, oni su percipirani kao potencijalni ekstremisti i teroristi, narušitelji pretpostavljene europske kulture i sigurnosti, oni od kojih se treba zaštititi i obraniti. Oba se spomenuta diskursa, iako kreću od suprotnih temelja – univerzalne žrtve, s jedne, te univerzalne prijetnje, s druge strane – susreću na mjestu uspostavljanja odnosa između *Nas* i *Njih* u kojem su *Oni* radikalno drugačiji od *Nas*. U tom smislu i humanitarizacijski i sigurnosni diskurs proizlaze iz zajedničke početne ideje izbjeglice kao *radikalnog Drugog*, što se odražava kako na mikro razini situacije na terenu, tako i na makro razinama masovnih medija te političkog djelovanja. Vjerujem, međutim, i time završavam ovaj rad, da nam se, ukoliko se umjesto ideji “izbjegličke krize” priklonimo ideji solidarnosti s izbjeglicama, otvaraju nove perspektive i mogućnosti direktnog rada s izbjeglim osobama, kao i kulturnoantropološkog propitivanja ovih tema koje tek slijedi.

Literatura

- Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
Preveo Richard Nice.
- Beznec, Barbara; Marc Speer i Marta Stojić Mitrović. 2016. *Governing the Balkan Route. Macedonia, Serbia and European Border Regime*. (Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe 5). Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Chang, Heewon. 2008. *Autoethnography as Method*. Walnut Creek: Left Coast Press.

- Čapo, Jasna. 2015. "Od Opatovca do Strasbourga. Razna lica izbjegličke 'krize'". *Zbornik Trećeg programa Hrvatskog radija* 87: 5–17.
- Foucault, Michel. 1994. *Nadzor i kazna. Rađanje zatvora*. Zagreb: Informator i Fakultet političkih znanosti. Prevela Divina Marion.
- Grubiša, Iva. 2016. *Integracija migranata u prostor grada. Studija slučaja kulinarско jezičnog kolektiva Okus doma*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (diplomski rad). Na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/7877/>.
- Haddad, Emma. 2004. *Who is (not) a Refugee?* San Domenico: European University Institute.
- Harrell-Bond, Barbara E. i Eftihia Voutira. 1992. "Anthropology and the Study of Refugees". *Anthropology Today* 8/4: 6–10.
- Konjikušić, Davor. 2015. "Što s fotografijom mrtvog djeteta?". *Novosti*. Na: <http://www.portalnovosti.com/sto-s-fotografijom-mrtvog-djeteta>.
- Kość-Ryżko, Katarzyna. 2012–2013. "The Refugee Centre as a Field of Research". *Ethnologia Polona* 33–34: 229–241.
- Malkki, Liisa. 1995. "Refugees and Exile. From 'Refugee Studies' to the National Order of Things". *Annual Review of Anthropology* 24: 495–523.
- Malkki, Liisa. 1996. "Speechless Emissaries. Refugees, Humanitarianism and Dehistoricization". *Cultural Anthropology* 11/3: 377–404.
- Malkki, Liisa. 2002. "News from Nowhere. Mass Displacement and Globalized 'Problems of Organization'". *Ethnography* 3/3: 351–360.
- New Keywords Collective. 2016. "Europe/Crisis. New Keywords of 'the Crisis' in and of 'Europe'". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads* 1. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/New-Keywords-Collective_11.pdf.
- Petrović, Duško. 2013. "Biopolitike izbjeglištva i azila u ozračju krize političkog azila na Zapadu". *Narodna umjetnost* 50/2: 128–147.
- Pozniak, Romana i Duško Petrović. 2014. "Tražitelji azila kao prijatnja". *Studia ethnologica Croatica* 26: 47–72.
- Schechter, Jim. 2000. "Anthropological Theory and Fieldwork. Problem Solving Tools for Forced Migration Issues". *High Plains Applied Anthropologist* 20/2: 153–166.
- Smith, Valerie J. 2009. "Ethical and Effective Ethnographic Research Methods. A Case Study with Afghan Refugees in California". *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*: 4/3: 59–72.
- Škrbić Alempijević, Nevena; Sanja Potkonjak i Tihana Rubić. 2016. *Misliti etnografski. Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju i Hrvatsko etnološko društvo.
- Valenta, Marko; Drago Zuparic-Iljic i Tea Vidovic. 2015. "The Reluctant Asylum-Seekers. Migrants at the Southeastern Frontiers of the European Migration System". *Refugee Survey Quarterly* 34/3: 95–113.

Shopping centar nenormalne normalnosti: etnografija distribucijskog šatora u izbjegličkom kampu u Slavanskom Brodu

Kamp: opće i specifično, globalno i lokalno

Namjera je ovog rada analizirati dvojako iskustvo volontiranja i etnografskog promatranja u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru u Slavanskom Brodu u siječnju i veljači 2016. godine te ga pretočiti u antropološke kategorije nastale na križanju antropologije izbjeglištva, antropologije mjesta i prostora, kulturnostudijskih interpretacija mjesta i praksi potrošnje te autoetnografije.¹ Premda se čini kako je autoetnografsko reflektiranje o problemu odvajanja, udvajanja i kompliciranja volonterskih, sudioničkih i promatračkih perspektiva najproduktivniji pristup ovoj za nas (ne u potpunosti) novoj istraživačkoj i ljudskoj situaciji,² ono će samo djelomično biti predmetom znanstvenog interesa. U fokusu je ovog rada nekoliko hipoteza o općim i specifičnim odlikama broskog tranzitnog kampa, to

¹ Tekst je prethodno objavljen na engleskom jeziku u posebnom broju časopisa *Narodna umjetnost* (54/1) u okviru najave objavljivanja ovog zbornika.

² Obje smo, naime, djelovale kao istraživačice tijekom rata u Hrvatskoj (1991. – 1995.). U sklopu ratne etnografije Instituta za etnologiju i folkloristiku posjećivale smo privremena boravišta prognanika radi razgovora i prikupljanja slobodno strukturiranih intervjua o ratnom i izbjegličkom iskustvu da bi se u poratnom razdoblju u većoj mjeri angažirale u radu ženskih nevladinih udruga i feminističkom djelovanju u korist (interkulturnog i međuetničkog) razumijevanja, prihvaćanja, osnaživanja i integracije žena žrtava ratnog (i obiteljskog) nasilja. Rezultat tog etnografskog pristupa ratu i izbjeglištvu su tekstovi i publikacije: Škrabalo i Trkulja (1992), Škokić (2000), Jambrešić (1995), Jambrešić Kirin i Povržanović (1996), Jambrešić Kirin (1999).

jest njegovog distribucijskog šatora, koje ćemo potom pokušati ilustrirati i objasniti. Tragom autora koji kritički i antropološki promišljaju kako ulogu izbjegličkih kampova u globalnom političkom poretku tako i forme socijalnog, kulturnog i političkog života u njima – poput Elizabeth Colson (2003), Michela Agiera (2011), Adama Ramadana (2012), Simona Turnera (2015) i dr. – i mi ćemo pokušati naznačiti specifičnost brodskog kampa imajući na umu tri režima: prostorni, vremenski i politički.

Tranzitni kamp u Slavonskom Brodu,³ poput drugih izbjegličkih kampova, funkcionirao je kao izdvojeni prostor “humanitarnog upravljanja” (Agier 2011) u kojem su ponajprije djelovale i surađivale međunarodne i lokalne humanitarne organizacije, socijalne službe i policija, uz logističku prisutnost vojske, dočim su izbjeglice predstavljale “uznemirujući element” (Agamben 2006: 114), politički nedefinirana ljudska bića čija se slobodna volja, sloboda kretanja i govora te izražavanja osobnosti svodila na minimum. Specifičnost ovog kampa proizlazila je iz njegove funkcije “kanaliziranja”, “profiliranja”, transferiranja i “servisiranja” ljudi na putu, umjesto zbrinjavanja i udomljavanja;⁴ stoga je stalna izmjena praznog i punog kampa, iščekivanje i ispraćanje vlakova, kao i neizvjesna sudbina onih koji nisu smjeli nastaviti put, stvarala doživljaj nepostojanog, fluktuirajućeg *assemblagea* prostora, vremena, odnosa i praksi raznorodnih aktera i institucija unutar kampa (usp. Ramadan 2012: 70–72). U njemu su, paradoksalno, izbjeglice imale definiran (premda neizvjestan) cilj puto-

³ U daljnjem tekstu koristit ćemo naziv brodski kamp, izbjeglički kamp u Slavonskom Brodu, tranzitni kamp i sl. Kamp je započeo s radom 3. studenog 2015. godine, a službeno je zatvoren 15. travnja 2016. godine, nekoliko dana nakon što su iz njega preseljeni posljednji izbjeglice. U njemu smo, kao volonterke Centra za mirovne studije (CMS) / Inicijative Dobrodošli!, boravile u tri navrata: od 18. do 22. siječnja, od 5. do 7. veljače te od 11. do 14. veljače 2016. godine. Najveći dio našeg volonterskog rada odvijao se u distribucijskom šatoru i oko njega. Čak i kada su nam u siječnju odobrene policijske propusnice te i nadalje sudjelovati u distribuciji odjeće i obuće jer smo “čistu” promatračko-istraživačku poziciju među ljudima kojima treba pomoć ovdje i sada doživjele kao neetičnu. Organizacija/inicijativa za koju smo volontirale smatrala je da volontiranje isključuje samostalno, javno, novinarsko, istraživačko ili srodno djelovanje, ali je bila upoznata s našom dvojnog volonterskom i istraživačkom pozicijom.

⁴ Međutim, volonteri Hrvatskog Crvenog križa (u daljnjem tekstu HCK) i dvadesetak drugih humanitarnih organizacija, kao i liječnici unutar kampa, isticali su svoje napore da od kampa učine “toplo mjesto” prihvata izbjeglica gdje će oni zadovoljiti osnovne egzistencijalne potrebe, ali i osjetiti empatiju i briznost onih koji im pomažu. Da su pojedini volonteri uspjeli ostvariti kvalitetan ljudski kontakt svjedoči i održavanje kontakata s izbjeglicama preko društvenih mreža i godinu dana nakon pružanja pomoći (prema svjedočenju volonterki HCK u dokumentarcu Olje Terzić *Strah od nepoznatog*, 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=IG9DmYG0d5E>).

vanja i životnu perspektivu, a lokalni radnici u kampu strepili zbog svog prekarog angažmana i mogućeg premještanja ili zatvaranja kampa. Kako nam je tijekom zajedničke čik pauze rekla jedna od žena zaposlenih na javnim radovima, uprava se prilikom otpuštanja “viška ljudi” u kampu nije vodila humanim ili nekim transparentnim principom nego je “otpisivala ljude nasumce, prema boji očiju”.⁵

Distribucijski šator kao, iz naše perspektive, središnje mjesto kampa u kojem dojam *bazara* stvara privid “nenormalne normalnosti” izbjegličke svakodnevice, odabran je za analizu jer su se u njemu za vrijeme našeg volontiranja ljudi duže zadržavali i češće komunicirali, slobodnije upravljali vremenom i prostorom, a humanitarni princip zadovoljenja najnužnijih potreba i distributivne pravde koja se vodi tzv. kriterijem *per capita*⁶ zamijenjen je praksom (suženog) slobodnog izbora i odabira donirane robe.

Naša je interpretacija mahom posljedica “gustog opisa” iskustva volontiranja – pretežno u donatorskom traktu s odjećom i obućom – te naših miješanih osjećaja zbog brzine odvijanja komunikacije i opskrbe ljudi između dva vlaka, kao i suprotstavljenih zahtjeva volonterskog participiranja u humanitarnoj raspodjeli robe izbjeglicama i kritičko-istraživačkog reflektiranja istog u širem sociopolitičkom kontekstu. U ovom smo se radu vodile antropološkim čitanjem kampovske stvarnosti koje obuhvaća najmanje dva registra (Ramadan 2012) – onaj vanjski, makrostrukturni, politički i juridički, posredovan medijima i društvenim mrežama, i onaj unutarnji, mikrostrukturni, u kojem smo, zajedno s ostalim akterima, omogućile protočnu dinamiku kampa čija se uspješnost mjerila brojem dočekanih i ispraćenih vlakova, to jest brojem muškaraca, žena i djece koji su u najkraćem

⁵ U novinskom članku o zatvaranju kampa autorica članka naznačuje kako je kamp značio internacionalizaciju grada i poboljšanje njegove ekonomske situacije: “U gradnji brodskog tranzitnog centra radile su tvrtke i ljudi s brodskog područja. Izbjeglička kriza je, kako se sada čini, bila neizravna pomoć i brodskom posrnulom gospodarstvu jer su uz noćenja brojnih novinarskih ekipa, bolje radili restorani, u trgovinama se više prodavalo” (Marija Radošević, “Iz tranzitnog centra u Slavenskom Brodu otišla i zadnja izbjeglica...”, 13. 4. 2016., <http://www.glas-slavonije.hr/298827/1/Iz-tranzitnog-centra-u-Slavenskom-Brodu-otisla-i-zadnja-izbjeglica>).

⁶ Na kriteriju *per capita* raspodjele humanitarne pomoći počiva ideja pravedne distribucije koja teoretski svima daje jednake mogućnosti preživljavanja, neovisno o zdravstvenom stanju, starosti, rodu i obrazovanosti izbjeglica. No kao što upozoravaju antropolozi, pravednost je subjektivna kategorija, ovisna o osobnim moralnim konceptima i asimetričnim odnosima moći recipijentata i davatelja pomoći. Kako je humanitarna pomoć uvijek nedostatna za dugoročno zadovoljenje potrebe ljudi koji nisu samoodrživi, onaj tko odlučuje o tome tko zaslužuje obrok, lijek ili cipele ima veliku moć odlučivanja koja je “jako zavodljivja i iznosi na vidjelo ono najbolje i ono najgore u nama” (Harrell-Bond prema Bonis 2016).

mogućem roku prošli ovom tranzitnom postajom.⁷ Kako se opseg informacija i spoznaja o prvom registru umnožava i usložnjava, a naše vlastito iskustvo postaje sve poroznije, dijelom pohranjeno u pamćenju, a dijelom u terenskim bilješkama, fotografskim i drugim zapisima, tako raste potreba za njegovim antropološkim propitivanjem. Pritom je analiza nadziranja i kontrole, kao i distanciranja i etiketiranja drugog, prisutna u oba registra (Colson 2003: 1), manje zahtjevna od opisa praksi koji su se kao izrazi potrebe za uzajamnim odnosom i razumijevanjem, oblikovali u izravnom odnosu s drugim. Ove prakse samo ugrubo možemo opisati kao procese interkulturnog pregovaranja potreba, strahova i očekivanja. Naime, ovaj je rad potaknut etičkim i spoznajnim imperativom da se opiše i objasni naše sudjelovanje u “humanitarnom bazaru” koji od distribucijskog šatora želi učiniti mjesto opskrbe, okrijepe i susretanja onih kojima možda više nego hrana i odjeća, treba prihvat, ljudski kontakt i razumijevanje međuovisnosti prvog i trećeg svijeta obilježenog “potrošivim golim životom” (Mignolo 2009), to jest “proizvodnjom suvišnih ljudi” (Bauman 2015).⁸ Ovdje nismo prikupljale ni tumačile naracije o osobnom i kolektivnom iskustvu ne samo zbog jezične barijere i smjenskog rada u distribucijskom šatoru, nego i spoznaje da bi otvaranje mnoštva naracija svježije traume ugrozilo humanitarnu akciju i razorilo prostorno-vremenski okvir u kojem se ona odvijala.⁹

Za razliku od većine izbjegličkih kampova, a kakvi su nam poznati i iz vremena rata u Hrvatskoj tijekom 1990-ih, adaptirani industrijski kolosijek u Slavonskom Brodu, izgledom nalik ranžirnom kolodvoru,¹⁰ predstavljao je

⁷ Podaci o broju i strukturi izbjeglica variraju, ovisno o izvorima. Prema podacima iznesenim u već spomenutom dokumentarcu Olje Terzić *Strah od nepoznatog* riječ je o 175 008 muškaraca, 75 669 žena i 96 475 djece, od čega je šestoro djece rođeno u bolnici u Slavonskom Brodu.

⁸ “Masovne migracije nikako nisu novi fenomen [...] – kao dio našeg ‘modernog načina života’ one uključuju proizvodnju ‘suvišnih ljudi’ (*lokalno* ‘nekorisnih’ – suvišnih i nezaposlivih – zbog ekonomskog progresa, ili *lokalno* netoleriranih – odbačenih zbog nemira, sukoba i svađa uzrokovanih socio/političkim transformacijama i borbama za moć)” (Bauman 2015).

⁹ Možemo reći da se naš volonterski rad s jedne strane oslanjao na iskustva ratne etnografije iz 1990-ih, a s druge na protudiskurse koji ne priznaju razlikovanje “legalnih” i “ilegalnih migranata”, te njihov militariziran i birokratiziran prihvat uz nadzirane politike “integracije”, već promoviraju koncept *autonomije migracija*: “Autonomija migracija’ se fokusira na migrirajuće subjekte i njihove životne projekte koji se konstituiraju i artikuliraju u njihovoj transgraničnoj mobilnosti i u društvenim borbama tijekom te mobilnosti” (Marvakis 2012: 70).

¹⁰ Povijesni je sarkazam to što se napušteni industrijski kolosijek nalik na ranžirni kolodvor (nekoć namijenjen “formiranju i manevriranju vlakovima”) u postindustrijskom “humanitarnom biznisu” pretvorio u mjesto “ranžiranja” i “trijaže” imigranata na one koji imaju i one koji nemaju pravo nastaviti put (vlakom) kao tražitelji azila i radnih dozvola. Etimologija

dobro organiziranu tranzitnu stanicu za trijažu, ranžiranje ili a-ranžiranje izbjegličkog “ljudskog kontingenta” pri čemu je dovršena tranzicija grada iz industrijskog u postindustrijsko urbano središte. Od socijalističkog industrijskog središta pune zaposlenosti, preko ratnih razaranja i (po)ratne baze američke KBR (Kellogg Brown & Root), *outsourcing* kompanije za logističku pomoć operacija NATO-a, Slavonski Brod se uvjerio kako je tuđa nesreća (poslovna) prilika za strane korporacije i humanitarne agencije. Pored Irske kao “obećane zemlje” za nove slavonske iseljenike oba spola, nezaposleni mlađi muškarci s obje strane Save na društvenim mrežama preporučuju rizične poslove (vozača, tehničara i sl.) vezane uz ratna žarišta i baze NATO-a kao najbrži način zarade i ekonomskog osnaživanja. Iz neformalnih razgovora s Brođanima mogle smo čuti kako su pojedinci posebice empatični prema ratnim stradalnicima s Bliskog istoka prepoznajući u njima svoje ratne ožiljke, ali i kako velik broj građana prihvatni kamp u svojoj sredini smatra dokazom pasivnosti i besperspektivnosti, te nebrige za lokalno stanovništvo koje je i samo prisiljeno emigrirati iz ekonomskih razloga. Naime, i na ovom primjeru se pokazalo kako se proces humanitarnog “isključujućeg uključivanja” izbjeglica i migranata u europski socijalni i ekonomski sustav odvija uz pomoć lokalnog uključivanja “socijalno isključenih”, dugotrajno nezaposlenih građana u javne radove i humanitarne projekte koje možemo razumjeti kao dio “humanitarnog biznisa” (usp. Weiss 2013).¹¹ Na taj način opća prekarnost, privremenost i neizvjesnost života onih koji služe kampu i onih kojima kamp služi postaje egzemplarno stanje neoliberalne suvremenosti koje pojedini teoretičari vide kao “prostor za dekompresiju” nepoželjnih članova društva (Mezzadra prema Tsianos et al. 2009: 8), kao prostor “rastakanja društvenosti” (Turner 2015: 139) i mjesto stvaranja novih oblika “depolitiziranog života” koji, paradoksalno, “proizvode hiper-politizirane prostore u kojima ništa nije zadano i sve se dovodi u pitanje” (Turner 2015: 139).

dolazi od njemačke i francuske riječi *rang* – 1. stupanj, razred; 2. relativan položaj u nekoj skupini; 3. položaj i status u društvu; 4. položaj u nekoj hijerarhiji. Trijaža dolazi od francuske riječi *triage* – 1. probiranje komadne ili zrnate robe, 2. razvrstavanje bolesnika prema vrsti i hitnosti medicinske pomoći.

¹¹ Thomas G. Weiss (2013) pokazuje kako je “humanitarni biznis”, koji obuhvaća oko 37 000 međunarodnih organizacija, sastavni dio suvremene neoliberalne ekonomije. Recentna politička ekonomija stavlja agencije i organizacije koje pružaju različite oblike pomoći rame uz rame s profitnom industrijom, uključujući privatne vojne i sigurnosne kompanije, ali i ilegalno tržište oružjem i opijatima. Povrh toga zaraćene strane na različite načine uvjetuju i naplaćuju pristup žrtvama rata pa se čini da sve ima svoju cijenu – od pristupa do moralnog autoriteta i ljudskog života.

Distribucija stvari, riječi i emocija

Umjesto instrumentariju izbjegličkih i sigurnosnih studija koji prisvajaju i nadograđuju agambenovski koncept “izvanrednog stanja”, humanitarnog izuzeća od pravnog i političkog poretka, za razumijevanje mikrostrukture brodskog kampa svrhovitije nam se čini vratiti Foucaultovoj dihotomiji normalnog i nenormalnog. Nenormalno bismo, prema Foucaultu (1994), mogli tumačiti kao “ispad” iz norme ponašanja koji se, zatim, institucionalnim praksama nadgledanja i discipliniranja nastoji “vratiti u poredak”. Izbjeglicama je u tako definiranoj opreci pripala pozicija onih koji su “ispali” iz norme i normalnog, koji su “evakuirani” iz svog sociopolitičkog i kulturnog predživota, pa ih se postupcima hijerarhijskog nadgledanja kroz arhitekturu kampa, u sprezi policijske kontrole i humanitarne pomoći, “vraćalo” u red, normu i normalnost. U slučaju humanitarnog upravljanja i nadzora izbjegličkim kampom ovo je hijerarhijsko nadgledanje bilo dodatno opterećeno suspenzijom međunarodnog i nacionalnog prava (recimo prava svih izbjeglica na azil ili prava maloljetnika bez pratnje), promjenjivim administrativnim normama, i *ad hoc* dogovorima političkih subjekata susjednih zemalja. Normalno i nenormalno kampovske svakodnevnice su se izmjenjivali po ne uvijek jasnim i racionalnim diktatima suverenih aktera i slijedom volonterskih praksi koje su postepeno formalizirale “neformalna” postupanja ili ukazivale na degradirajući učinak “normalizirajućih” humanitarnih procedura, ali i s obzirom na neprekidno predviđanje nepredvidljivog i ekscenog.¹² Zamisljeni normativni red u tranzitnom kampu u Slavenskom Brodu urušavao se u trenutku kad su u njega ulazili ljudi, kad je postajao boravišni prostor u kojem su se iskušavale postojeće i osmišljavale nove neformalne prakse, nove komunikacijske situacije, obogaćivala znanja stečena “po putu” te domišljali međuljudski odnosi u neposrednom kontaktu licem u lice.¹³ Ljudi koji su unosili *nered* u kamp, a posebice oni koji nikada nisu ni ušli u kamp, nego su na drugi način uspjeli proći kroz Hrvatsku, potvrđivali su tezu kako je migracija autonomni pokret “koji po-

¹² I kreatori kampa i volonteri uglavnom su isticali da on predstavlja pozitivnu iznimku, humani i civilizacijski iskorak, jedinu organiziranu postaju neizvjesne tzv. balkanske rute. Pa ipak, onog trenutka kad su nas iz Njemačke i Austrije zapljusnule priče o skorom zatvaranju granica, hrvatska je vlada i njezin krizni stožer promijenio retoriku te se umjesto humanosti isticala privremenost kampa: “Ovo nije i neće postati hot-spot, ovo je samo privremeno utočište” (Konjikušić i Dragojević 2015).

¹³ Prema Lévinasu (1991) samo ovakva izravna “blizina drugog” izaziva etički odgovor i priziva etičko načelo odgovornosti za drugoga kojim se nastoji prevladati svako nasilje, smrt i ništavilo, te ukazati na vrijednosti drugog.

sjeduje znanje, slijedi svoja pravila i kolektivno organizira vlastitu praksu” (Boutand prema Tsianos et al. 2009: 3), odnosno koliko su “normalni u nenormalnoj situaciji”, ali i kako se nenormalnost i nepredvidljivost uspostavljaju kao trajna obilježja njihova izbjegličkog iskustva.

Navedene prijemne oko normalnosti i nenormalnosti, formalnih i neformalnih procedura u kampu, te očekivanih i neočekivanih situacija, nastojale smo etnografski istražiti na primjeru distribucijskog šatora, u kojem smo radile kao volonterke. U razdoblju našeg terenskog istraživanja i volontiranja tijekom siječnja i veljače 2016. godine izbjeglice se nisu duže zadržavale u tranzitnom kampu već su na kružnoj trasi, od izlaska iz jednog do ulaska u drugi vlak, prolazile kroz tri postaje ili punkta: kroz šatore za registraciju, kroz distribucijski šator te preko omeđenog prostora na kojem su bez zadržavanja preuzimali pakete suhe hrane i vode. Prosječan boravak u kampu bio je četiri sata. U policijski nadziranoj jednoobraznoj cirkulaciji, koju su narušavali tek odlasci k liječniku ili u šatore za dojenje i spajanje obitelji, distribucijski je šator nudio prostrano, uglavnom grijano mjesto i u njemu su se izbjeglice mogli slobodnije kretati i zadržavati. To je bilo mjesto s prividno manjom kontrolom i nadzorom u usporedbi s ranijim stajanjem u redovima omeđenim sigurnosnim ogradama i policijskim ispitivanjem. Osnovna namjena distribucijskog šatora bila je donacija rabljene ili nove odjeće i obuće, higijenskih paketa za žene, osnovnih paketa za malu djecu te deka i čaja. U jednom dijelu šatora nalazio se ograđeni odjeljak za spajanje obitelji s ispisanim fotografijama nestalih i izgubljenih članova obitelji ili prijatelja, kao i stol gdje se mogao tražiti azil u Hrvatskoj i za kojim nikad nismo vidjele da netko sjedi. Kako je distribucijski šator bio mjesto obaveznog prolaska za sve registrirane putnike iz vlakova, a obilovao je primjerima neposredne i emocionalne komunikacije, ukazao nam se kao izuzetna mikrolokacija za analizu aktera, praksi i interakcija u kampu.

Slijedom de Certeauova naputka da je *mjesto* trenutni red u kojem čini telji supostoje, dok *prostor* čini presijecanje mobilnih elemenata i križanje pokretnih tijela uvijek u novim odnosima, distribucijski je šator moguće promišljati kroz sintagmu “prostor je prakticirano mjesto” (2003: 183). Iako je planiran kao mjesto brzog protoka izbjeglica kojima se preko ograde uručuju donacije, on je postao prostor raznorodnih i višesmjernih komunikacija, naracija i emocija, te ozbiljnih ljudskih drama. Ovdje se svakodnevno, u svakoj smjeni iznova, uspostavljala suradnja između volontera nevladinih organizacija (dalje u tekstu NVO) i Hrvatskog Crvenog križa (HCK), s pregovaranjima i dogovaranjima oko odjeće koja nedostaje, o tome tko

smije zalaziti u čiji dio šatora i dijeliti čiju donaciju, o (ne)poštivanju pravila dogovorenih na jutarnjim brifinzima koordinatora i voditelja NVO-a i HCK-a, o tome koliko treba biti “uslužan” i susretljiv prema izbjeglima. Neke od tih suradnji, odnosno naše dojmove o njima zapisivale smo u terenske bilježnice. Te bilješke u ovom tekstu koristimo kao autoetnografsko svjedočenje vlastita iskustva, prilog etnografskoj praksi gustog opisa.

Kamp je odlično organiziran premda mi je prvi dojam koncentracijski kamp. Distribucijski šator, u kojem se dijeli odjeća i druge potrepštine, mjesto je gdje je smještena glavnina NVO-a. U šatoru je vrlo neugodan miris po vlazi i ustajaloj odjeći,¹⁴ no adaptacija je brza. Prostor je hladan iako se grije toplim zrakom, no vrlo sam se brzo ugrijala od rada. Ipak, osjećala sam stalno promrzle ruke. [...] HCK u dogovoru s ostalim NVO-ima ima 12 ljudi koji dijele odjeću u jednoj smjeni, no bilo je situacija kad nas je bilo više, što je nerviralo ljude iz HCK. Smatrali su da je to u prvom redu njihov šator i da smo ih “istisnuli”. Ljutili su se da previše pažnje poklanjamo izbjeglicama, udovoljavajući njihovim željama za vrstom, dezenom i brojem odjeće. Postoji prilična napetost između njemačke organizacije IHA, koja vodi NVO skladište, i HCK. Neobično je što nitko u HCK ne radi selekciju odjeće koja se doprema u šator, već nam dolaze zapakirane kutije u kojima ima bermuda, šušlavaca i ostale neprikladne odjeće. Zadnja dva dana bilo je manje volontera koji dijele odjeću i stvarno je tako jednostavnije raditi i prolaziti uskim prolazom, a volonteri zapravo odlično surađuju i pomažu jedni drugima. Volonteri NVO-a uglavnom su mladi ljudi dok su u HCK raznih dobnih skupina. Postoji rodna raznolikost s tek neznatno većim brojem žena. Dio volontera obilazi izbjeglice u šatoru i ispred njega, razgovaraju s njima, pomažu im itd. Svojim entuzijazmom i komunikacijskim vještinama upečatljivi su bili Iranac Puja, koji je diplomirao i radio u banci u Dubaju da bi već neko vrijeme, nakon što je dao otkaz, putovao i sad volontira, te Alice, Kanadanka koja prati izbjegličku

¹⁴ U svojem istraživanju humanitarne pomoći kao aspekta “globalnog moralnog i političkog poretka koji utječe na lokalne sociokulturne poretke”, ali i dugoročno određuje identitet, stavove i emocionalno snažne ratne uspomene recipijentata, Maja Povrzanović Frykman (2016) navodi iskaz stanovnice Sarajeva vezan uz osjećaj mučnine izazvan neugodnim mirisom donirane odjeće iz skladišta Crvenog križa: “Uglavnom, taj dio, te odjeće koja je dolazila, jel’, uz najbolju namjeru tih ljudi, koji su davali ono second hand odjeću, za mene je taj miris, čini mi se da je još uvijek taj miris u nosu (smijeh-nategnuti), ta brda odjeće, u kojima ja biram nešto za svoju djecu... imala sam jel’ dvoje djece koji su bili mali” (izvorni transkript intervjua). S druge strane, oni koji su tijekom ratnih 1990-ih bili djeca “nastojali su govoriti o uzbuđenju i radosti zbog darovanih slatkiša, igračaka ili para rabljenih traperica koje su bile ‘upravo savršene’ i tako drage da ih je bilo ‘nemoguće’ odbaciti nakon rata” (Povrzanović Frykman 2016: 96). Zahvaljujemo autorici na izvornim transkriptima intervjua koje nam je ustupila.

rutu i volontira od kampa do kampa. Oboje su nezavisni volonteri, a u Slavonskom Brodu su bili prijavljeni kao HSUST. Ostali volonteri su UNHCR, Rode, Adventisti, Samaritanci, IHA, CMS, Care, Caritas, Volonterski centar Slavonski Brod, liječnici iz slovačke Magne, Save the children... (Terenške bilješke 18.– 22. siječnja 2016., Tea)¹⁵

Prostor na ulazu i izlazu iz distribucijskog šatora nerijetko je omogućavao i jedinu komunikaciju između volontera i policije, prikupljanje raznih informacija o kretanju izbjeglica, vremenu dolaska novog vlaka, broju djece koja su registrirana taj dan i sl. Riječ je o spontanim razgovorima uz cigaretu u kojima su se razmjenjivale sekvence iz privatnog života, donosile uzajamne procjene o tome “koliko će ovo trajati” i “tko su ti ljudi”. U razgovorima s drugim volonterima i s policijom nerijetko smo svjedočile neformalnoj ali kulturalno važnoj etničkoj trijaži *odozdo*, kada se izbjeglice procjenjivalo prema subjektivno definiranim pojmovima građanskosti i civiliziranosti, poznavanju engleskog jezika, pristojnosti, zahvalnosti itd. Naime, ove predodžbe i utisci iz prve ruke nerijetko su se ponavljali kao stereotipi u razgovorima s građanima Slavonskog Broda, ali i mnogim drugima s kojima smo imale priliku popričati. Za preoblikovanje utisaka u stereotipe posebice je zanimljivo prenošenje iskustva interventnog policajca koji je radio kao pratitelj vlakova:

Na primjer, Sirijce, njih najviše simpatiziram. Mislim, oni imaju najvećih problema. S njima nekad s nekim popričam u vlaku. Neko ti kaže, na primjer, da je studiro na nekom univerzitetu, neko pokaže sliku kako ima kuću uz obalu, nekom mama ostala, ne znam, sestra i brat i tako nešto. I pokaže ti razrušene ulice, njegov univerzitet je razrušen. I s te strane njih najviše simpatiziram i volim s njima pričat. Dok ovi Afganistanci, Iran, oni mi nisu baš, nisu baš nešto za pričat, ne možeš s njima komunicirat zato jer su oni povučeni, samo šute.

Konačno, distribucijski šator bio je i prostor komunikacije volontera i izbjeglica o tome odakle dolaze i kamo idu, jesu li bolesni, što im je potrebno od odjeće i obuće, žele li premotati dijete. Komunikacija je bila verbalna i neverbalna, manje ili više fokusirana na konkretan problem ili molbu, zavisna od opremljenosti ljudi u pojedinom vlaku, od doba dana ili noći,

¹⁵ Kratice u tekstu odnose se na nevladine i druge organizacije i agencije prisutne u kampu. Negdje se radi o službenim akronimima (npr. HSUST za Hrvatsku strukovnu udругu sudskih tumača, IHA za Intereuropean Humanitarian Aid Association), a negdje o neformalnim, skraćenim nazivima (npr. Samaritanci za Samaritan's Purse).

zimskih temperatura, raspoloženja, umora i karaktera onih koji su u njoj sudjelovali. Distribucijski šator pokazao se i kao prostor naše frustracije i ljutnje zbog manjka odjeće odgovarajuće veličine, kroničnog nedostatka obuće, nejasnih kriterija koliko će se čega donijeti iz skladišta, zbog ljetne odjeće u siječnju i veljači, poderane odjeće i obuće koju treba podijeliti, blatnjave i rasparene obuće, odjeće koja je vlažna i ima ustajali miris, zbog toga što na većinu zahtjeva i pitanja ne znaš odgovor ili nemaš adekvatnu odjeću, zbog nemogućnosti da razumiješ arapski ili *paštu* ili *farsi*, zbog toga što policija ponekad zna ući u šator i vikati *jala, jala* (brže, brže), a vlak će stajati na peronu još dobra dva sata:

Odjeća koju donosi HCK je u lošem stanju, stare cipele nerijetko potrgane i neupotrebjive te sa skorenim blatom. Neka odjeća je poderana i prljava, a neka potpuno neadekvatna jer je ljetna. (Terenske bilješke 18. – 22. siječnja 2016., Tea)

Muškarac mi vraća deku od umjetnog materijala koju je dobio u nekoj prethodnoj zemlji, zahvaljuje i kaže da mu ne treba; starija žena se žali na nove njemačke cipele koje je dobila u Makedoniji, krute su, neudobne i hladne, želi ih zamijeniti za rabljene ali udobne cipele, a mi slijedimo naputak da štedimo cipele i čuvamo ih kao “blago” koje se daje samo “najpotrebitijima”. (Terenske bilješke, 18. – 22. siječnja 2016., Renata)

Svijest o kulturnoj uvjetovanosti pojedinih odjevnih praksi i navika najviše je dolazila do izražaja kod odabira – prema našem mišljenju – premaleni brojeva odjeće i neadekvatnih odjevnih predmeta za zimske uvjete. Tada bismo dijelile frustriranost s ostalim volonterima jer izbjeglice nisu željele uzeti toplu odjeću koju smo im nudile, vrlo često zbog nama nerazumljivog imperativa da odjevni predmeti budu *small* i *tight*, po mogućnosti *jeans* i *piđama* (trenirka). Neku vrstu racionalizacije ove frustracije pokušao je ponuditi jedan od koordinatora domaćeg NVO-a, zaposlen od početka u kampu u okviru javnih radova:

Razlog zašto sad fali, zato što četiri i po mjeseca traje, ili četiri, traje kriza. Po mom osobnom dojmu preko 60 posto ljudi su muškarci, a Arapi su po mom dojmu isto tako manji od nas. Tako da nakon četiri i po mjeseca teško je već i dobiti donacije od drugih ljudi. [...] Sad ove veće udruge, one vjerojatno imaju sredstva za to pa mogu kupiti, ali treba razumiti da je ovo već stvarno malo... jako dugo traje. Da nije više tako jednostavno nabavit toľko malih i srednjih hlača ili cipela od broj 40 do 44. S druge strane, isto tako, to sve što se tiče nedostatka odjeće, to proizlazi dijelom iz toga što

mi, mi kao nevladine udruge koje nisu imale iskustva u radu s izbjeglicama ili podjeli humanitarne pomoći ili općenito volonteri koji su došli ovdje s čistim entuzijazmom, dolaze po mom mišljenju i iskustvu s jednim pomalo ružičastim naočalama, što se kaže. Gdje se misli da svatko tko traži odjeću ju i treba. Dakle, mi smo apsolutno bili neuki po tom pitanju da ti trebaš provjerit nekog, šta on, on tebe traži cipele, a on ima sasvim OK cipele. Zbog toga dolazi do bacanja puno, na primjer od strane izbjeglica. Zašto oni traže ja ne znam. S druge strane isto kol'ko sam ja čuo, nisam provjerio, postoji jedna kulturološka razlika, gdje je u njihovom svijetu, ako se nešto daje, čovjek ima obavezu primiti. Tako da se nekad guralo ljudima stvari koje im u biti ne trebaju, tako da taj nedostatak odjeće... kompleksna jako stvar, jel.

Posebnu smo nelagodu osjećale zbog zabrane dijeljenja odjeće i obuće zaposlenima na javnim radovima od kojih su neki dolazili u kamp posve neprikladno odjeveni za zimske uvjete. Apsurdnost "humanitarnog režima" u kojem siromašni "domaći" nemaju pravo na pomoć, pa ni na nužnu radnu odjeću, a istodobno svjedoče odbačenim odjevnim predmetima i hrani, teško se mogla ublažiti našim uputama da se obrate lokalnom Crvenom križu, objašnjenjima da mijenjanjem odjeće izbjeglice održavaju higijenu ili da bacaju cipele jer si ne mogu dopustiti nošenje neudobnih ma kako nove one bile. Našavši se u poziciji "kulturnih prevoditeljica" izbjegličkih potreba i praksi, u koju smo se same dovodile uslijed opisane nelagode, pridonosile smo još jednom apsurdnu humanitarizacije ne samo izbjeglica nego i socijalno ugroženih stanovnika Slavenskog Broda.

Međutim, distribucijski je šator bio i mjesto zadovoljstva, ispunjenosti pa i sreće, kada smo nakon prebiranja po polupraznim policama uspjele pronaći odgovarajući komad odjeće uz razmjenu osmjeha i palaca prema gore. Kako je Duško Petrović primijetio u svom opisu interakcija u distribucijskom šatoru broskog kampa, i mi smo beskonačnom nizu anonimnih lica i nepoznatih pojedinačnih sudbina pristupale "jednako i prijateljski". Naime, sudjelovale smo u "ganuću koje nastaje prema 'nevinom' životu koje pati i zadovoljstvu zbog mogućeg oslobođenja od patnje nakon pružene pomoći. Ta činjenica pokazuje da se sućut može generirati upravo iz nasilnog reduciranja osobnosti" (Petrović 2016: 408–409). Međutim, prema Lévinasu (1991) blizina lica drugog čovjeka nužno nas stavlja u etički odnos spram drugoga.¹⁶ Ova etička relacija može imati prednost pred zna-

¹⁶ "To konkretno znači: lice mi govori i stoga me poziva u nejednak odnos s pokazanom moći, bio to užitek ili znanje" (Lévinas 1991: 197–198).

njem i ideološkim dispozitivima, a manifestira se “osjetljivom pojavom” i “govorom lica” drugog pa makar njegov doživljaj bio “na granici svetosti i karikaturalnosti” (1991: 198). Primjer supostojanja potonje suprotnosti pružio nam je u neverbalnoj komunikaciji otac obitelji koji je zadovoljan dobivenim, u znak zahvalnosti, poredao svoje kćeri i, gledajući nas u oči, pokretom ruke pokazao što/tko je pokretač njegovih životnih odluka. Antropološki rečeno, Lévinas (1991) ističe kako lice drugoga, posebice u egzistencijalno graničnim situacijama, ima moć da ruši uhodane i konvencionalne oblike međuljudskih odnosa te da je beskonačnost sadržana u bogatstvu ljudskih pojavnosti temelj potrage za transcendentnim u svim ljudskim društvima.

Između humanitarne i konzumne dinamike

Okružen atmosferom neizvjesnosti, umora, tuge i boli zbog izgnanstva, smrti prijatelja ili članova obitelji, te razdvajanja obitelji, distribucijski šator bi se ponekad pretvarao u utočište i prostor za odmor, gdje su se obitelji okupljale na podu čekajući da neki član odabere obuću ili odjeću. Bila je to prilika da im se pridrži dijete sretno zbog darovane igrarke ili slatkiša, da se ponese torba do vlaka, donese dodatni ruksak, ugura još jedan par čarapa i rukavica, ili nagovori da odu do “Rodinog šatora”.¹⁷ U liminalnoj privremenosti kampa, u suhom i grijanom prostoru distribucijskog šatora više je na djelu bila “regulacija vremena” no “regulacija prostora”, budući da su njegovi posjetitelji barem donekle mogli sami odlučiti koliko će se zadržati i kako će se kretati unutar šatora. Time se nakratko uspostavljao dojam normaliteta, a distribucijski šator se mogao zamisliti i doživjeti kao rudimentarni bazar¹⁸ ili *shopping* centar gdje se obnavljaju situacije iz ur-

¹⁷ Udruga RODA: Roditelji u akciji, nevladina je organizacija koja zagovara dostojanstvenu trudnoću, odgovorno roditeljstvo i sigurno djetinjstvo u Hrvatskoj (vidi više <http://www.roda.hr/>). Rodine savjetnice za dojenje i volonterke djelovale su u kampu Opatovac, gdje su stizale prve izbjeglice, a nakon otvaranja kampa u Slavonskom Brodu u suradnji s UNICEF-om razvijaju model 24-satne podrške dojenju te pružaju podršku i pomoć majkama s malom djecom. Tzv. Rodin šator nalazio se uz distribucijski te je bio posebno ograđen. Majke s malom djecom koju je trebalo podojiti ili im presvući pelene, uzeti im čistu odjeću ili lijekove volonteru su “trijažirali” već u distribucijskom šatoru. Nerijetko su žene odlazak u Rodin šator koristile za predah, unatoč nestrpljivoj obitelji koja je morala čekati ispred ili natiskana u minijaturnoj, improviziranoj “čekaonici” unutar šatora.

¹⁸ Možda nije nevažno napomenuti da su upravo migranti iz bivšeg Sovjetskog Saveza i Dalekog istoka (Kina, Vijetnam, Pakistan, Indija i dr.) glavni kreatori popularnih tržnica na

bane svakodnevice, gdje se razgovara o trivijalijama poput modnog ukusa, gdje se ljudi natiskuju i nadmeću oko dobrih cipela ili kvalitetnih deka, gdje postoji živa komunikacija s obje strane štanda, intiman dodir tijela koji nije proceduralan i nadzorni. Distribucijski šator sadržavao je elemente poznatog – uživljavanje u poznate uloge kupaca i prodavača, u dinamiku trgovine u kojoj se bira, odbija i uvijek očekuje nešto drugo. Međutim, izbjeglice se nisu mogle slobodno kretati među kutijama i policama, nudila se većinom rabljena, donirana odjeća, a njezino je isprobavanje svedeno na jednu improviziranu i rijetko korištenu kabinu. Na djelu zasigurno nije bio konzumni spektakl tipičan za zapadnjačke *shopping* centre, no distribucijski je šator sa štandovima nekoliko humanitarnih organizacija donekle slijedio pravila “kontigviteta i asocijacije koja će vam pomoći da napravite izbor”, a koje Meaghan Morris koristi za opis kretanja i djelovanja u trgovačkom centru (1999: 393). Premda se usporedba praksi potrošnje s praksama odabira donirane odjeće u ograničenom prostoru gdje je izražavanje osobnosti (kako izbjeglica tako i volontera) svedeno na minimum može učiniti etički neprimjerenom, iskustvo nam nudi poticaj za daljnje antropološko promišljanje. Izbjeglice koji nam uporno pokazuju (imaginarni ili stvarni) objekt svoje želje u hrpi donirane odjeće ovdje tumačimo kao one koji nisu pasivni recipijenti/primatelji pomoći bez vlastite volje, ukusa i želja. Mnogi od njih bili su još donedavno stanovnici gradova s dugom tradicijom trgovanja i kulturnog pregovaranja, usvajanja i kombiniranja onog najboljeg iz kultura Istoka i Zapada.

Tijekom naša tri uzastopna boravka u kampu, trakt u kojem smo volontirale mijenjao se sve više nalikujući trgovini. Od prvobitno nabacanih i prenatrpanih kutija s odjećom, preko novih polica sve do dućanskih vješalica, prostor nas je sve više asociirao na robni centar koji se brzo prilagođava potrebama korisnika i poslužitelja, a potraga ljudi za određenim artiklima biva sve profiliranija.

otvorenom u Srednjoj Europi (tržnica SAPA u Pragu, bazari u Varšavi, tržnica Dong Xuan u Berlinu), poznatih socioekonomskih formi koje oponiraju novim *shopping* centrima i omogućuju da “oni s fluidnim društvenim statusom i kompliciranim identitetima navigaju kroz globalne izazove življenja u promjenjivim političkim sistemima i nesigurnim ekonomskim uvjetima” (Uherek 2015: 76).

18. – 21. siječnja 2016.

5. – 7. veljače 2016.

11. – 14. veljače 2016. Fotografije: Tea Škokić

Izgled našeg “shopping centra” se izmijenio, stigle su nove police i vješalice, roba je urednije posložena, nazivi artikala izvješeni, “meni” s odjevnim predmetima uredno isprintan kao slikovni rječnik. No raspored stvari nam je nov i nepoznat pa ih ne pronalazimo tako brzo kao prije. UNHCR je jasno odvojio svoj dio i zabranio nam pristup stvarima koje oni dijele (tamo rade volonteri HCK). IHA volonteri su se jako prorijedili pa je većina stvari koje IHA donira (nove cipele i jakne) sad pod “upravom” UNHCR i Crvenog križa... Dio stvari poput rukavica, čarapa i deka sad je izložen ispred ograde (ali s jasnom UNHCR etiketom) tako da si ljudi mogu sami uzeti što im treba premda im to, s druge strane, prijeći da dođu bliže ogradi s volonterima i direktno traže što im treba, ponekad otvoreno i “zafrkantski” (uske traperice), a ponekad stidljivo i uz puno nelagode – kad traže donje rublje. (Terenske bilješke, 5. veljače 2016., Renata)

Tranzitni kamp u cjelini je imao malo mogućnosti da postane boravište i mjesto “pripreme za novi život”, mjesto imaginiranja nove egzistencije kao i mjesto na kojem kroz “tekstilne forme” (North 2016: 95) preoblikujemo svoju osobnost, gdje se stvaraju istinski odnosi unutar zajednice kampa ili kampa i lokalne zajednice. No distribucijski je šator omogućavao da se prepoznaju barem fragmenti izbjegličke projekcije vlastita života i to preko odjeće kao neverbalnog jezika kojim su akteri obnavljali i pregovarali svoj identitet te simbolički iskazivali svoju prošlost, sadašnjost i budućnost. Na djelu je bila “semioza robe” kad se odjeća pretvarala u znakove, a znakovi u odjeću (Morris 2006: 290), odnosno kad se preko odjeće nastojao komunicirati identitet (v. Huisman i Hondagneu-Sotelo 2004: 2).¹⁹ Osjećaj za stil koji je uvijek “način bivanja u sadašnjosti, način vizualnog tumačenja što je sadašnjost i što smo mi u njoj, preko prošlosti (ili mnogih prošlosti)” (North 2016: 101), vrijedio je i za “modni ukus” izbjeglica, a koji je dijelom iskazivao njihovu rodnu, etničku, vjersku, dobnu i klasnu pripadnost. Tako su, većinom, starije žene odbijale svijetle boje i uske modele te tražile udobne trenirke dočim su djevojčice i djevojke upravo suprotno tragale za tajicama i uskim trapericama, za sportskim jaknama i sportskom obućom.

¹⁹ U svom istraživanju odjevnih praksi bosanskih izbjeglica u američkom gradu Burlingtonu u Vermontu Kimberley Huisman i Pierrette Hondagneu-Sotelo (2005) zaključile su da su “žene izbjeglice orijentirane prema sadašnjosti” kad odijevaju tradicijsku nošnju u Americi “da bi učile druge o svom bosanskom identitetu i podrijetlu”, a da su “orijentirane prema budućnosti” kad kupuju modenu skupu odjeću i pripremaju se za posjet rodbini u Bosni (usp. Huisman i Hondagneu-Sotelo 2005: 58, 61).

Doživjela sam u par slučajeva da mladi, inteligentni i susretljivi ljudi, koji nisu znali hoće li uzeti komotnu toplu jaknu ili ne, a izgledali su dobro odjeveni i sa “stilom” (mladić je imao repić i cjevasti mini šal oko vrata te opušten stil komunciranja, djevojka crnu maramu koja joj je pokrivala kosu i crnu bundicu s krznom) slušaju moju pohvalu njihovom novom izgledu koja je bila presudna za prihvaćanje sportskih jakni, baš kao u pravoj trgovini. Poput drugih i ja se koristim argumentom da je malo veći broj jakne samo prednost jer se mogu slojevito odjenuti ispod, a da je vrijeme u Sloveniji i Austriji bitno hladnije; obično to uvjeravanje ne djeluje, važnija je pohvala o dobrom izgledu (“it fits you very well!”). Kronično nedostaje donjeg veša za oba spola, ljudi ga traže s malim zazorom, muškarci pokazuju rub potkošulje, žene liniju grudnjaka... Kulturnu zagonetku izazvala je reakcija starijeg čovjeka koji je vodom iz boce zalio svoja stopala u čarapama a potom s mokrim čarapama obuio cipele, pranje nogu zajedno s čarapama nije dolazilo u obzir, hladno vrijeme i nedostatak komfora je nedostatno objašnjenje, možda su čovjeka našuljale nove ili neudobne cipele; Tei je opet jedan muškarac rekao da ne želi izuti cipele ispred rampe i probati nove jer mu noge strašno smrde, nije ju htio “povrijediti”. (Terenske bilješke, 5. veljače 2016., Renata)

Odjeća kao najvidljiviji materijalni dio politike “kulture transgresije” i kulturnog “amalgamiranja” od prvih susreta Istoka i Zapada, i u kampu je progovarala o moći eklektičkog imaginiranja sebe u budućnosti, o sposobnosti oponašanja stilova za koje su izbjeglice pretpostavljali da će ih najbolje reprezentirati u novoj sredini. Dočim muškarci, osobito mladići, gotovo da nisu svojom odjećom markirali svoju socijalnu, etničku ni vjersku pripadnost, međukulturno imaginiranje posebice je bilo vidljivo u ženskim odabirima odjevnih predmeta sa željom da usklade odjevne prakse “usmjerene na prošle navike, buduće mogućnosti i nadolazeće događaje” (usp. Huisman i Hondagneu-Sotelo 2004: 20). Ako je, kako tvrdi Morris, trgovački centar “zrcalo utopijskih žudnji” (2006: 277), onda je distribucijski šator bio barem krhotina tog ogledala, odraz žudnje za novim, sretnijim udomljenjem u imaginarnoj kulturi obilja.

Zaključak

Danas, s odmakom od nekoliko mjeseci, podjednako možemo govoriti o našoj frustriranosti zbog političkog rješenja “izbjegličke krize”, zbog neljudskih uvjeta života izbjeglica na ulicama, u parkovima, improvi-

ziranim šatorima, kontejnerima i sl., kao i o našoj ljudskoj i istraživačkoj nelagodnosti zbog nedostatnog iščitavanja znakova koji su nam – pomoću i mimo odjevne semioze – govorili o “nejednakim odnosima moći i drugim ‘opasnim’ temama” (Bourgois 1990: 43). Da ne spominjemo ne uvijek osviještenu frustraciju zbog činjenice da živimo u zemlji koju i površno informirani izbjeglice smatraju krajnje nepoželjnom destinacijom.²⁰ Bile smo svjesne da humaniziran, ali duboko ideologiziran, limitiran i nadziran proces opskrbe i tranzitnog prihvata izbjeglica mimikrira biopolitičko “trijažiranje” i razdvajanje ljudi na izbjeglice i migrante, to jest “legalne” i “ilegalne” migrante, na one koji imaju i one koji nemaju pravo na zaštitu i prihvata u Europi. Iskustvo često nepomirljivih zahtjeva humanog i volonterskog participiranja u donatorskoj raspodjeli robe te kritičko-istraživačkog reflektiranja našeg dvojakog sudjelovanja u procesu “normaliziranja nenormalnosti” prekarog humanitarnog režima suočilo nas je s izazovima koji su bliski i daleki od uobičajene antropološke prakse. Bez obzira na ambigvitet i etičke dvojbe vezane uz svako terensko iskustvo samo nas pojedine terenske situacije – poput one na fotografiji od 13. veljače 2016. gdje majka i kćer, uz damburu, čekaju ozlijeđenog brata i sina – suočavaju s istinski ljudskim koje nadilazi i svakodnevno normalno i kampovsko normalizirajuće iskustvo. Ako je, kako to smatra “radikalni antropolog” David Graeber, ontološka sposobnost imaginiranja novih, egalitarnijih oblika društvenosti najrevoluci-

13. veljače 2016. Fotografija: Tea Škokić

²⁰ Izbjeglice kao građani koji “glasaju svojim stopalima”, Hrvatsku baš kao i druge balkanske zemlje, ne vide svojim odredištem, već je “diskvalificiraju kao zemlju koju smatraju nedovoljno ‘europskom’ – jer ne ispunjava njihov ideal ‘Europe’ kao nejasnog predmeta žudnje” (New Keywords Collective 2016: 15). Nedavno istraživanje stavova i preferencija tražitelja azila u Hrvatskoj pokazalo je da je najčešće riječ o migrantima koji “zahvaljujući okolnostima izvan njihove kontrole postaju oklijevajući tražitelji azila koji se u zemlji osjećaju uhvaćeni u zamku i nastoje ju napustiti” (Valenta et al. 2015: 95).

onarnije oruđe koje posjedujemo (2015: 65), onda i mi možemo reći da je naše imaginiranje, odnosno nastojanje oko drukčijeg, humanog a ne humanitarnog odnosa, ono što smatramo vrednijim i od vlastitih volonterskih nespretnosti i od pokušaja antropološke artikulacije istih. Naime, za razliku od našeg, kulturom proizvedenog, poimanja ekonomičnog, praktičnog i svrhovitog odijevanja u zimskim mjesecima, utjelovljeno volontersko prakticiranje “etosa dobrodošlice” u restriktivnom okružju kampa rezultiralo je za nas dvije rijetkim no neprocjenjivim probojima istinskog ljudskog kontakta.

Brojne nepredvidljive i emocionalno zahtjevne interakcije u kojima smo se zatekle nezaštićene od posljedica izravnog susreta s “nedokučivim licem drugog” (Lévinas 1991) poljuljale su naše poimanje ne/normalnosti, ne/prihvatljivosti i ne/prikladnosti, a vjerojatno su dugoročno utjecale i na naše poimanje ljudske sudbine. Osmijeh, dodir, trenutni doživljaj bliskosti i prepoznavanja, prizvao je moć su-kreiranja onog najboljeg u “kulturi bazara”, one ljudskosti i neposrednosti koja je – ma koliko kratko i časovito – nagovijestila mirnodopsku svakodnevicu gdje, kako to opisuje književnik Aleš Šteger, “vreme postoji, gde će [izbjeglice] moći da ostare i da umru u miru i gde će njihovi potomci moći da rastu slobodno i s dostojanstvom” (2015: 51).

Literatura

- Agamben, Giorgio. 2006. *Homo sacer. Suverena moć i goli život*. Zagreb: Arkzin. Preveo Mario Kopic.
- Agier, Michel. 2011. *Managing the Undesirables. Refugee Camps and Humanitarian Government*. Cambridge: Polity Press. Preveo David Fernbach.
- Bauman, Zygmunt. 2015. “Migration Panic and Its (Mis)uses”. *Social Europe*. Na: <https://www.socialeurope.eu/2015/12/migration-panic-misuses/>.
- Bonis, Gabriel. 2016. “Why Idomeni Has a Fairness Problem to Solve”. *openDemocracy*. Na: <https://www.opendemocracy.net/mediterranean-journeys-in-hope/gabriel-bonis/why-idomeni-has-fairness-problem-to-solve>.
- Bourgois, Philippe. 1990. “Confronting Anthropological Ethics. Ethnographic Lessons From Central America”. *Journal of Peace Research* 27/1: 43–54.
- Colson, Elizabeth. 2003. “Forced Migration and the Anthropological Response”. *Journal of Refugee Studies* 16/1: 1–18.
- de Certeau, Michel. 2003. *Invencija svakodnevice*. Zagreb: Naklada MD. Prevela Gordana Popović.
- Foucault, Michel. 1994. *Nadzor i kazna. Rađanje zatvora*. Zagreb: Informator. Prevela Divina Merion.

- Graeber, David. 2015. *Revolutions in Reverse. Essays on Politics, Violence, Art, and Imagination*. London i New York: Minor Compositions.
- Huisman, Kimberly i Pierrette Hondagneu-Sotelo. 2004. "Dress Matters. Change and Continuity in the Dress Practices of Bosnian Muslim Refugee Women". *Gender and Society* 19/1: 44–65.
- Jambrešić, Renata. 1995. "Testimonial Discourse Between National Narrative and Ethnography as Socio-Cultural Analysis". *Collegium Anthropologicum* 19/1: 17–27.
- Jambrešić Kirin, Renata. 1999. "Women's Narratives Challenging Feminist Critique and Gendered Ethnography in Croatia". *Estudos de Literatura Oral* 5: 73–98.
- Jambrešić Kirin, Renata i Maja Povrzanović, ur. 1996. *War, Exile, Everyday Life. Cultural Perspectives*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Konjikušić, Davor i Rade Dragojević. 2015. "Ne, Slavonski Brod neće postati hot-spot!". *Novosti*. Na: <http://www.portalnovosti.com/ne-slavonski-brod-nee-postati-hot-spot>.
- Lévinas, Emmanuel. 1991. *Totality and Infinity. An Essay of Exteriority*. Dordrecht etc.: Kluwer Academic Publisher. Preveo Alphonso Lingis.
- Marvakis, Athanasios. 2012. "'No Place. Nowhere' for Migrants Subjectivities!?" U *International Handbook of Migration, Minorities and Education*. Zvi Bekerman i Thomas Geisen, ur. Dordrecht etc.: Springer, 67–84.
- Mignolo, Walter. 2009. "Dispensable and Bare Lives. Coloniality and the Hidden Political/Economic Agenda of Modernity". *Human Architecture* 7/2. Na: <http://scholarworks.umb.edu/humanarchitecture/vol7/iss2/7>.
- Morris, Meaghan. 2006. "Što da se radi s trgovačkim centrima". U *Politika teorije. Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Dean Duda, ur. Zagreb: Disput, 267–296. Prevela Maša Grdešić.
- New Keywords Collective. 2016. "Europe/Crisis. New Keywords of 'the Crisis' in and of 'Europe'". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads* 1. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/New-Keywords-Collective_11.pdf.
- North, Stella. 2016. "Reflexive Dressing. Rethinking Retro". *Cultural Studies Review* 22/1: 95–117.
- Petrović, Duško. 2016. *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu*. Zagreb: Ljevak.
- Povrzanović Frykman, Maja. 2016. "Sensitive Objects of Humanitarian Aid". U *Sensitive Objects. Affect and Material Culture*. Maja Povrzanović Frykman i Jonas Frykman, ur. Lund: Nordic Academic Press, 79–106.
- Ramadan, Adam. 2012. "Spatializing the Refugee Camp". *Transactions of the Institute of British Geographies* 38/1: 65–77.
- Škokić, Tea. 2000. *Rat i identiteti žena*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (magistarski rad).
- Škrabalo, Marina i Tea Trkulja. 1992. "Takvoga bogatstva oni nisu vidjeli". *Etnološka tribina* 15: 37–47.

- Šteger, Aleš. 2016. *Na kraju zapisano*. Beograd: Arhipelag.
- Tsianos, Vassilis; Sabine Hess i Serhat Karakayali. 2009. *Transnational Migration Theory and Method of an Ethnographic Analysis of Border Regimes*. (Working Paper 55). Sussex: University of Sussex, Sussex Centre for Migration Research. Na: <http://www.sussex.ac.uk/migration/documents/mwp55.pdf>.
- Turner, Simon. 2015. "What Is a Refugee Camp? Explorations of the Limits and Effects of the Camp". *Journal of Refugee Studies* 29/2: 139–148.
- Uherek, Zdenek. 2015. "Pavlivka Iodine Spring Water. Transnational Entrepreneurship in Post-transitional Context". U *Rethinking Ethnography in Central Europe*. Hana Cervinkova, Michal Buchowski i Zdeněk Uherek, ur. New York: Palgrave Macmillan, 75–88.
- Valenta, Marko; Drago Zuparic-Iljic i Tea Vidovic. 2015. "The Reluctant Asylum-Seekers. Migrants at the Southeastern Frontiers of the European Migration System". *Refugee Survey Quarterly* 34/3: 95–113.
- Weiss, Thomas G. 2013. *Humanitarian Business*. Cambridge: Polity Press.

Zimski prihvatno-tranzitni centar Republike Hrvatske: etnografsko istraživanje u slavonskobrodskom kampu za izbjeglice

Europsko *dugo ljeto migracije* 2015. godine u rujnu te iste godine i metaforički prelazi u *veliku migracijsku jesen*.¹ Tada Mađarska za izbjeglice zatvara granice sa Srbijom, čime se transkontinentalni zbjeg muškaraca, žena i djece iz područja pogođenih ratovima i sukobima, stradanjima i puštošnjima, preusmjerava iz Srbije preko Hrvatske.² Nakon prvih dana u kojima su se manje ili veće grupe ljudi na putu prema zapadnoj Europi kroz Hrvatsku raspršeno kretale dijelom u organizaciji državnih službi, dijelom samostalno, dijelom uz podršku građana, otvoren je prvi hrvatski tranzitni centar za izbjeglice, kamp u Opatovcu, još jedna europska postaja za upravljanje migracijama putem okupljanja, razvrstavanja i usmjeravanja izbjeglih osoba (usp. npr. New Keywords Collective 2016: 15–21). Nešto više od mjesec dana kasnije, početkom studenog 2015. godine, zatvara se Opatovac, a otvara Zimski prihvatno-tranzitni centar, odnosno kamp za izbjeglice u Slavanskom Brodu koji postaje središnje mjesto hrvatske dionice u međuvremenu u osnovi uspostavljenog balkanskog koridora, mobilne forme suvremenog sigurnosno-humanitarnog menadžmenta migracija utemeljenog na teritorijalnoj i administrativnoj eksteriorizaciji i interiorizaciji

¹ Tekst je prethodno objavljen na engleskom jeziku u posebnom broju časopisa *Narodna umjetnost* (54/1) u okviru najave objavljivanja ovog zbornika.

² U pregledu Međunarodne organizacije za migracije za 2015. godinu (<http://doe.iom.int/docs/Flows%20Compilation%202015%20Overview.pdf>) navodi se o kojim se područjima radi te se izdvajaju Sirija, Afganistan, Irak, Pakistan i dr. Ti i drugi statistički podaci općenito su empirijski i ideološki višestruko sporni (usp. npr. New Keywords Collective 2016: 21–25) i samo okvirno ocrtavaju koordinate ishodišta migracija o kojima je riječ.

graničnih kontrola i deklarativno depolitiziranim politikama humanitarne zaštite (Cobarrubias et al. 2015; Hameršak i Pleše 2017; Kasperek 2016; Petrović 2016, 2017; Scheel et al. 2015).³

Od prvih dana i tjedana te jeseni, dijeleći odjeću, sendviče i informacije ili samo bivajući na različitim mjestima tranzita izbjeglica same sebi smo, između ostaloga, postavljale pitanje na koji način naše struke mogu pomoći u razumijevanju događaja kojemu svjedočimo: egzodusa koji nam je pred očima mijenjao pojmove o geografskim udaljenostima, ljudskoj snazi, suosjećanju, solidarnosti, prinudi i okrutnosti, ratovima i stradanjima, njihovim uzrocima, posljedicama i žrtvama. Dugotrajniji, terenski utemeljen istraživački rad nametnuo nam se kao način na koji bismo se kroz naše struke mogle pokušati uključiti. Tako smo u zimu 2016., preciznije u siječnju te godine zajedno s drugim kolegama iz Instituta za etnologiju i folkloristiku prvi put i kao istraživačice došle u slavonskobrodski kamp koji je u tom trenutku bio jedino mjesto u Hrvatskoj predviđeno za zaustavljanje izbjeglica i jedini prostor koridora u okviru njegove hrvatske dionice kojem smo imale pristup.⁴ U kamp smo se kontinuirano vraćale sve do proljeća, posljednji put neposredno prije 13. travnja 2016. godine kada je zadnja skupina izbjeglica odvedena iz kampa, a nakon čega je kamp zatvoren.

Naše etnografsko istraživanje u kampu pokazalo se opterećenim metodološkim dilemama, problemima i preprekama koje smo donekle mogle

³ Retrospektivni uvid u različite razine dnevne dinamike migracija o kojima je riječ u ovom tekstu moguće je djelomice dobiti kroz obavijesti koje je na svojim mrežnim stranicama kontinuirano objavljivalo Ministarstvo unutarnjih poslova od 16. rujna 2015. godine do kraja siječnja 2016. godine u kategoriji *Obavijesti o prijehu i smještaju migranata u RH*, zatim putem dnevnih izvještaja koje je Inicijativa Dobrodošli! objavljivala na mreži od 26. rujna 2015., kao i putem dnevnih izvještaja organizacije *Are you Syrious? (AYS Daily News Digest)* koji od rujna 2015. redovito izlaze također na mreži. Izvještaji različitih razina pouzdanosti, opsega i interesa također čine osnovu za rekonstrukciju dinamike koridora, veza između političkog konteksta, odluka, postupanja i drugog, usp. npr. Banich et al. 2016a i 2016b; Documenta [2015]; Hrvatski Crveni križ 2016; Inicijativa Dobrodošli 2016; Martinović Džamonja et al. 2016; Mouzourakis i Taylor 2016; Moving Europe 2016; Sigurnosno-obavještajna agencija 2016; Šelo Šabić i Borić 2016; Ured pučke pravobraniteljice 2016 i 2017.

⁴ Prema javno prenošenim podacima Ministarstva unutarnjih poslova u kamp je ukupno stiglo 374 148 osoba, što je okvirni broj budući da nije javno poznato kako su evidentirane osobe koje su vraćene u kamp nakon što im je odbijen ulazak u Sloveniju, nastavak kretanja i dr. Dnevno je, s tendencijom smanjenja broja na razini cijelog razdoblja, stizalo više stotina do više tisuća osoba. Primjerice, prema problematičnim službenim podacima, u jednom od dana siječnja 2016. godine zabilježen je dolazak oko 3 000 osoba, dok je u drugom danu u istom mjesecu zabilježen dolazak oko 500 osoba. Dana 5. ožujka 2016. godine u kamp je došao i zadnji vlak, a u njemu je bilo oko 250 osoba. To je bio i jedini vlak koji je toga dana stigao u kamp.

anticipirati iz literature o etnografskim istraživanjima državnih granica, humanitarnog sektora, sigurnosti ili izbjeglištva, a tiču se ograničene dostupnosti, dozvole ulaska i istraživačke logistike općenito, povjerljivosti informacija, jezične barijere i dr. (usp. npr. Donnan i Wilson 2010; Düvell et al. 2009; Harrell-Bond i Voutira 2007; Hopkins 1993; Jacobsen i Landau 2003; Košć-Ryžko 2012–2013; Smith 2009). Kod pisanja tekstova suočile smo se s novim problemima, među kojima je za nas bio ključan onaj kako izbjeći normalizaciju koju generira znanstveni jezik i aparat, odnosno kako u tekstovima barem donekle zadržati težinu onoga čemu smo svjedočile. Objedinjujući ova dva iskustva u ovom ćemo se radu baviti metodološkim pitanjima, istraživačkim metodama i postupcima koje smo iskušavale i na kojima smo ustrajavale tijekom našeg boravka u kampu, a koje vidimo kao važne za razumijevanje samog kampa i onoga što se u njemu događalo, pritom svjesno disciplinirajući osjećaje nesigurnosti, zatečenosti, potrešenosti, stalne improvizacije, straha i bespomoćnosti koji su nas pratili u cijelom tom razdoblju.

Ulaz?

Za razliku od autobusnog kolodvora i drugih prostora kretanja i okupljanja izbjeglica u jesen 2015. godine na koja je od građana mogao doći tko god i kad god je htio, pa čak i zelenih granica na kojima su, u reakciji na aktualnu situaciju, inače važeće granične restrikcije bile uvelike suspendirane, ulazak u kamp u Slavonskom Brodu bio je moguć samo uz službeno odobrenje i višestruku provjeru Ministarstva unutarnjih poslova.⁵ Tako je za ulazak

⁵ Ministar unutarnjih poslova, a kasnije njegov zamjenik, bio je voditelj tzv. Kriznog stožera odnosno Stožera za koordinaciju aktivnosti povodom dolaska migranata u Republiku Hrvatsku, koji je, kao i ranije za kamp u Opatovcu, bio nadležan i za djelovanje slavonskobrodske kampa. Stožer je osnovala Vlada Republike Hrvatske 17. rujna 2015. godine sa zadaćom da osigura "koordinirano djelovanje svih nadležnih tijela i institucija, s ciljem humanitarnog prihvaćanja i zbrinjavanja migranata" (Vlada Republike Hrvatske 2015; usp. Vlada Republika Hrvatske 2016). Odlukom Vlade Republike Hrvatske (2015) u Stožeru su sudjelovali i predstavnici Ministarstva socijalne politike i mladih, Ministarstva vanjskih i europskih poslova, Ministarstva rada i mirovinskog sustava, Ministarstva zdravlja, Ministarstva obrane odnosno Glavnog stožera Oružanih snaga Republike Hrvatske te Državne uprave za zaštitu i spašavanje. Nabrojane su strane, posredno ili izravno, u većoj ili manjoj mjeri, ovisno o fazama, sudjelovale i u radu slavonskobrodske kampa. No ključnu ulogu u funkcioniranju kampa imalo je Ministarstvo unutarnjih poslova, te uz njega Ministarstvo zdravlja, kao i Državna uprava za zaštitu i spašavanje koja je bila zadužena za logističku i tehničku pomoć, te, slijedom spomenute odluke Vlade prema kojoj je bilo predviđeno uključivanje i drugih državnih tijela i institucija u rad Stožera, Hrvatski Crveni križ (usp.

u kamp u svojstvu, primjerice, volontera trebalo pripadati ili uspostaviti neki oblik pripadnosti organizaciji koja je pak prethodno trebala dobiti odobrenje da uopće bude prisutna u kampu i koja je temeljem tog odobrenja mogla dalje pojedinačno aplicirati za svoje volontere. Jedna od nas je na taj način volontirala u kampu u prvim tjednima po njegovu otvaranju sredinom studenog 2015. godine. Kada smo nedugo nakon toga na razini Instituta odlučili istraživati u kampu, Institut je Ministarstvu unutarnjih poslova uputio pisanu molbu da se grupi njegovih istraživača omogući, kako je stajalo u dopisu, “ulazak, kretanje i istraživanje u prihvatnom centru u Slavenskom Brodu”, što je načelno odobreno isti dan, a formalno šest tjedana kasnije kada su iz Ministarstva u svrhu izrade akreditacijskih iskaznica zatražili naša imena, osobne identifikacijske brojeve i fotografije. U kampu su se tada izdavale akreditacijske iskaznice različitih kategorija (za zaposlenike na javnim radovima, volontere i zaposlenike Hrvatskog Crvenog križa, volontere nevladinih organizacija i dr.). Za grupe i pojedince koji nisu imali ulogu u samom kampu, primjerice, medije ili delegacije, odobravale su se nepersonalizirane, dnevne, tzv. jednokratne akreditacije. Nama su, vjerojatno s obzirom na našu najavu istraživanja duljeg trajanja, koje se u nekim pristupima s razlogom smatra preduvjetom etnografije (npr. Atkinson 2015: 3, 12 et passim; usp. Clifford 1983: 121–126; Potkonjak 2014: 21–22, 80), odobrene personalizirane, trajne akreditacije, no naše su akreditacijske iskaznice, stoga što nije postojala posebna kategorija iskaznica za istraživače, uz ime i prezime, fotografiju i broj nosile i oznaku volonter.

Fiksna podjela akreditacija koja je slijedila logiku zaduženja, ali i ovlasti pojedinih skupina i organizacija, bila je prva naznaka automatizirane podjele rada u kampu, o kojoj pišemo kasnije u tekstu, dok je traženje institucionalnog odobrenja istraživanja bilo prvo mjesto diferencijacije ovog etnografskog istraživanja u odnosu na ona koja dominiraju u hrvatskom kontekstu. Institucionalne dozvole za istraživanje danas se, doduše, predviđaju u struci, pa su i kao mogućnost integrirane u etičke istraživačke smjernice (v. npr. Etički kodeks 2013: II/2), no u praksi njihovo traženje ipak nije uobičajeno, između ostalog i zato što se u hrvatskom kontekstu istraživanja relativno rijetko provode u institucijama. U odnosu na neka

Larsen et al. 2016: 12–14) koji je “brinuo o podjeli hrane, vode, odjeće i higijenskih potrepština te pružao psihosocijalnu podršku i usluge uspostavljanja obiteljskih veza” (Hrvatski Crveni križ 2016: 6). HCK je u kampu također bio zadužen za “koordinaciju svih organizacija koje su pružale humanitarnu pomoć izbjeglicama i migrantima” (Hrvatski Crveni križ 2016: 6), odnosno UN-ovih, međunarodnih i hrvatskih agencija i nevladinih udruga prisutnih u kampu.

druga moguća istraživanja, koja bi također uključivala traženje institucionalne dozvole, traženje dozvole za istraživanje u kampu podrazumijevalo je ipak veću neizvjesnost s obzirom na to da se radilo o instituciji zatvorenog tipa u nadležnosti ministarstva unutarnjih poslova (usp. npr. Wacquant 2002: 387). Srodna su istraživanja u hrvatskom kontekstu rijetka, a za temu institucionalnih odobrenja relevantan je primjer istraživanje lepoglavskog panoptikuma, zatvora u Lepoglavi, za koje je također tražena dozvola od nadležnog ministarstva (Đurin 2011). Molba istraživačice Sanje Đurin nije odobrena, a ona je istraživanje, koje se “sastojalo od intervjua s dvojicom zatvorenika” i opažanja koja je “stekla dolazeći u posjete jednom od zatvorenika”, “radila mimo bilo kakvog službenog odobrenja” (Đurin 2011: 270). Poznanstvo s jednim od zatvorenika i njegov pristanak na sudjelovanje omogućili su Đurin provedbu istraživanja koje bi se samo iz birokratizirane i institucijske perspektive moglo vezati uz pojam prikriivenog istraživanja poznatog iz etnografske literature (usp. npr. Allu Davies 2001: 53–58).

Za razumijevanje sličnosti, ali i razlika u stupnju nedostupnosti između zatvora i kampa treba uočiti da je “institucionalno prikriiveno” istraživanje u zatvoru bilo moguće izvesti u svojstvu građanina, u ulozu posjetitelja, dok bi za takvu vrstu istraživanja u izbjegličkom kampu bilo potrebno osigurati i neku praktičnu, volontersku, prevoditeljsku ili drugu funkciju, na što su se neki istraživači u drugim sredinama i odlučili nakon što su se suočili s poteškoćama pribavljanja institucionalne dozvole (npr. Agier 2015: 65–66; usp. i npr. Harrell-Bond i Voutira 2007: 283–288).⁶ Mi smo, kao što je rečeno, dulji vremenski period u kampu istraživale uz institucijsku dozvolu te smo u njega većinu vremena u pravilu i formalno ulazile kao istraživačice.

Vezano uz našu inicijalnu pomagačko-aktivističku motivaciju, ali i etnografsku metodološku inklinaciju prema “sudjelovanju s promatranjem” kao specifičnom obliku istraživačkog uvida (v. npr. Atkinson 2015: 34–35, 39–41 et passim; Potkonjak 2014: 68–71; Spradley 1980: 53–62), etnografska sudionička uloga koju smo u kampu preuzele bila je uloga volonterki

⁶ U radovima hrvatskih etnologinja i etnologa o izbjegličkim kampovima i srodnim mjestima ne adresira se ulazak u institucije, primjerice u Prihvatilište za tražitelje azila u Zagrebu, tzv. Hotel Porin (v. Petrović i Pozniak 2014; usp. i Petrović 2016: 400–416) ili se adresira, primjerice u kamp u Opatovcu (v. Čapo 2015a: 391), ali ne u kontekstu dozvole za etnografsko istraživanje, nego za ulazak i kratke boravke, dakle, za onakav tip ulaska koji se u Opatovcu odobravao medijskim ekipama i drugim posjetiteljima za vođene “ture” kroz dijelove kampa (usp. npr. Hina, “Reportaža iz Opatovca: Ništa nam ne daju, ali neka znaju da Bog sve ovo vidi”, 30. 10. 2015., <http://www.index.hr/vijesti/clanak/reportaza-iz-opatovca-nista-nam-ne-daju-ali-neka-znaju-da-bog-sve-ovo-vidi/852662.aspx>).

jedne od organizacija u kampu.⁷ Naše volontiranje nije bilo potaknuto samo potrebama istraživanja, a naše su dvije uloge u kampu – pa i onda kada nismo nosile volonterski prsluk kao vanjsko obilježje volontera i kada nas se prepoznavalo primarno ili isključivo kao istraživačice, primjerice kada smo radile zakazane intervjue sa zaposlenicima, snimale kamerom ili otvoreno i simultano s promatranjem vodile bilješke (v. npr. Emerson et al. 1995: 20–26) – ipak bile nerazmrsive, što su za nas ostale i do danas.

Promatranje?

U tradiciji suvremenih migracijskih režima utemeljenih na “politikama nesigurnosti” koji “nepoželjne” strance klasificiraju kao tražitelje azila, strance koji nezakonito borave na teritoriju neke države, azilante i slično te ih i fizički izdvajaju od ostalog stanovništva (Huysmans 2006; usp. npr. i Walters 2004; Wilsher 2012: 171–206), u Hrvatskoj se i tada, kao i danas, nastojalo na što manjem kontaktu izbjeglica i ostatka stanovništva. U argumentaciji koja je bila prilagođena inicijalno ipak empatijom obilježenim reakcijama u javnosti, to se nastojanje u javnom govoru isprva, osim na standardnim predodžbama izbjeglica kao potencijalne sigurnosne i zdravstvene ugroze, gradilo i na premisi izbjeglica kao potencijalne infrastrukturne (prometne i druge) prijetnje, odnosno neke vrste smetnje.⁸ Doseži tog nastojanja su se pak, u odjeku na izjave pojedinih političara, apostrofirali kao jedan od nesumnjivih znakova uspješnosti hrvatske politike prema izbjeglicama. Na početku priprema za otvaranje tranzitnog centra u Slavonskom Brodu tadašnji je ministar unutarnjih poslova, smirujući lokalnu zajednicu obećanjem da se s kampom neće ništa promijeniti, građanima poručio: “To znači, nikad nitko, osim onih koji imaju halucinacije, nije vidio ni jednog izbjeglicu bilo gdje u Hrvatskoj osim u Opatovcu, a neće ih vidjeti ni u Slavonskom Brodu.”⁹ S kampom u Slavonskom Brodu to je nastojanje i

⁷ S obzirom na to da smo za istraživanje u kampu imale odobrenje nadležnog ministarstva, mogle smo biti izuzete od načela organizacije za koju smo volontirale, a prema kojem je volontiranje u kampu podrazumijevalo isključivo podršku izbjeglicama i rad u okviru organizacije, no ne i samostalno, javno, novinarsko, istraživačko ili srodno djelovanje.

⁸ Za recentna istraživanja stavova o, recimo, tražiteljima azila u Hrvatskoj, a prije razdoblja o kojem govorimo u ovom radu vidi npr. Gregurović et al. 2016, Župarić-Iljić i Gregurović 2013, Župarić-Iljić 2013, Petrović i Pozniak 2014.

⁹ Hina, “Ostojić odbacio kritike iz Slavanskog Broda: Haluciniraju oni koji izbjeglice vide van Opatovca”, 14. 10. 2015., <http://www.index.hr/vijesti/clanak/ostojic-odbacio-kritike-iz-slavonskog-broda-haluciniraju-oni-koji-izbjeglice-vide-van-opatovca/848146.aspx>.

obećanje, doista i realizirano. U razgovoru o reakcijama lokalne sredine na vijesti o izgradnji kampa, od naših smo sugovornika u kampu mogli čuti:

Građani uopće ni ne vide migrante. Oni jednostavno prolaze tu, odlaze vlakom, nitko, ne znam da li ih je itko ikad vidio, pa rekao: e vidio sam. Možda je netko vidio vlak s migrantima, ali ono ništa posebno. [...] [Željeznička pruga] reklo bi se kroz grad ide, ona ide zapravo kroz grad al međutim nema doticaja uopće s ljudima, stvarno. [...] tako da je to, baš je ono idealno, zgodno.

Kako to naznačuje i Duško Petrović u poglavljima u kojima slavonsko-brodski kamp interpretira u kontekstu sigurnosnog humanitarizma (2016: 391–416), kamp se nalazio izvan naselja, u industrijskoj zoni na terenu nekadašnjeg rafinerijskog postrojenja, izvan mreže glavnih gradskih putova i dohvata javnog prometa. Čak i u onom svojem aspektu u kojem se mogao činiti kao izravno povezan sa svojim okruženjem, željezničkom prugom, on je zapravo bio izoliran. Željeznička pruga je u kampu završavala slijepim kolosijekom do kojega su putovali samo vlakovi s izbjeglicama u policijskoj pratnji. Ograđen prirodnim i umjetnim preprekama, rijekom i ogradom, kamp je s okruženjem bio povezan, ali od njega i dodatno izoliran, putem spomenutog akreditacijskog sustava te tijekom vremena promjenjivih i o različitim subjektivnim i objektivnim okolnostima ovisnih provjera na ulazu. Državni službenici, zaposlenici, volonteri i drugi u njega su ulazili na središnji cestovni ulaz kod kojeg se, u sjeni zgrade u kojoj je bilo sjedište policije i kampa, nalazio kontejner za provjeru akreditacijskih iskaznica, s detektorom metala i rendgenom za kontrolu stvari. Od veljače 2016. godine, od kada je kamp sve manje mjesto tranzita, a sve više prisilnog zadržavanja i zatvaranja odnosno *ad hoc* detencije (usp. Banich et al. 2016a, 2016b; Hameršak i Pleše 2017), tu se vodila i pisana evidencija o ulascima i izlascima. Od 18. ožujka pak, kada u razdoblju isključivo detencije, koja je i na institucionalnoj razini naknadno ocijenjena kao ograničavanje slobode bez pravne osnove (Ured pučke pravobraniteljice 2017: 191), rukovoditelj kampa svim organizacijama odobrava pristup zatvorenim detencijskim sektorima unutar kampa, organizacije su trebale prethodno poimenično prijaviti već akreditirane zaposlenike/volontere, a oni su se osim na ulasku u kamp dodatno evidentirali i pri ulasku u sektore, kako kod službenika Ministarstva unutarnjih poslova, tako i u kontejneru Hrvatskog Crvenog križa.

Kamp je, osim toga, i iznutra bio ispresijecan brojnim, fizičkim i vidljivim ili nevidljivim granicama koje su odvajale dostupne od nedostupnih

prostora. Dostupnost pojedinih dijelova kampa volonterima, zaposlenicima i drugima ovisila je o tome kojoj su skupini pripadali te, osobito u slučaju većih organizacija, i o funkcijama koje su u njoj imali. Kao istraživačice, uz dozvolu za istraživanje u kampu nismo dobile smjernice ili upute o dostupnosti, odnosno nedostupnosti pojedinih dijelova kampa, korištenju audiovizualne opreme ili sl. U terenskom vodiču za volontere organizacije za koju smo volontirale (Inicijativa Dobrodošli 2015) stajalo je da njezini volonteri nemaju pristup “pred-registracijskom dijelu” u vrijeme tranzita, dok smo slijedom volonterskog boravka jedne od nas u studenom 2015. znale da, poput većine volontera i zaposlenika humanitarnih i srodnih organizacija, nemaju pristup ni registracijskim šatorima, niti unutrašnjosti vlaka. Netom prije prvog odlaska u kamp u svojstvu istraživača načule smo, što se kasnije pokazalo točnim, da u kampu postoje i “čuvani dijelovi” koji obuhvaćaju prostore “od registracije do famoznog sektora” u kojem se zadržava izbjeglice kojima je privremeno ili trajno bio zabranjen nastavak putovanja tj. one koji nisu prošli tzv. profilaciju, selekcijske i diskriminacijske mjere kontrole koje su od sredine studenog 2015. do zatvaranja koridora primjenjivale policije zemalja duž koridora.¹⁰

Uz iznimku zabrane iz terenskog vodiča, kao i znakova za zabranu fotografiranja i snimanja kamerom, koji su tijekom vremena bili sve brojniji i uočljiviji, o zabranama u kampu u pravilu smo saznavale postupno, usmenim putem. Početkom veljače, na odlasku iz petog sektora, dijela kampa u koji smo do tada redovito zalazile, a u kojem su boravili oni koji su privremeno prekinuli putovanje jer su primjerice čekali na člana obitelji koji je zadržan na liječenju, prilikom slučajnog susreta s jednim od volontera druge organizacije dobile smo uputu: “U peti sektor možeš samo u pratnji volontera Crvenog križa, a u treći nikako.” Zabrana odlaska u treći sektor, odnosno dijelove kampa u kojima su se kontinuirano zadržavali oni koji nisu prošli tzv. profilaciju, tjednima se prenosila usmeno i neformalno da

¹⁰ Tzv. profilacija se sustavno provodila od druge polovice studenog 2015. godine kada Slovenija (15. studenog), Hrvatska (18. studenog) i druge zemlje duž koridora počinju izdvajati prve izbjeglice koje ne dolaze iz Sirije, Iraka i Afganistana (usp. Inicijativa Dobrodošli, 19. 11. 2015., “Nedopustivo je odvajanje izbjeglica na one koje su iz tzv. ratnih zona i na ostale”, <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2015/11/19/odvajanje-izbjeglica-na-one-koje-su-iz-tzv-ratnih-zona-i-na-ostale/>; Moving Europe, 21. 01. 2016., “Restrictions and segregation on the Balkanroute: Fences, Detention and Push-Backs”, http://moving-europe.org/restrictions-and-segregation-on-the-balkanroute-fences-detention-and-push-backs/#_ftnref1). O kronologiji, načinima i učincima etničke, jezične i druge segregacije duž koridora vidi u izvještajima Banich et al. 2016a i 2016b, Inicijativa Dobrodošli 2016 te Moving Europe 2016, kao i u tekstu Hameršak i Pleše 2017.

bi prema sredini veljače bila formulirana službeno. Tada je s koordinacijskog sastanka Hrvatskog Crvenog križa, nevladinih i srodnih organizacija u kampu poručeno: “U treći sektor mogu samo policija i CK, svi drugi koji se približe bit će privedeni i oduzet će im se akreditacije.” Odnosno, kako je to ipak nešto umjerenije sročeno u službenoj internoj *Bilješci sa sastanka NGO/INGO/IO u Tranzitnom prihvatnom centru u Slavonskom Brodu* od 8. veljače 2016. “HCK ima dozvolu ulaska u sektor 3 na poziv MUP-a, sve ostale organizacije nemaju dozvolu ulaska. Ukoliko netko bez dozvole pokušava ući u sektor 3, bit će u policijskom postupanju.”

Osim toga, znanje o zabranama se nerijetko prenosilo oponašanjem i posredno, kao primjerice onda kada su nam prilikom prvog obilaska kampa pokazana mjesta na kojima u vrijeme tranzita borave i rade volonteri nevladinih organizacija, što je istodobno upućivalo na to da na drugim mjestima nemamo što raditi. Taj se tip regulacije kretanja prostorom, ali u puno jačoj mjeri, primjenjivao i na izbjeglice. Slijedeći po dolasku vlaka usmene upute s megafona i usmene ili neverbalne signale prisutnih policajaca i volontera, zatim tek rijetke signalizacijske znakove te ulazima, izlazima, ogradama i mjestima na kojima su stajali policajci oblikovanu kružnu putanju, izbjeglice su prolazili kroz kamp oponašajući jedni druge. Policija bi ih, ponekad uz vikanje i neku vrstu netrpeljive samorazumljivosti, upozorila da su u prekršaju onda kada bi prešli ili pristupili nekoj od manje uočljivih točaka na granici te putanje, primjerice kada bi se uputili prema kemijskim zahodima koji im nisu bili namijenjeni.

Iako smo se, dakle, po dolasku u kamp postupno susretale sa sve više zabrana i nedostupnih prostora, neki od njih, iako fizički nedostupni, s vremenom su nam ipak sve manje bili potpuna nepoznanica. Slike i uvide o tim prostorima gradile smo na različite načine, pa tako i, uvjetno rečeno, neposrednim promatranjem, ali na način da smo tu etnografsku metodu (v. npr. Potkonjak 2014: 69) morale značajno modificirati. Primjerice, prilikom obilaska kampa organiziranog za novog ministra unutarnjih poslova jedna od nas je kao dio grupe provedena i kroz registracijski šator, mjesto u kojem su se u vrijeme tranzita odvijale aktivnosti ključne za nastavak putovanja izbjeglica,¹¹ a koje u tom trenutku nije bilo u svojoj funkciji. S obzirom

¹¹ Slavonskobrodski kamp po svojim je ključnim obilježjima, pa tako i praksama registracije, kontrole, selekcije, prijvata i udaljavanja koje su se operacionalizirale u registracijskim šatorima, donekle usporediv s drugim suvremenim mjestima koncentracije izbjeglica, preciznije s onim tipom takvih mjesta koje Michel Agier (2015: 46–52) naziva sortirnim centrima za izbjeglice. Takva su mjesta, za razliku od samoorganiziranih kampova, pod di-

na veliku brzinu kojom je ministar zajedno sa svojom pratnjom prolazio kroz kamp, pa tako i kroz registracijski šator, nije bilo moguće dobro promotriti unutrašnjost šatora. Stoga su se u tom slučaju umjesto dugotrajnijeg i neometanog proučavanja kojim se iz specifičnog istraživačkog fokusa nastoje uočiti detalji (v. npr. Emerson et al. 1995: 26–27; Potkonjak 2014: 70), mogle primijeniti samo tehnike brzinskog skeniranja prostora, koje je moglo trajati doslovno nekoliko sekundi, koliko je trajao taj hod kroz šator.

Podjednako kratki ulasci u vagone, koji su nam kao volonterkama nekoliko puta bili odobreni na licu mjesta, također su pretpostavljali brzinsko, u ovom slučaju izraženo sudioničko, a ne promatračko, skeniranje koje se od prethodnog razlikovalo i s obzirom na, uvjetno rečeno, etnografski potencijal uvida (v. npr. Atkinson 2015). Za razliku od brzinskog, protokolarnog “posjeta” registracijskom šatoru koji je u tom trenutku bio sveden samo na scenografiju, kratki ulasci u vagone generirali su jake dojmove i u bitnom su utjecali na naše razumijevanje kampa i tranzita izbjeglica. Prizor pretrpanog, potpuno neprohodnog vagona koji se, kako smo ponekad imali priliku čuti, “utovaruje”, a prema standardu smještaja dvostruko ili gotovo dvostruko više putnika nego u redovnom prometu, za nas je, štoviše, postao vizualna sinegdoha politike dehumaniziranog efikasnog tranzita.

Osim što su u posebnim prilikama, poput spomenutih, bili dostupni uz odobrenje, neki su prostori u koje nismo imale ulaz bili dostupni i kroz, nazovimo ga tako, promatranje izvana. Ponekad su prilikom registracijskih postupaka, iako rijetko, na pojedinim registracijskim šatorima bili otvoreni ulazi te nam je u tim slučajevima kao promatračima izvana bila relativno dostupna njihova unutrašnjost, kao i ono što se u njima događalo. Iz naših je terenskih bilješki razvidno o kakvom se stupnju parcijalnosti uvida u takvoj istraživačkoj situaciji radilo:

šator za registraciju je otvoren (krilo od vrata je dignuto) tako da se vidi unutra, ali je jako sunce tako da ne vidim baš najbolje; iz šatora izašao policajac, ima masku, unutra se vide jedna invalidska kolica; vidim ženu koja drži dijete na sebi kako sjedi na stolici ispred stola (ne vidim policajca s druge strane stola koji je ispituje jer mi je zaklonjen), nekoliko policajaca hoda po šatoru, vidim jednu uniformu CK.

rektom kontrolom i upravom državnih tijela odnosno policije, ili pak UN-ovih agencija i/ili humanitarnih nevladinih organizacija. Radi se o tranzitnim prostorima u kojima se provode navedene prakse selekcije, a u kojima boravak podrazumijeva kraće ili dulje vrijeme imobilnosti, čekanja i prinude.

Slično tomu, oba puta kada smo uz odobrenje i nenametljivu, ali prisutnu pratnju policijskog službenika u kampu fotografirale i snimale dolazak i odlazak vlaka s izbjeglicama, krećući se onim dijelovima kampa koji su uz odobrenje dostupni posjetiteljima (novinarima), nastojale smo uz pomoć dohvata zooma snimiti nedostupne prostore, primjerice područje ispred ulaza u registracijske šatore, ali i nama nedostupne osobe za koje smo znale da su zatvorene u jednom od sektora kampa. Tako smo na samom početku ožujka, snimajući tranzit, odnosno dolazak i odlazak vlaka, s udaljenosti i uz pomoć zooma fotografirale nekoliko u kampu zatvorenih osoba kada su u pratnji policajaca nakratko izašle iz sektora do obližnjeg kioska unutar kampa.

Promatranje izvana, uključivo i snimanje, nije bilo vremenski ograničeno u onoj mjeri u kojoj je to bilo skeniranje unutrašnjosti registracijskog šatora ili vlaka, ali je bilo isprekidano drugim radnjama (i kadrovima) koje su trebale kamuflirati našu osnovnu namjeru da pogledom ili kamerom obuhvatimo i ono što se nastojalo sakriti. Umjesto da izgleda kao zainteresirano promatranje, gledanje prema šatoru i u njegovu unutrašnjost trebalo je djelovati kao slučajno. Umjesto kao ciljano, usredotočeno snimanje i fotografiranje prostora i osoba kojima nismo mogle pristupiti, to je dokumentiranje trebalo djelovati kao snimanje “dopuštenih” prizora.

Ovdje se, kao i u nekim drugim slučajevima, djelomično radilo i o interiorizaciji zabrana na kojima je počivalo funkcioniranje kampa. Iako gledanje u smjeru šatora ili zumiranje nisu bili zabranjeni, zabranu smo u onim iznimnim situacijama kada je šator bio otvoren ili kada smo snimale, percipirale kao da postoji ili bi mogla postojati. Isto tako, iako usmeno prenošena zabrana ulaska u registracijske šatore nije specificirala odnosi li se samo na vrijeme dok traje registracija ili je u šatore zabranjeno ulaziti i inače, mi smo je percipirale kao konstantnu, ušavši ipak u šator nekoliko puta, ali isključivo uz pratnju ili odobrenje policije.

Spomenuta nepisanost pravila i zabrana koja je sa sobom nosila priličnu dozu nesigurnosti oko toga što se smije, a što ne smije (pa je ponekad percipirano da se nešto ne smije iako tome možda nije bilo tako), s druge strane omogućavala prelaženje nekih od onih granica koje bi teško bilo prijeći da su bile utvrđene pisanim zabranama. Primjerice, peron na koji su dolazili i s kojeg su odlazili vlakovi, a koji je od ostaloga dijela kampa bio odvojen ogradom kao jasnim graničnim znakom svima u kampu, bio je, kad se radilo o odlasku vlakova, mjesto malih, ali stalnih prijepora. Svako su toliko, naime, volonteri pojedinih organizacija prelazili tu granicu

pomažući ljudima u nošenju prtljage ili noseći deke onima koji su u sred zime u negrijanom vlaku ponekad i satima čekali na polazak. Nakon što bi se takav postupak ponovio, stizala bi, od čelništva nadležnog za humanitarnu podršku kampa, uputa ili zabrana prilaska peronu. Zatim bi se neko vrijeme volonteri pridržavali takve upute da bi u određenom trenutku ponovno, što bi se moglo okarakterizirati kao male trenutke pobune protiv reda kampa, izlazili na peron i opisani bi se ciklus ponavljao.

Interiorizacija zabrana i pravila razabire se i iz nekih drugih naših metodoloških odluka i postupaka, pa tako i onih koje se odnose na snimanje zvuka. Eksperimentirajući s metodama bilježenja koje bi se u hrvatskom kontekstu mogle smatrati donekle alternativnima, te vodeći se interesom za dohvaćanjem različitih razina kampa, u nekoliko smo navrata sa snimačem zvuka otvoreno snimale zvukove u kampu (v. Atkinson 2015: 146–147 et passim; Ehn et al. 2016: 85), preciznije prve minute dolaska i odlaska vlaka. Međutim, sredinom ožujka, u tjednima prije zatvaranja kampa, dok je u njemu bilo zatvoreno više stotina osoba kojima su samo rijetki volonteri i zaposlenici imali pristup, na drugačiji smo način koristile snimač zvuka. Mučne zvukove, gotovo jednosatne vriskove i povike mladića koji se opirao kolektivnom preseljenju “muškaraca samaca” iz trećeg u prvi sektor jedna od nas snimila je držeći upaljeni snimač u džepu jakne. U dnevnom izvještaju iz kampa upućenom organizaciji za koju smo volontirale i drugoj koja je objavljivala dnevne izvještaje o situaciji na terenu, taj je događaj opisala sljedećim riječima:

Nakon što je policija iz Sektora 3, u dvije linije, izvela dvadesetak muškaraca, iz tog su sektora u jednom trenutku policajci doslovce iznijeli mladić muškarca. Držeći ga za ruke i noge, u vodoravnom su ga položaju nosili od Sektora 3 do [...] prvog šatora u Sektoru 1. [...] Mi koji nemamo pristup sektoru, nismo uspjeli vidjeti situaciju unutar šatora, ali su snažni vriskovi, povici i povremeno lupanje bili dovoljan pokazatelj stanja u kojem se čovjek nalazio. Iako se nije razumjelo značenje povika, bilo je očito da se radi o pozivu u pomoć. Njegovo ponašanje mnogi su imenovali kao slom živaca.

Iako se prethodno nismo susrele s eksplicitnom pa ni implicitnom zabranom snimanja zvuka u kampu, te iako smo štoviše, kako je spomenuto, u nekim drugim prilikama i otvoreno snimale sa snimačem, neskriveno snimanje zvuka u tim okolnostima nije bilo procijenjeno kao izvediva opcija, a što je donekle bilo povezano i s jednom ranijom istraživačkom situacijom.

Desetak dana ranije odlučile smo, naime, običi cijelu vanjsku ogradu kampa i napraviti bilješke o kampu iz te perspektive. U šetnji uokolo kampa, dakle s vanjske strane ograde, na kojoj nigdje nije bila postavljena zabrana fotografiranja, također smo i fotografirale zbog čega nas je policajac koji je bio dežuran na tom mjestu legitimirao, te smo bile privedene, kako nam je rečeno, rukovoditelju kampa. Policajac nas pritom nije uveo u zgradu, nego smo u njegovoj pratnji i pred onima koji su se tu zatekli stajale ispred nje dok su nam se s prozora na katu, izmjenjujući se, višerangirani policijski službenici, koji nam se nisu predstavili, obraćali najprije s dozom poruge, a zatim optužujućim i prijetećim riječima. Fotografije smo na zahtjev jednog od njih izbrisale te smo, nakon što je za nas telefonski jamčio policajac s kojim smo otprije bile u kontaktu, bile otpuštene riječima: “Ovo vam je prvi i zadnji put. Još jednom i izgubit ćete akreditaciju.” Tom smo prilikom vrlo izravno i iz istraživačke perspektive osjetile kamp kao prostor neizvjesnosti i straha, odnosno suspenzije prava. Iz istraživačke/volonterske perspektive oduzimanje akreditacije bilo je najekstremniji oblik te suspenzije, no prave smo razmjere suspenzije prava u kampu igrom slučajnosti netom prije prvi put donekle izbliza vidjele. Dok nas je policajac kraćim putem, kojem inače nismo imale pristup, privodio do zgrade policije, pružila nam se prilika brzinski “promotriti izvana” detencijski treći sektor o kojem smo tada imale samo šture informacije: “U 3 sektoru svi kontejneri puni, upaljena svjetla. Lice žene, 20ak godina koja gleda prema nama, kako nas vodi policajac. i u bijelom šatoru u 3 sektoru ima ljudi.”

Intervjui?

Od otvaranja kampa pa sve do službenog zatvaranja balkanskog koridora u noći s 8. na 9. ožujka 2016. godine, slavonskobrodski kamp imao je primarno tranzitni karakter. U tom se razdoblju izbjeglice organizirano, većinom vlakom, u pratnji hrvatskih policajaca dovozilo iz Šida (Srbija) u kamp, gdje su prolazili postupak registracije, te ih se zatim vraćalo u vlak koji je kretao dalje prema Sloveniji. Povremeno ih se, češće na samim počecima rada kampa, zadržavalo po nekoliko sati u smještajnim sektorima.

Zbog imperativa što brže i efikasnije provedbe tranzita, kontakt između izbjeglica i volontera u kampu bio je reduciran i u onom kratkom razdoblju od nekoliko sati u kojem su izbjeglice boravili u kampu, odnosno prolazili kroz njega. Za razliku od ranije spomenutog, jasno artikuliranog i u

političkim istupima isticanog nastojanja na minimalizaciji kontakta između izbjeglica i građana Hrvatske, minimalizacija kontakta u samom kampu nije se eksplicitno apostrofirala u službenim istupima, pa tako ni u intervjuima koje smo vodile s predstavnicima upravljačkih struktura kampa. No, nastojanje na minimalizaciji kontakta u kampu moglo se iščitati iz njegovih organizacijskih obilježja, ponajprije naglašene parcelizacije prostora, podijeljenog na sektore za izbjeglice, skladišne jedinice, upravno i volontersko sjedište i slično,¹² kao i iz strogo zacrtane kružne putanje kojom su se u kampu trebali kretati izbjeglice u tranzitu. Ta je putanja u razdoblju u kojem smo boravile u kampu započinjala izlaskom iz vlaka, nastavljala se prolaskom kroz registracijski i distribucijski šator uz eventualna zadržavanja, primjerice u šatoru za mame i bebe, ili zaustavljanja na kiosku, zatim prilaznom cestom do perona te završavala ulaskom u vlak, uz stalan nadzor policije koja je usmjeravala i oblikovala mikrokretanje u kampu, a na pojedinim točkama imala i izrazito vidljivu ulogu kao, recimo, na pristupu peronu ili cesti koja je vodila do njega gdje je ponekad privremeno zaustavljala ljude ili formirala redove ili dvorede primjenjujući metode upravljanja masom. Za svaku od spomenutih točaka na kružnoj putanji bila je predviđena zasebna vrsta aktivnosti i zasebna skupina volontera ili zaposlenika koji su je provodili: pomoć kod izlaska iz vlaka, provjera stvari i osobnih podataka, odnosno registracija, podjela odjeće i obuće, podjela hrane, pomoć kod ukrcanja u vlak i sl. Parcelizacija i automatizacija aktivnosti u kojoj se svatko bavio po jednim segmentom u cjelokupnom procesu, stvarala je dojam rada na pokretnoj traci. Za volontere nevladinih udruga, dakle, za skupinu kojoj smo i same pripadale, jedino mjesto koje je bilo zamišljeno kao ono na kojem se mogu susresti s izbjeglicama tijekom tranzita bio je distribucijski šator koji međutim, zbog svoje namjene, što brže podjele odjeće i obuće, nije istodobno bio zamišljen kao punkt na kojemu bi dolazilo do interakcija mimo onih ponude i potražnje, što ne znači da se

¹² Kamp u Slavanskom Brodu prostirao se na površini od otprilike 40 000 kvadratnih metara te je bio podijeljen u šest sektora predviđenih za smještaj izbjeglica (usp. npr. Lada Puljizević, "Izgradnja zimskog kampa za izbjeglice", 22. 10. 2015., <https://hrvatski-vojniki.hr/godina-2015-menu/item/1197-izgradnja-zimskog-kampa-za-izbjeglice.html>), sa šatorskom i kontejnerskom infrastrukturom smještajnog kapaciteta od 5 000 (Larsen et al. 2016: 10) te glavnom zgradom, ambulantom, šatorima za vojsku, šatorima Državne uprave za zaštitu i spašavanje, zidanim skladištem Hrvatskog Crvenog križa, šatorskim skladištem i uredskim kontejnerima nevladinih, međuvladinih i drugih organizacija, šatorskom menzom za volontere i zaposlenike, registracijskim šatorima, šatorima za ranjive skupine ili posebnu vrstu pomoći, distribucijskim šatorom itd. Raspored pokretnih objekata, kao i sa držaja u kampu, kroz vrijeme se više puta mijenjao.

takve interakcije u pojedinim prilikama nisu uspjele razviti (usp. Škokić i Jambrešić Kirin 2017). U tako organiziranom tranzitu bilo je malo prostora za ono etnografsko istraživanje izbjeglištva koje bi bilo usmjereno na razmišljanja i iskustva izbjeglica te bi se temeljilo na dubinskim intervjuima kao osnovnoj tehnici njihova “prikupljanja” (v. npr. Potkonjak 2014: 71–76; Sherman Heyl 2007). Takvi su se intervjui, da nije bilo zabrane pristupa, eventualno mogli voditi s izbjeglicama u detencijskim sektorima u kojima su oni na dulje ili kraće vrijeme bili zatvoreni.

No, ni onda kada se u isključivo detencijskom razdoblju, ali tek u drugoj polovici ožujka, kako je spomenuto, svim volonterima i zaposlenicima uz posebne uvjete omogućuje ulazak u zatvorene dijelove, intervjue nismo radile zbog cijelog niza međusobno isprepletenih razloga od kojih bi mnogi mogli biti primjenjivi i na prethodno razdoblje primarno tranzita. Oni variraju od nemogućnosti jasnog predstavljanja istraživačke uloge i do krajnosti dovedene neravnopravnosti potencijalnog odnosa istraživača i “istraživanih”, preko našeg nepoznavanja za takvo istraživanje relevantnih jezika (kurdskog, arapskog, perzijskog i dr.), zatim naše nespremnosti da upravo dokumentiranju etnografskih iskaza posvetimo kratko vrijeme koje smo imale na raspolaganju za boravak u detencijskim sektorima, do straha od sekundarne traumatizacije izbjeglih ljudi i njezinih izgledno devastirajućih posljedica u okruženju u kojem su se u tom trenutku oni nalazili. Da smo ipak uspjele nadvladati barem neke od ovih prepreka te se slijedom toga možda i odlučile za dubinske intervjue, vjerujemo da ih ne bismo snimale ponajprije zbog opasnosti od izlaganja zatvorenih osoba već i samim sudjelovanjem u snimanim intervjuima, a posebice eventualnim neautoriziranim uvidima u njihove sadržaje, što je pak tema koja zahvaća načelne probleme etnografske metodologije u rasponu od povjerljivosti između istraživača i “istraživanih” (v. npr. Allu Davies 2001: 51–53) do problema istraživanja tema koje sadrže elemente ilegalnosti (v. npr. Potkonjak 2014: 37).

Zbog svega rečenoga, snimane intervjue u kampu vodile smo samo s onima s “ove” strane rampe koja je dijelila izbjeglice od svih ostalih, i to gotovo isključivo s osobama na službenim, uglavnom hijerarhijski višim ili jedinstvenim pozicijama povezanim s funkcioniranjem kampa: sa zaposlenicima policije, Hrvatskog Crvenog križa, vojske, zdravstvene i drugih službi u kampu. Ti su nam intervjui trebali omogućiti upoznavanje s operativno-upravljačkim vizijama kampa, idejnim projektima njegove izgradnje i funkcioniranja, organizacijom, strukturom, upravljačkim lancima i slično, tj. s onim segmentima kampa koji nam iz naše volontersko-sudioničke pozicije nisu bili

dostupni na iskustvenoj razini (usp. Hammersley i Atkinson 1996: 125). Ovim intervjuima, treba napomenuti, nije prethodilo upoznavanje i izgrađivanje neke vrste odnosa, pa i prisnosti sa sugovornicima, a sami intervjui, donekle i s tim u vezi, uglavnom nisu imali izraženiju razinu osobnog, odnosno nisu imali neke od karakteristika koje se uvriježeno vezuju uz etnografski intervju (v. Potkonjak 2014: 73; Sherman Heyl 2007: 369). S obzirom na to da je, dakle, kada je riječ o ovom, upravljačkom aspektu kampa, izostala naša sudionička pozicija, a promatrački su uvidi bili svedeni na minimum, ove intervjuje prema nekim razmišljanjima ne bismo ni mogli nazvati etnografskim (usp. Atkinson 2015: 12, 92–94 et passim). U tom smislu, ono što nas je u kampu za druge najjasnije definiralo kao istraživačice i što smo i same vidjele kao neku vrstu potvrde naše istraživačke uloge upravljačkim strukturama, za nas je imalo manju etnografsku vrijednost u odnosu na druge metode koje smo koristile.

U skladu s ulogama koje su naši sugovornici imali u kampu kao i s njihovim statusom uglavnom službenih predstavnika institucija, njihovi su nastupi u intervjuima na različitim stupnjevima imali glasnogovornička obilježja. Neki su od njih i službeno imali takvu funkciju, a oni drugi implicitno su se predstavljali kao glasnogovornici svoje institucije ili čitavoga kampa, pa čak i kao glasnogovornici Hrvatske koja se, prema u razgovorima dominirajućim interpretacijama, pokazala kao izrazito humana pa i najhumanija zemlja u odnosu prema izbjeglicama.¹³ Primjerice:

U svakoj skupini koja dođe ovdje u kamp čuju se samo riječi: hvala Kroatija, hvala vam za ljubav, za podršku, za pomoć i tako dalje. [...] Jedna Hrvatska, mala zemlja sa malim brojem ljudi naspram bilo koje druge zemlje, ali gdje su ljudi topli i koji hoće pomoć.

Humanost se, prema tim iskazima, očitovala na dvije razine: na razini odnosa hrvatskih građana, pri čemu se, kao i u brojnim medijskim i drugim

¹³ Odjeke ovog diskursa pratimo do danas kad najviši predstavnici državne vlasti na pitanja o uvjetima smještaja u zagrebačkom prihvatilištu za tražitelje azila, a koji u praksi znači smještaj u prenapućenom, devastiranom, izoliranom i dehumaniziranom okružju, odgovaraju riječima: "Imaju bolje uvjete od 90% škola u Hrvatskoj. Smještaj je ugodniji i opremljeniji od puno studentskih domova. Kao i EU, zaista tu ulažemo velika sredstva kako bi se njihov standard izjednačio sa standardom hrvatskih građana. A značajan postotak hrvatskih građana živi ispod te razine koja je pružena migrantima" (Siniša Bogdanić, "Orepić: Krijumčari ljudi iskorištavaju nevladine udruge", 9. 2. 2017., <http://www.dw.com/hr/orepi%C4%87-krijum%C4%8Ddari-ljudi-iskori%C5%A1tavaju-nevladine-udruge/a-37467291>). Radi se o nekoj vrsti tropa velikodušnog domaćina koji nije stran ni u drugim sredinama. Primjerice, srpski premijer je u kolovozu 2015. godine Srbiju opisao kao "najbolju i najsigurniju zemlju za izbjeglice na putu do EU" (prema Beznec et al. 2016: 46).

istupima (v. npr. Čapo 2015b: 16–17), stereotipno spominjalo hrvatsko izbjegličko iskustvo kao ono koje je potaknulo takav odnos, te na razini funkcioniranja nacionalne vlasti, što se, kako je to artikulirano u razgovorima, najjasnije vidjelo u gotovo besprijekornom funkcioniranju samog kampa. Primjerice:

Mi imamo na dan masu novinara, delegacija, ovakvih, onakvih i iskreno govoreći svi koji su bili su ostali bez teksta kako je to ovdje ustrojeno, organizirano, napravljeno [...] ni u jednoj zemlji na ovoj ruti nema ni sličnog [...].

“Besprijekorno funkcioniranje” kampa istodobno je bilo jedno od prvih mjesta, iako neizrečenog ili u razgovorima tek nagoviještenog, neslaganja između nas i naših sugovornika. Osim na načelnoj razini mimoilaženja u shvaćanju kampova kao s jedne strane izraza humanosti, a s druge humanitarne opresije, takva su neslaganja bila vezana i uz to da smo u kampu svjedočile ponašanjima kao što su guranje, vikanje, bezrazložno zaustavljanje ili tjeranje naprijed, odvajanje obitelji ili razdvajanje grupe koja zajedno putuje, prisilno ponekad i višesatno zadržavanje u vlaku prije njegova polaska, natrpavanje vagona, ne-pružanje pomoći promrzlim osobama u negrijanom vlaku koji čeka na polazak, uskraćivanje informacija, verbalne uvrede koje ostaju uvredama iako ih onaj kome su upućene ne može razumjeti. Umjesto već spomenutog “hvala Kroatija”, u kampu smo uostalom više puta čule riječi poput ovih zapisanih u našim terenskim bilješkama: “We are not animals. Why do you treat us like that?”

Spomenutu sliku koju su naši sugovornici gradili u svojim odgovorima, a od koje je u velikoj mjeri bila građena i medijska slika u Hrvatskoj, u čijem su pak kreiranju neki od njih po svojoj funkciji i sami aktivno sudjelovali, minimalno smo, dakle, tijekom razgovora dovodile u pitanje. Ne samo da se sa svojim sugovornicima nismo sukobljavale, nego smo pojedina potpitanja izbjegavale ili prelazile na druge teme onda kada bi se počele nazirati pukotine u gotovo savršenim slikama slavonskobrodskog kampa i hrvatske varijante prihvata izbjeglica, pa i onda kada smo, na temelju vlastitog sudi-oničko-istraživačkog iskustva, uvidale da se izrečeno ne poklapa sa stvarnom situacijom. Nije se ovdje radilo samo o slijeđenju terensko-priručničke upute, proizašle iz shvaćanja naravi etnografskih intervjua u kojima sugovornicima, ne ulazeći s njima u konfrontacije, treba ostavljati prostor da govore o onome što smatraju važnim, na način na koji to sami žele, kao i da ne govore o onome o čemu ne žele, ne mogu ili ne smiju govoriti (v. npr. Potkonjak 2014: 73–75). Iz naknadne perspektive moglo bi se reći da je

na takvo naše ponašanje utjecala i bojazan da našim izravnim reakcijama i pitanjima tokom intervjuva možemo dovesti u pitanje naš daljnji boravak u kampu, u smislu onemogućavanja ili otežavanja pojedinih naših aktivnosti, od one pomagačke do istraživačke (usp. npr. Hopkins 1993: 125; Košč-Ryžko 2013: 238). Objašnjenje naše, danas je takvom vidimo, servilnosti prema sugovornicima moglo bi biti primjenjivo i na višoj razini, razini ponašanja organizacija u kampu. One su se, prema našim uvidima, najčešće minimalno ili nikako konfrontirale s upravljačkim tijelima kampa, što smo – za one od njih koje nisu dio standardiziranih timova humanitarnih intervencija – povezivale s kontinuiranom bojazni da bi svojim istupom mogle izgubiti pristup kampu, a time i osnovne uvjete za direktno pomaganje izbjeglicama te za kakvo-takvo nadgledanje događanja u kampu i makar neznatnu mogućnost intervencije (usp. Bužinkić 2017).

Na činjenicu da su intervjui na kraju vođeni uglavnom samo sa službenim i institucionalno imenovanim predstavnicima kampa, a ne i s onima koji su isključeni iz procesa donošenja odluka te su s njima minimalno upoznati, primjerice s volonterima i nižerangiranim zaposlenicima, utjecali su i neki drugi faktori osim našeg već spomenutog interesa za upravljačke i druge dimenzije kampa koje – za razliku od onih dimenzija koje su nam bile dostupne i na razini sudjelovanja i promatranja – nismo mogle sudionički upoznati. Riječ je ponajprije o kombinaciji onog što smo prepoznavale kao nevoljkost naših potencijalnih sugovornika da svoja razmišljanja podijele u formalnom odnosno snimanom razgovoru, i stvarnih implicitno ili eksplicitno negativnih reakcija nekolicine onih s kojima smo ostvarile prve kontakte. Uz cijeli set mogućih posve individualnih uzroka takvim reakcijama poznatim i iz drugih etnografskih istraživanja (usp. npr. Bošković-Stulli 1998: 273), moguće je govoriti i o onim uzrocima koji se u nekim akademskim sredinama vezuju uz etnografska istraživanja poslovnih organizacija i sl. (v. npr. Hammersley i Atkinson 1996: 127–128). Pojedine organizacije prisutne u kampu, kako nam je rečeno, potpisivale su, naime, sa zaposlenicima ugovore prema kojima njihovi zaposlenici nisu smjeli davati izjave o svom radu ili radu dotične organizacije. Prema nekim informacijama, ponekad se radilo i o samo usmeno naznačenom ili prešutnom pravilu, odnosno o shvaćanju samih volontera i zaposlenika da bi njima samima ili instituciji kojoj pripadaju njihovo istupanje na neki način moglo naštetiti. Na to, primjerice, upućuju reakcije volonterke čiji je volonterski status, što možda nije nevažno, upravo u vrijeme našeg boravka u kampu trebao biti zamijenjen zaposleničkim. Iako smo prilikom našeg

prvog boravka u kampu s njom preliminarno dogovorile razgovor, na naš prijedlog da se ponovno susretnemo, SMS-porukom poslala nam je – iako takvu informaciju nismo tražile – ime i broj mobitela njoj nadređene osobe s kojom bismo mogle ili trebale razgovarati, te nam tako dala do znanja ne samo da ne želi sudjelovati u snimanom intervjuu nego da želi izbjeći bilo kakav susret i mogućnost razgovora. Uznemirena pa i ljutita reakcija rukovoditelja jedne od organizacija u kampu na informaciju usput iznesenu u razgovoru o tome da je jedna od nižerangiranih djelatnica te organizacije razgovarala s istraživačima također upućuje na odnos upravljačkih struktura prema mogućnosti nenadziranog, odnosno tzv. službenim kanalima nedogovorenog prijenosa informacija i stavova ljudi koji su u kampu djelovali. Kao što je kamp bio premrežen vidljivim i nevidljivim granicama, tako je bio premrežen i vidljivim i nevidljivim “čuvarima ulaza” (Hammersley i Atkinson 1996: 63–67, 133–135; Potkonjak 2014: 94). Kao što su granice priječile pristup prostorima i etnografskim promatranjima, tako su čuvari ulaza, na ovaj ili na onaj način, eksplicitno ili implicitno, priječili pristup ljudima i slobodnim intervjuiranjima.

S druge strane, kada je riječ o dohvaćanju volonterskih perspektiva, u kampu ili u vezi s kampom mogle smo, istina, voditi snimane razgovore s volonterima onih u kampu rijetkih nevladinih organizacija koje se primarno ne vezuju uz humanitarni biznis (v. npr. Belloni 2007; Weiss 2013). Pretpostavljamo da bi barem neki od tih volontera, s obzirom na svoju neovisnost od financijskih ili nekih drugih specifičnih obaveza prema institucijama, a u skladu sa svojom općenitom otvorenošću prema dijeljenju i širenju informacija i perspektiva, s nama podijelili svoja razmišljanja i u snimanim intervjuima kao što su to činili u svakodnevnoj komunikaciji u kampu. No, naša sve kompleksnija saznanja o kampu i onome što se u njemu događa, kao i konačno zatvaranje granica i prenamjena kampa u detencijski u doslovnom smislu, vodili su preslagivanju naših prioriteta i okretanju nekim drugim fokusima (ponajprije detencijskim dijelovima kampa), sugovornicima i metodama. U tom slijedu događaja izostali su planirani snimani intervjui s volonterima nevladinih udruga koji bi se usmjerili na njihova iskustva i razumijevanja kampa i vlastitog rada u njemu, kao i snimanjem dokumentirani intervjui s osobama koje nisu djelovale u kampu ali su posredno, primjerice činjenicom života u Slavanskom Brodu, imale saznanja i mišljenja o kampu ili pak o njegovom mjestu u životu grada.

Zaključno, pogledamo li u ukupnosti naše intervjuje, one provedene i neprovedene, uočava se nešto što se na prvi pogled čini paradoksalnim, a

važno je za razumijevanje kampa i mogućnosti etnografskog istraživanja u njemu. S jedne strane, kao istraživačice u kampu imale smo relativno neometan pristup okružju humanitarnog, donekle i sigurnosnog, nazovimo ga tako, proleterijata i prekarijata (volontera, prevoditelja, policajaca i dr.), ali u osnovi uglavnom nismo imale pristup dokumentiranju njihovih iskaza u snimanom obliku. S druge strane, cjelokupni sigurnosno-humanitarni menadžment kampa bio je uvelike izvan našeg promatračkog dosega, ali je pristup dokumentiranju institucionalno ovjerenih iskaza iz tog registra bio u osnovi lagan. Stoga se može reći da je i u našem slučaju dozvola za istraživanje u kampu bila zapravo dozvola za ulazak u kamp, ali ne i za slobodan pristup svim njegovim prostorima i strukturama (usp. npr. Harrell-Bond i Voutira 2007: 288), posljednjima barem ne na razini intervjua.

Promatranje sa sudjelovanjem?

Premda u kampu, dakle, nismo radile etnografske intervjue u užem smislu, tijekom naših boravaka sudjelovale smo u cijelom nizu komunikacijskih interakcija različitih trajanja, modusa i jezika, koje su bile sastavni dio našeg etnografskog istraživanja, odnosno njegovog ključnog segmenta: promatranja sa sudjelovanjem (v. npr. Atkinson 2015: 39–41 et passim; Potkonjak 2014: 68–71; Spradley 1980) u različitim nijansama njegovih temeljnih artikulacija (v. npr. Hammersley i Atkinson 1995: 99–113). S obzirom na već spomenute radikalno reducirane mogućnosti duljeg kontakta s izbjeglicama u tranzitu, u našoj su komunikaciji tada prevladavale, u okviru naših volontersko-sudioničkih aktivnosti realizirane, kraće i spontane verbalne razmjene. Radilo se o brojnim izuzetno kratkim ili nešto duljim, iako uglavnom samo višeminutnim razgovorima, na engleskom jeziku ili u kombinaciji engleskog jezika i neverbalnih znakova, s nekoliko naših perzijskih ili arapskih riječi, koji su se vodili na kratkom putu do perona, na nekoj od točaka na tom putu ili na samome peronu, a u kojima su se izmjenjivale osnovne informacije, s jedne strane o tome odakle i kamo netko putuje, s kime, koliko je dugo na putu, te s druge strane o proceduri u kampu, sljedećoj zemlji i stanici na putu, vremenu koje je potrebno da vlak do nje dođe i sl. Mnoge smo od tih razgovora zaboravile, u smislu njihove partikularnosti, odnosno upamtile samo kao dio sveukupne razgovorne komunikacije, a neke smo, s više ili manje detalja, zapamtile u obliku mentalnih bilješki (v. Ottenberg 1991: 144–146) ili zabilježile u natuknicama poput sljedeće:

“Ibrahim i njegova sestra – ispred zahoda. djed nam kaže da su im roditelji ubijeni.” Nijeme i pred samom bilješkom, danas smo je u stanju tek povezati s jednim drugim našim terenskim zapisom izraslim iz kratkog razgovora, iz kojeg se naslućuju i razmjeri stradanja, opasnosti, brige i neizvjesnosti s kojima su se i ljudi koji bježe od rata morali nositi i na samom putu:

nosim torbu mami (Irak) (mlada je) – loše govori engleski ali može se sporazumjeti, za ruku drži sina, bolestan je, noćas imao visoku temperaturu, muž joj je u Njem. od 9. mj. pitam je jesu li bili kod doktora, ne train, train (kao da su joj tako govorili) kažem joj da može ostati ovdje do sljedećeg vlaka, ona kaže – family je s njom ja kažem – i family može ostati ne ne dječak (3-4 g.) hoda pored nje, približim mu se, kao da gleda u prazno. na putu do perona me nekoliko puta pita mislim li da će ona doći do muža? I hope so I hope so.

Ova teška i kaotična verbalna interakcija, kaotično je i zabilježena, kao naknadna višejezična transkripcija dijaloških isječaka u kombinaciji narativiziranja i upravnog i neupravnog govora (v. Emerson et al. 1995: 74-77), no umjesto da kao takva u naknadnim čitanjima prijeći razumijevanje, ona barem djelomično obnavlja – kao što to na različite načine čine i neke druge naše bilješke – ne samo kaotičnost, nego i težinu događaja koji predstavlja.

Koncentracija velikog broja govornika različitih jezika na neki je način poticala sve u kampu, pa tako i nas, na inojezičnu i potpuno ili donekle neverbalnu komunikaciju, što je bilo u vezi i s relativno malim brojem prevoditelja angažiranih u kampu, čiju smo pomoć tražile tek u situacijama koje smo procjenjivale kao “krizne”, dakle, vezane uz potencijalni zdravstveni problem, razdvajanje obitelji i slično, a u kojima nismo mogle samostalno uspostaviti makar i minimalno funkcionalnu komunikaciju. Naše pokazivanje na nečiju prtljagu, umjesto ili uz izgovorenu ponudu za pomoć u nošenju stvari, pokazivanje u smjeru u kojem treba nastaviti put do vlaka, pokazivanje dijelova tijela kako bi se uputilo na dio odjeće ili na obuću koja je nekome potrebna, samo su neki primjeri komunikacije tijekom tranzita u kojoj je neverbalno, po ulozi u sporazumijevanju, dominiralo nad verbalnim.

Koliko su bile velike mogućnosti neverbalne komunikacije, vrlo dobro pokazuje naš “razgovor” sa starijim čovjekom iz Afganistana koji je, čekajući prevoditelja ispred kontejnera za privremeni smještaj izbjeglica u petom sektoru, a iza ograde koja je između nas stajala, s nama podijelio, kako smo razumjele, svoju frustraciju činjenicom da je zatvoren u kampu i da mu je onemogućen izlazak izvan ograđenog, malog prostora unutar

sektora, kao i dio svog iskustva na izbjegličkom “putovanju” prije dolaska u slavonskobrodski kamp. Kombinacijom različitih izvora – onoga što nam je ispričao policajac koji je stražario uz ogradu, onoga što nam je naknadno rekao prevoditelj, i informacija koje smo otprije imale o dotičnom sektoru – saznale smo, između ostaloga, da naš “sugovornik” pripada obitelji koja je, kao i mnoge druge obitelji tokom tranzita kroz slavonskobrodski kamp, u ograđenom i nadziranom sektoru čekala da se jedan njezin član vrati iz bolnice kako bi nastavila svoj put. Naš nam je “sugovornik” “ispričao”, govoreći nama nerazumljivim jezikom, ali ipak s pokojom uhvatljivom riječi (npr. *Junan* za Grčku), te pokazujući rukama i pogledom ogradu ispred sebe i okolni prostor kampa, policajca koji ga je “čuvao” i sl., te osobito “listajući” na svom mobitelu i pokazujući nam ranije snimljene fotografije i video--isječke, da je u Grčkoj neko vrijeme zajedno s obitelji živio u stanu grčkog liječnika i njegove obitelji, da je ondje bio ugošćen, da se slobodno kretao, a da je ovdje zatvoren, bez mogućnosti kretanja čak i po kampu ograđenom od vanjskog svijeta. Fotografski i video zapisi u mobitelu činili su njegov putni (izbjeglički) dnevnik, u koji je na kraju pridodao i naše fotografije koje je, uz molbu gestom, snimio, a koji mu je pomogao da nam, unatoč jezičnoj barijeri, i uz veliki uloženi trud, prenese ono što je želio.

Za razliku od komunikacijskih situacija poput opisane, u kojima smo sudjelovale tokom čitavog boravka u kampu, neke su komunikacijske situacije bile vezane više ili isključivo za fazu u kojoj je dominantna funkcija kampa bila tranzitna, a neke više za fazu u kojoj je kamp imao isključivo detencijsku funkciju. Po zatvaranju granica i prestanku tranzita kroz kamp potpuno prestaju, naime, ranije opisane kratke komunikacijske razmjene duž kružne putanje, dok se drugi tipovi izravnih interakcija na relaciji volonteri-izbjeglice, zbog zabrane pristupa zatvorenim sektorima, još danima ne uspostavljaju.

Kada nam se, kao i drugima u kampu, dva dana nakon objavljivanja *Izvešća o sustavnom kršenju ljudskih prava u zatvorenim dijelovima Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavanskom Brodu* od 16. ožujka 2016. (Banich et al. 2016b) i dan nakon već spomenutog premještanja “muškaraca samaca” iz jednog u drugi zatvoreni sektor, na nekoliko sati dnevno odobrava pristup tim sektorima, naši se komunikacijski obrasci mijenjaju. Od tada pa do zatvaranja kampa komuniciramo s bitno užim krugom sugovornika u odnosu na razdoblje tranzita, a sama je komunikacija s obzirom na sadržaj i medije postala kompleksnija. Ona je isprva obuhvaćala kratke i na informativnu razinu svedene razgovore o uvjetima vraćanja i zatvaranja,

opcijama za izlazak iz kampa te hrvatskom i europskom azilnom sustavu, a kasnije primarno razgovore o “svakodnevni temama”, koji su se doticali ne samo naše sadašnjosti i prošlosti, nego i njihovog budućeg, a u tom trenutku posve neizvjesnog života izvan kampa u Hrvatskoj ili drugdje.

Ti su se razgovori odvijali “s nogu” na šljunkom posutom platou ispred šatora i kontejnera, ali iznimno i “u gostima”, kao onda kada smo bile pozvane na razgovor u neki od kontejnera ili je za nas napravljeno mjesto na nekoj od klupa u sektoru. Iako su i tada naši razgovori uglavnom bili fragmentirani, temeljeni na specifičnim, isprepletenim verbalnim i neverbalnim razmjenama, višejezični i inojezični, ni oni dulji niti oni kraći u pravilu nisu bili jednokratni. Nekoliko izmijenjenih riječi prilikom jednog ulaska u sektor u pravilu se nadograđivalo u sljedećem, a jedan sugovornik ili grupa sugovornika vodili su, kako je to i uobičajeno, drugim sugovornicima te su uspostavljena poznanstva od kojih su se neka održala, ponekad i produbljivala nakon zatvaranja kampa. Upravo su neka od tih poznanstava, koja su se imala prilike nastaviti, pokazala koliko je naša komunikacija u kampu bila bazična. Tako smo tek mjesecima nakon zatvaranja kampa saznale, primjerice, da su u kampu tada osim osoba vraćenih iz Slovenije ili zauzastavljenih u Hrvatskoj (usp. Banich et al. 2016b), bile zatvorene i osobe koje su prethodno deportirane iz Austrije u Sloveniju.

Što se pak tiče onih s “ove” strane rampe, kojima smo, dakle, i same pripadale, s njima smo za vrijeme boravka u kampu svakodnevno komunicirale, no s intenzitetom i naglascima koji su također ovisili o trenutno dominirajućoj funkciji kampa. Kada se radilo o članovima naše grupe ili volonterima s kojima smo uspostavile prisnije odnose, naša je komunikacija obuhvaćala i dulje razgovore, pa i rasprave. U većini ostalih razgovora, s drugim volonterima i zaposlenicima, policajcima i drugima, bila je riječ o kratkim verbalnim razmjenama informacija i zapažanja. One su bile, kako je to često u etnografskim istraživanjima (usp. npr. Hammersley i Atkinson 1996: 126–127), usputne i povezane s konkretnim, “svakodnevni” situacijama na terenu te su obuhvaćale različite razine života vezanog uz rad u kampu, od one intimne i subjektivne do materijalne, dotičući se, iako rijetko, i tema nevezanih za kamp. U nastavku na jedan kraći razgovor s policajcima u kojem su apostrofirani i uvjeti rada na terenu tako smo zapisale: “U Vinkovcima su smješteni njih 25 u sobi, 4 bojlera, njih 100, bojler za 80 l vode, tušira se u hladnoj vodi.”

Ponekad smo se u kraćim, usputnim razgovorima s volonterima i zaposlenicima doticale i spornih tema o kojima su, pretpostavljale smo, naši

sugovornici znali više od nas. U te smo se razgovore upuštale s oprezom, zadržavajući se samo na površini onoga o čemu se potihlo govorilo: zašto se neke osobe u pratnji policije naknadno ukrcava u vagone, ima li ljudi u trećem sektoru, od kada, koliko, ima li djece, tko može do njih itd. Slično kao što smo se, dok smo “potajno” snimale vriskove mladića kojeg su prisilno premještali iz jednog u drugi sektor, suzdržavale od razgovora s drugim volonterima, želeći izbjeći prikriveno dokumentiranje njihovih komentara (usp. npr. Lugosi 2008: 133), tako smo i u ovim razgovorima nastojale da naše sugovornike ne dovedemo u zabludu i u poziciju informanata koji su nesvjesno nelojalni svojim institucijama ili načelima. Iz današnje perspektive vidimo da smo djelujući u skladu s etnografskim imperativima da se drugoga, a posebice sugovornika, nipošto ne dovodi u zabludu, potencijalno ne ugrožava ni izlaže istraživanjem (usp. npr. Hammersley i Atkinson 1996: 264–273; Potkonjak 2014: 56), profesionalnu etiku na neki način nadredile etici solidarnosti s onima koji su doslovce životno ugroženi i obespravljeni.

S druge strane, volonteri i zaposlenici često nisu ni bili upućeni, pa ni zainteresirani za otvaranje spornih i skrivenih tema. Naime, slijedom automatizirane humanitarne podrške koja je stvarala okružje profesionalnosti, ali i nezainteresiranosti za ono što izlazi iz opisa posla u danom trenutku (usp. Harrell-Bond 2002), u fazi u kojoj je kamp imao dominantno tranzitnu funkciju glavnina zaposlenika i volontera povlačila se s “radnog mjesta” nakon što bi vlak otišao iz kampa. Po zatvaranju granica u ožujku 2016. godine i prestanku tranzita, međutim, već je i zbog toga što za većinu više nije bilo radnih zadataka, načelno ipak bilo teže ignorirati činjenicu da u kampu borave stotine zatvorenih ljudi kojima se ne smije pristupiti. No, i tada je, za jedan dio organizacija, djelatnika i volontera “profesionalnost” i dalje bila ključni imperativ djelovanja u kampu. Vidljivo je to i iz komentara iznesenog na kraju izvanrednog sastanka nevladinih i drugih organizacija s upravom kampa, na kojem se po prvi puta na takvoj razini eksplicitno adresirao problem detencije u kampu, a o kojem u našim bilješkama čitamo:

Primjerice na kraju sastanka, javio se predstavnik Samaritan Pursea i zamolio da se ovakve rasprave (o slobodi kretanja i sl.) ne održavaju na zajedničkim sastancima, jer one mnoge ne zanimaju budući da su tu zbog nekih konkretnih operativnih stvari. Istaknuo je da ti koje to ne zanima zadnjih dvadesetak minuta grizu nokte. Nekolicina ga je podržala kimanjem glave.

Zbog načina na koji je kamp funkcionirao i na koji je bio strukturiran rad u njemu, kao i zbog hijerarhije unutar organizacija te stoga što, kako je spo-

menuto, do informacija nismo željele dolaziti po cijenu izlaganja drugih, u kampu smo se primarno morale oslanjati na vlastita zapažanja koja su pak često tek naknadno dobivala svoje puno značenje. Primjerice, nakon što su krajem siječnja i veljače 2016. objavljeni prvi izvještaji o zatvaranju izbjeglica u kampu u Slavonskom Brodu (Banich et al. 2016a; Moving Europe 2016), svjetla koja smo u siječnju vidjele u navodno praznim sektorima kampa ili kombiji koji su tih dana odvozili ljude i grupe ljudi u smjeru istih sektora, prerasli su iz nejasnih fragmenata u znakove sve jačih restrikcija duž balkanskog koridora i prve jasne signale skorog konačnog zatvaranja granica.

Naša smo izravna zapažanja, k tomu, gotovo simultano nadopunjavale već spomenutim izravnim, kao i posrednim razmjenama s volonterima organizacije za koju smo volontirale. Kao volonterke na terenu bile smo, naime, uključene u različite komunikacijske online platforme, pa tako i grupnu komunikaciju putem mobilnih aplikacija u okviru koje su se tijekom samog boravka na terenu razmjenjivale uglavnom operativne informacije. Te pretežno vrlo kratke komunikacijske razmjene koje su koordinatorima grupe služile i kao bilješke za pisanje dnevnih izvještaja s terena, za nas su tek naknadno postale istraživački relevantne, ponajprije vezano uz kronologiju zbivanja i bivanja na terenu. U vlastite smo bilješke prenijele samo rijetke od njih, konkretno one koje su se, poput sljedeće nastale prije našeg istraživačkog boravka u kampu, u studenom 2015. godine, odnosile na neki ključan događaj ili incident: “policajac je udario jednog starijeg čovjeka, o tome je izviješteno na what’s upu.”

Osim toga, usporedo s našim boravcima u kampu održavale smo veze s volonterima i aktivistima izvan kampa od kojih smo neke poznavale i osobno, a neke samo putem različitih grupa na društvenim mrežama. Na komunikaciju putem društvenih mreža, elektroničke pošte ili telefonskih aplikacija posebno smo se orijentirale u završnoj, isključivo detencijskoj fazi kampa. Ta je komunikacija, osim razmjena s volonterima i aktivistima, uključivala i posredovane razmjene s osobama zatvorenima u kampu. S njima smo u tom razdoblju bile u kontaktu i onda kada nismo bile fizički prisutne u kampu, što je inače uobičajeno u suvremenim istraživanjima kada se radi o kontaktu koji se održava po odlasku istraživača s terena (usp. npr. Moran 2016: 71). Ta je komunikacija, što također nije rijetkost u suvremenim etnografskim istraživanjima (usp. Jackson 2016: 43–44), bila i sastavnim dijelom istraživanja. U pojedinim situacijama ona je imala izražene elemente sudioničkog kao, recimo, u vrijeme premještanja izbjeglica u Prihvatilište za tražitelje azila u Zagrebu ili u Prihvatni centar za strance u

Ježevu, odnosno u detenciju (v. Hameršak i Pleše 2017; Incijativa Dobrodošli 2016). U okružju kontradiktornih informacija, poruke koje je jedna od nas izmjenjivala s osobama zatvorenima u kampu i suočenima s neizvjesnošću preseljenja bile su usmjerene na posredovanje informacija (koliko god parcijalnih) do kojih se u tom trenutku teško dolazilo u samom kampu.

U toj isključivo detencijskoj fazi kampa jedna od nas se pridružila i online grupi osnovanoj upravo za razmjenu informacija o izolaciji i zatvaranju ljudi u kampu u Slavanskom Brodu, a u kojoj su, između ostalih, sudjele i osobe koje nikada nisu bile u slavanskobrodskom kampu, ali su raspolagale relevantnim informacijama i znanjima o drugim kampovima, zakonskoj regulativi i sličnome ili su bile u kontaktu s osobama zatvorenima ili donedavno zatvorenima u kampu. Među brojnim porukama koje su se u toj grupi razmjenjivale prevladavale su one primarno informativne i operativne naravi, a koje su imale svoju vrijednost za razumijevanje uvjeta u kojima se izbjeglice zatvaralo u kampu. One od tih poruka koje su pisane i slane izravno iz kampa, primjerice u vrijeme otvaranja zatvorenih sektora volonterima, bliske su natuknicama i crticama koje etnografi pišu izravno na terenu, uglavnom kao pripremu za dulje naknadne bilješke (v. npr. Emerson et al. 1995: 30–35). Manji dio njih srodniji je etnografskim opisima te sadržava detaljne opservacije o jednom ili više događaja u kampu, npr. o kolektivnoj registraciji zatvorenih izbjeglica nakon zatvaranja granica kojom se nastojalo prividno legalizirati njihovo zatvaranje, o sastanku s rukovoditeljem kampa ili o preseljenju muškaraca samaca iz jednog u drugi sektor.

Obilježja etnografskog opisa imaju i interni radni izvještaji koji su se slali elektroničkom poštom u prvim danima po otvaranju sektora volonterima, a s ciljem što podrobnijeg izvještavanja organizacije prisutne u kampu, koji su osim za informiranje sljedeće grupe volontera bili važni i za usuglašavanje mišljenja unutar organizacije, vezano uz njezino neposredno djelovanje na terenu i dugoročno zagovaračko djelovanje. Ti iscrpni dnevni ili poludnevni izvještaji, kojima kao da se nastojalo kompenzirati dotadašnji informacijski vakuum o zatvorenim sektorima, bili su prožeti zapažanjima o osobama, njihovim sudbinama i događajima u zatvorenim sektorima, ali i refleksivnošću o vlastitoj poziciji onoga koji o njima izvještava.

Spomenute izvještaje s terena, kao i neke od razmjena u online grupama, podjednako one s volonterima i aktivistima, kao i one s osobama koje su bile zatvorene u kampu, arhivirale smo zajedno s našim bilješkama, prepoznajući istraživački potencijal za razumijevanje kampa ne samo

u vlastitim porukama i izvještajima, nego i u onima koje su pisali drugi, pa i u cijeloj komunikacijskoj situaciji. Poruke i izvještaji koje smo primale od volontera iz kampa i koji su se, neovisno o tome jesmo li tada i same bile u kampu ili ne, nerijetko odnosili na događaje koje same nismo vidjele, produbljavali su naša znanja o kampu te u njih uključivali perspektive i iskustva drugih. Uz pomoć njih smo, kao i onih koje smo razmjenjivale s osobama zatvorenima u kampu, održavale vezu s terenom i nakon što smo ga fizički napustile, nastavljajući na neki način terenski rad “na daljinu” (Moran 2016: 66). One su nam, drugim riječima, omogućavale da, i onda kada nismo bile u kampu, pratimo svakodnevicu kampa i ključne događaje u njemu, pa i da u njima, kao što je već spomenuto, na neki način ponekad i intenzivno sudjelujemo.

Svi ti tekstovi čine dio korpusa naših terenskih bilješki, kako se one i inače danas shvaćaju u promišljanjima etnografskog bilježenja (usp. Jackson 2016: 43–44), dovodeći time u pitanje uopćenu definiciju terenskih bilješki kao tekstova koje etnografi pišu sami i za sebe (Emerson et al. 1995: 44), što je jedna od tema koja bi se, poput uostalom i drugih metodoloških tema otvorenih u ovom tekstu, dalje mogla autonomno razrađivati (usp. npr. Nardi 2016). Na ovom mjestu tek napominjemo da tekstovi koje su pisali drugi ipak imaju nešto drugačiji status u tom korpusu. Uz one razlike koje se tiču ponajprije odnosa prema objavljivanju, oni su za nas imali poseban status i s obzirom na naš odnos prema njihovom gubitku. Zabrinutost zbog mogućeg gubitka vlastitih bilješki koje su etnografima osnova za pisanje konačnog teksta i koja je stoga, latentno ili eksplicitno, prisutna u etnografskim istraživanjima općenito (v. npr. Sanjek 1991: 35–38), imala je u kontekstu našeg istraživanja u kampu dodatne dimenzije. Ona je bila pojačana strahom da bi se gubitkom bilješki izložile osobe koje se spominju u porukama ili izvještajima, kao i osobe koje su ih pisale, ali i strahom zbog mogućih i uz okružje kampa i širi sigurnosno-represivni okvir menadžmenta migracija vezanih, vrlo konkretnih, egzistencijalnih posljedica za sve uključene.

Metodološki redukcionizam i pluralizam

Zaključno bi se moglo reći da je naše istraživanje u slavonskobrodskom kampu bilo istodobno obilježeno metodološkim redukcionizmom, ali i metodološkim pluralizmom. Pojedine su se etnografske metode, kako smo

nastojale pokazati, u tom kontekstu, naime, svodile na svoje konture da bi u odmaku ili nadogradnji s drugim etnografskim metodama otvarale i oblikovale mnogostruke ulaze u istraživačko polje. K tome, naše je istraživanje u znatnoj mjeri nosilo obilježja istražiteljskog rada koja su, primjerice, vidljiva u tehnikama skeniranja nedostupnih prostora, promatranja izvana, ali i u opisanom umrežavanju s onima s kojima smo dijelili interes za rekonstrukciju događajnosti u kampu. U okružju u kojem nam je toliko toga bilo skriveno ili iz različitih razloga nedostupno neprestano smo morale otkrivati pojavnu razinu svijeta koji istražujemo, a koja je istraživačima u nekim drugim kontekstima obično ona koju dohvaćaju prvu i bez većih poteškoća. Zbog toga svoju istraživačku pozornost nismo mogle primarno usmjeriti na tumačenja, osobne poglede i perspektive drugih, dakle, na onu razinu kojoj u pravilu teži etnografija, dok smo naše zaključke morale temeljiti na parcijalnim, raspršenim i često samo posredovanim, ali u okružju kampa, kako pokazujemo u tekstu, gotovo jedininim mogućim uvidima. Pa ipak, kontinuirani terenski rad oslonjen na diverzificirani etnografski metodološki instrumentarij oblikovao je, zajedno s otvorenošću prema problematizaciji i preispitivanju, specifičnu perspektivu koja, vjerujemo, unatoč svim ograničenjima, otvara mjesta razlike u odnosu na dominantna razumijevanja onog što se u Hrvatskoj olako svodilo pod nazivnik izbjegličke krize.

Literatura

- Agier, Michel. 2015. *Managing the Undiscoverables. Refugee Camps and Humanitarian Government*. Cambridge i Malden: Polity Press. Preveo David Fernbach.
- Allu Davies, Charlotte. 2001. *Reflexive Ethnography. A Guide to Researching Selves and Others*. London i New York: Routledge.
- Atkinson, Paul. 2015. *For Ethnography*. Los Angeles etc.: Sage Publications.
- Banich, Selma; Lukas Gerbig i Adrienne Homberger. 2016a. *Report on Systemic Police Violence and Push-Backs against Non-SIA People Conducted by Croatian Authorities*. Na: http://moving-europe.org/wp-content/uploads/2016/01/28.01.2016_Report-Police-Violence-and-Push-Backs.pdf.
- Banich, Selma; Sunčica Brnardić, Marijana Hameršak, Sara Kekuš, Iva Marčetić, Mojca Piškori i Magda Sindičić. 2016b. *Izješće o sustavnom kršenju ljudskih prava u zatvorenim dijelovima Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavanskom Brodu, od strane hrvatskih vlasti*. Na: http://welcome.cms.hr/wp-content/uploads/2016/03/Izvjestaj_o_krsenjima_ljudskih_prava_u_izbjeglickom_kampu_u_Slavanskom_Brodu.pdf.

- Belloni, Roberto. 2007. "The Trouble with Humanitarianism". *Review of International Studies* 33: 451–474.
- Bez nec, Barbara; Marc Speer i Marta Stojić Mitrović. 2016. *Governing the Balkan Route. Macedonia, Serbia and European Border Regime. (Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe 5)*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Bošković-Stulli, Maja. 1998. "Institutska davna mitska prošlost". *Narodna umjetnost* 35/2: 269–275.
- Bužinkić, Emina. 2017. "Dobrodošli vs. dobroprošli. Krizna mobilizacija i solidarizacija s izbjeglicama u Hrvatskoj kao tranzitnoj zemlji", u ovom zborniku.
- Clifford, James. 1983. "On Ethnographic Authority". *Representations* 1/2: 118–146.
- Cobarrubias, Sebastian; Maribel Casas-Cortes, Glenda Garelli, Charles Heller, Lorenzo Pezzani, John Pickles i Martina Tazzioli. 2015. "Externalization". (*New Keywords. Migration and Border*, ur. Nicholas De Genova, Sandro Mezzadra i John Pickles). *Journal of Cultural Studies* 29/1: 19–22.
- Čapo, Jasna. 2015a. "The Security-scape and the (In)Visibility of Refugees. Managing Refugee Flow through Croatia". *Migracijske i etničke teme* 31/3: 387–406.
- Čapo, Jasna. 2015b. "Od Opatovca do Strasbourga. Razna lica izbjegličke 'krize". *Zbornik Trećeg programa Hrvatskog radija* 87: 5–17.
- Documenta – centar za suočavanje s prošlošću. [2015]. *Humanost u trenucima izbjegličke krize. Izvještaj o potrebama i radu s izbjeglicama*. Na: <http://www.documenta.hr/assets/files/objave/2015-06/Humanost-u-trenucima-izbjeglicke-krize--Izvjestaj.pdf>.
- Donnan, Hastings i Thomas M. Wilson. 2010. "Ethnography, Security and the 'Frontier Effect' in Borderlands". U *Borderlands. Ethnographic Approaches to Security, Power and Identity*. Hastings Donnan i Thomas M. Wilson, ur. Lanham: University Press of America, 1–20.
- Düvell, Franck; Anna Triandafyllidou i Bastian Vollmer. 2009. "Ethical Issues in Irregular Migration Research in Europe". *Population, Space and Place* 16/3: 227–239.
- Durin, Sanja. 2011. "Lepoglavski panoptikon. Prostor, moć, identitet". U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, ur. Zagreb i Ljubljana: Institut za etnologiju i folkloristiku i Institut za antropološke in prostorne študije, ZRC, SAZU, 269–285.
- Ehn, Billy; Orvar Löfgren i Richard Wilk. 2016. *Exploring Everyday Life. Strategies for Ethnography and Cultural Analysis*. Lanham i London: Rowman & Littlefield.
- Emerson, Robert M.; Rachel I. Fretz i Linda L. Shaw. 1995. *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago i London: The University of Chicago Press.
- Etički kodeks Hrvatskog etnološkog društva. 2013. Na: <http://www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr/o-nam/eticki-kodeks-hed-a/>.
- Gregurović, Margareta; Simona Kuti i Drago Župarić-Iljić. 2016. "Attitudes towards Immigrant Workers and Asylum Seekers in Eastern Croatia. Dimensions, Determinants and Differences". *Migracijske i etničke teme* 32/1: 91–122.

- Hameršak, Marijana i Iva Pleše. 2017. "Zarobljeni u kretanju. O hrvatskoj dionici balkanskog koridora", u ovom zborniku.
- Hammersley, Martyn i Paul Atkinson. 1996. *Ethnography. Principles in Practice*. London: Routledge.
- Harrell-Bond, Barbara. 2002. "Can Humanitarian Work with Refugees be Humane?". *Human Rights Quarterly* 24: 51–85.
- Harrell-Bond, Barbara i Eftihia Voutira. 2007. "In Search of 'Invisible' Actors. Barriers to Access in Refugee Research". *Journal of Refugee Studies* 20/2: 281–298.
- Hopkins, Mary Carol. 1993. "Is Anonymity Possible? Writing about Refugees in the United States". U *When they Read What We Write. The Politics of Ethnography*. Caroline B. Brettell, ur. Westport: Bergin & Garvey, 121–129.
- Hrvatski Crveni križ. 2016. *Godišnje izvješće o radu u 2015. godini*. Na: http://www.hck.hr/upload_data/txt_editor/info/GODISNJE_IZVJESCE_2015.pdf.
- Huysmans, Jef. 2006. *The Politics of Insecurity. Fear, Migration and Asylum in EU*. London i New York: Routledge.
- Inicijativa Dobrodošli. 2015. *Terenski vodič za volontere/ke i koordinatore/ice volontera* (e-brošura).
- Inicijativa Dobrodošli. 2016. *Zidne novine Inicijative Dobrodošli. Kriminalizacija i detencija izbjeglica preseljenih iz kampa u Slavanskom Brodu*. Na: http://www.cms.hr/system/article_document/doc/282/Zidne_novine_Inicijative_Dobrodošli.pdf.
- Jackson, Jean E. 2016. "Changes in Fieldnotes Practice over Past Thirty Years of U. S. Anthropology". U *eFieldnotes. The Makings of Anthropology in the Digital World*. Roger Sanjek i Susan W. Tratner, ur. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 42–62.
- Jacobsen, Karen i Loren B. Landau. 2003. "The Dual Imperative in Refugee Research. Some Methodological and Ethical Considerations in Social Science Research on Forced Migration". *Disasters* 27/3: 185–206.
- Kasperek, Bernd. 2016. "Routes, Corridors, and Spaces of Exception. Governing Migration and Europe". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads. Managed Inhospitability* 1. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/Kasperek_Final_PDF.pdf.
- Kość-Ryzko, Katarzyna. 2012–2013. "The Refugee Centre as Field of Research". *Ethnologia Polona* 33–34: 229–241.
- Larsen, Maren; Elma Demir i Maja Horvat. 2016. *Humanitarian Responses by Local Actors. Lessons Learned from Managing the Transit of Migrants and Refugees through Croatia*. (IIED Working Paper). London: IIED. Na: <http://pubs.iied.org/pdfs/10795IIED.pdf>.
- Lugosi, Peter. 2008. "Covert Research". U *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods* 2. Lisa M. Given, ur. Thousand Oaks: Sage, 133–136.
- Martinović Džamonja, Dragica; Ellen Nygern i Marina Škrabalo, uz podršku Ane Dumitrache. 2016. *EESC Fact-Finding Missions on the Situation of Refugees, as Seen by Civil Society and Organisations. Mission Report – Croatia, 12 and*

- 13 January 2016. European Economic and Social Committee. Na: http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/croatia_migration-mission-report_en.pdf.
- Moran, Mary H. 2016. "The Digital Divide Revisited. Local and Global Manifestations". U *eFieldnotes. The Makings of Anthropology in the Digital World*. Roger Sanjek i Susan W. Tratner, ur. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 65–77.
- Mouzourakis, Minos i Amanda Taylor. 2016. *Wrong Counts and Closing Doors. The Reception of Refugees and Asylum Seekers in Europe. (Asylum Information Database)*. European Council on Refugees and Exiles. Na: http://www.asylumineurope.org/sites/default/files/shadow-reports/aida_wrong_counts_and_closing_doors.pdf.
- Moving Europe. 2016. *Report on Human Rights Violations and Push-Backs Against People Travelling Towards Germany Conducted by Austrian, Slovenian and Croatian Authorities*. Na: <http://moving-europe.org/report-on-human-rights-violations-and-push-backs-against-people-travelling-towards-germany-conducted-by-austrian-slovenian-and-croatian-authorities/>.
- Nardi, Bonnie A. 2016. "When Fieldnotes Seem to Write Themselves. Ethnography Online". U *eFieldnotes. The Makings of Anthropology in the Digital World*. Roger Sanjek i Susan W. Tratner, ur. Philadelphia: University of Pennsylvania, 192–209.
- New Keywords Collective. 2016. "Europe/Crisis. New Keywords of 'the Crisis' in and of 'Europe'". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads 1*. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/New-Keywords-Collective_11.pdf.
- Ottenberg, Simon. 1991. "Thirty Years of Fieldnotes. Changing Relationships to the Text". U *Fieldnotes. The Makings of Anthropology*. Roger Sanjek, ur. Ithaca i London: Cornell University Press, 139–160.
- Petrović, Duško. 2016. *Izbjegništvo u suvremenom svijetu. Od političkoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Petrović, Duško. 2017. "Humanitarno izuzeće. Normalizacija suspenzije prava u kampu i koridoru", u ovom zborniku.
- Petrović, Duško i Romana Pozniak. 2014. "Tražitelji azila kao prijatelj". *Studia ethnologica Croatica* 26: 47–72.
- Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.
- Sanjek, Roger. 1991. "Fire, Loss, and the Sorcerer's Apprentice". U *Fieldnotes. The Makings of Anthropology*. Roger Sanjek, ur. Ithaca i London: Cornell University Press, 34–44.
- Scheel, Stephan; Glenda Garelli i Martina Tazzoli. 2015. "Politics of Protection". (*New Keywords. Migration and Border*, ur. Nicholas De Genova, Sandro Mezzadra i John Pickles). *Journal of Cultural Studies* 29/1: 16–19.
- Sherman Heyl, Barbara. 2007. "Ethnographic Interviewing". U *Handbook of Ethnography*. Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland i Lynn Lofland, ur. Los Angeles etc.: Sage Publications, 369–383.

- Sigurnosno-obavještajna agencija. 2016. *Javno izvješće*. Na: <https://www.soa.hr/UserFiles/File/pdf/Javno-izvjesce-2016.pdf>.
- Smith, Valerie. 2009. "Ethical and Effective Ethnographic Research Methods. A Case Study with Afghan Refugees in California". *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics* 4/3: 59–72.
- Spradley, James P. 1980. *Participant Observation*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Šelo Šabić, Senada i Sonja Borić. 2016. *At the Gate of Europe. A Report on Refugees on the Western Balkan Route*. Fridrich Erbert Stiftung. Na: http://www.irmo.hr/wp-content/uploads/2016/05/At-the-Gate-of-Europe_WEB.pdf.
- Škokić, Tea i Renata Jambrešić Kirin. 2017. "Shopping centar nenormalne normalnosti. Etnografija distribucijskog šatora u izbjegličkom kampu u Slavonском Brodu", u ovom zborniku.
- Ured pučke pravobraniteljice. 2016. *Izvješće pučke pravobraniteljice za 2015. godinu* (izvješće nije prihvaćeno). Nije više dostupno na mreži 7. listopada 2016.
- Ured pučke pravobraniteljice. 2017. *Izvješće pučke pravobraniteljice za 2016. godinu*. Na: http://ombudsman.hr/izvjesce_pucke_pravobraniteljice_za_2016._godinu.pdf.
- Vlada Republike Hrvatske. 2015. *Odluka o osnivanju stožera za koordinaciju aktivnosti povodom dolaska migranata u Republiku Hrvatsku* (radna varijanta). Na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Sjednice/2015/253%20sjednica%20Vlade/253%20-%2013.pdf>.
- Vlada Republike Hrvatske. 2016. *Odluka o izmjeni Odluke o osnivanju stožera za koordinaciju aktivnosti povodom dolaska migranata u Republiku Hrvatsku* (radna varijanta). Na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Sjednice/2016/14%20sjednica%20Vlade/14%20-%2012.pdf>.
- Župarić-Iljić, Drago. 2013. "Percepcija tražitelja azila u javnosti i medijski prikazi problematike azila u Hrvatskoj". U *Prvih deset godina razvoja sustava azila u Hrvatskoj* (s osvrtom na sustave azila u regiji). Drago Župarić-Iljić, ur. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Centar za mirovne studije i Kuća ljudskih prava, 201–220.
- Župarić-Iljić, Drago i Margareta Gregurović. 2013. "Stavovi studenata prema tražiteljima azila u Republici Hrvatskoj". *Društvena istraživanja* 22/1: 41–62.
- Wacquant, Loïc. 2002. "The Curious Eclipse of Prison Ethnography in the Age of Mass Incarceration". *Ethnography* 3/4: 371–397.
- Walters, William. 2004. "Secure Borders, Safe Haven, Domopolitics". *Citizenship Studies* 8/3: 237–260.
- Weiss, Thomas G. 2013. *Humanitarian Business*. Cambridge: Polity Press.
- Wilsher, Daniel. 2012. *Immigration Detention. Law, History, Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dobrodošli vs. dobroprošli: krizna mobilizacija i solidarizacija s izbjeglicama u Hrvatskoj kao tranzitnoj zemlji

Da je Hrvatska tranzitna zemlja za većinu izbjeglica koji u nju dolaze, bilo je posve jasno još od kraja devedesetih godina i početka dvijetisućitih (usp. npr. Mavris 2002). Nakon prisilne migracije početkom devedesetih godina iz susjedne Bosne i Hercegovine te Makedonije i Kosova uslijed građanskih ratova i drugih ratnih sukoba, kada je Hrvatska primila i u većini slučajeva trajno zbrinula više od pola milijuna izbjeglica (usp. Lalić Novak 2010: 58; Župarić-Iljić 2013), hrvatske su granice postajale sve manje propulzivne i sve više štićene. Ključnu ulogu u tome odigrao je proces pristupanja Europskoj uniji čiji je jedan od primarnih ciljeva (usp. npr. Kranjec 2013) bio vanjskim granicama zaštititi teritorij Unije od tzv. nezakonitih migracija te velikom broju izbjeglica onemogućiti dolaske na sigurnije i demokratičnije teritorije na kojima su usporedo oblikovane rigidne azilne politike.

U izgradnji tog rigidnog i ekskluzivnog sustava “zaštite” kojemu samo neki imaju pristup a tek neki od njih ostvare zaštitu,¹ hrvatska je politika i birokracija izgradila identitet Hrvatske kao tranzitne zemlje, a sliku izbjeglica kao onih koji ne žele ostati u Hrvatskoj. Izgradnja takvog identiteta upućuje na upornu nevoljkost političkog establišmenta u pripremi i otvaranju vlastita društva za neminovne globalne promjene. Dok se s jedne strane ta nevoljkost prakticira na izbjegličkim pitanjima, s druge strane intenzivno je potiskivanje vlastitih građana u emigraciju gdje se traže

¹ Usp. statističke podatke na npr. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5285137/KS-SF-07-110-EN.PDF/c95cc2ce-b50c-498e-95fb-cd507ef29e27>, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctza&lang=en, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data> i www.unhcr.hr.

bolje obrazovne, ekonomske i druge životne prilike.² Na tom cjelokupnom planu, Republika Hrvatska svojim dnevno-političkim potezima pristaje na zadanu ulogu u globalnim procesima isključivanja i ograđivanja, odmičući se sve više od ideala društva pravednosti i jednakosti.

Globalna dinamička ekonomsko-politička igra moći u kojoj je Europska unija aktivni sudionik, a time i Hrvatska kao zemlja članica, podrazumijeva industriju ratovanja i stradanja koja kao posljedicu ima zbjeg civilnih žrtava rata i dugotrajna stanja raseljeništva i izbjeglištva.³ Trenutno stanje u svijetu, koje obiluje ratnim, građanskim, etničkim i drugim sukobima, prijetnjama nuklearnim ratovima, patrijarhalnim i patrimonijalnim praksama nasilja, ekonomskom eksploatacijom i praksama sustavnog osiromašenja, klimatskim promjenama i nizom drugih pojava, neminovno najavljuje daljnja izbjeglička kretanja prema Europi i balkanskim državama.

U posljednjih petnaestak godina Hrvatska je bila jedna od onih europskih zemalja u koju se uglavnom ne dolazi sa čvrstom namjerom za ostankom (usp. Coleridge 2013; Valenta et al. 2015); kretanja su bila usmjerena prema prosperitetnijim zapadnoeuropskim zemljama. Oni koji su u Hrvatsku došli u 2000-ima i tražili zaštitu, a bilo ih je svega nekoliko tisuća u odnosu na nemjerljivo veći broj koji su zatražili zaštitu⁴ u zapadno- i sjevernoeuropskim zemljama suočavali su se s hrvatskom praksom nesklonosti dodjeljivanju zaštita, nesustavnim i neobuhvatnim državnim integracijskim programom usporedo s društvenom isključivošću i ksenofobijom,⁵ ali i manifestacijama restriktivnog okvira razvoja azilnoga sustava pod kapom unijskih zajedničkih projekata poput Europskog zajedničkog sustava azila

² Prema priopćenju Državnog zavoda za statistiku (usp. http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/07-01-02_01_2015.htm), iz Hrvatske je u inozemstvo u 2014. godini odesilo 20 858 osoba, dok je za usporedbu 2005. godine odesilo 6 012 osoba.

³ Republika Hrvatska dio je mirovnih misija i operacija NATO-a, UN-a i ZSOP-a (Zajedničke sigurnosne i obrambene politike Europske unije) od kojih su dvije u Afganistanu i Somaliji, zemljama porijekla brojnih izbjeglica u svijetu pa tako i u Hrvatskoj. Usp. <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/medunarodna-sigurnost/mirovne-misije/>.

⁴ Usp. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctza&lang=en. Usp. i podatke UNHCR-a www.unhcr.hr i Ministarstva unutarnjih poslova www.mup.hr.

⁵ Prva politika integracije izbjeglica donesena je tek u okviru *Aksijskog plan za uklanjanje prepreka u ostvarivanju pojedinih prava u području integracije stranaca za razdoblje od 2013. do 2015. godine* (<https://pravamanjina.gov.hr/integracija-stranaca-u-hrvatsko-društvo/643>). Za primjere nasilja prema strancima u tom razdoblju usp. npr. "Dva nova rasistička napada u Zagrebu", 8. 8. 2003., <http://www.vecernji.hr/hrvatska/dva-nova-rasisticka-napada-u-zagrebu-740047>. Za primjer protivljenja lokalnog stanovništva izgradnji prihvatilišta za izbjeglice usp. npr. "Mještani ne žele dom za azilante", 16. 4. 2014., <http://www.vecernji.hr/hrvatska/mjestani-ne-zele-dom-za-azilate-n752761>. O tome usp. i Kranjec 2013.

i Dublinske uredbe (usp. npr. Bužinkić 2010). Prema procjenama, a budući da službene statistike nisu dostupne, gotovo trećina onih koji su do 2015. godine uspjeli u Hrvatskoj ostvariti zaštitu napustili su je u potrazi za kvalitetnijim životnim uvjetima – prilikama za rad i obrazovanje.

Faktor tranzicije i tranzita ključan je predznak postupaka hrvatske političke i birokratske ruke koja upravlja nacionalno-teritorijalnim aspektom izbjegličko-migracijskih kretanja. Taj se identitet i faktor tranzicije posve jasno ogleda u infrastrukturi za prvotni prihvat i zbrinjavanje izbjeglica, odnosno u njezinim ograničenim kapacitetima,⁶ kao i u nizu drugih aspekata tzv. upravljanja migracijskim procesima – prije svega u sve izraženijoj sekuritizaciji, odnosno u povećanju nadzora na granicama i ulaganja u tzv. sigurnosnu infrastrukturu, zatim educiranju policijskih službenika za kontrolu i nadzor no ne i za pitanja ljudskih prava, traume i podrške izbjegličkim skupinama, kao i u lakoći s kojom su se konstruirale etikete i predrasude o izbjeglicama kako bi se opravdao identitet Hrvatske kao tranzicijske zemlje te u konačnici i u nelegalnosti i nemoralnosti političkih odluka uvjetovanih transnacionalnim političkim dogovorima koji izravno štete ljudskim životima, njihovoj sigurnosti i dostojanstvu (usp. npr. Cobarrubias et al. 2015). Upravo su svi ovi elementi došli do izražaja u recentnim vremenima kada je Hrvatska bila jedna od točaka masovnog tranzita izbjeglica na tzv. balkanskoj ruti, a ustvari formaliziranom koridoru kroz balkanske i centralnoeuropske zemlje.

Balkanska ruta koja nije novi fenomen, nego ima “dugu povijest obilježenu sukcesivnim promjenama”, preobražavala se od ljeta 2015. godine u jedinstveni formalizirani koridor koji je omogućio “izbjeglicama prelazak Balkana od sjeverne Grčke do zapadne Europe u svega dva do tri dana, u za to namijenjenim autobusima i vlakovima (često bez ikakve naknade)” (Bez nec et al. 2016: 4; usp. npr. Mandić 2017). Suprotno ranijim oblicima tranzita koji su se odvijali u “ilegalnosti” i primarno oslanjali na resurse, društvene, obiteljske i druge mreže osoba u migraciji te ovisili o “uslugama” krijumčara, tranzit kroz Hrvatsku koji je uspostavljen u jesen 2015. godine facilitirale su i organizirale države s isključivim ciljem prijevoza izbjeglica do sjevernih i zapadnih granica (prvotno primarno prema Mađarskoj,

⁶ Prvo prihvatilište u Šašnoj Gredi sastojalo se od 12 montažnih kućica. Godine 2006. otvoreno je drugo Prihvatilište u Kutini s oko 80 mjesta, a potom je 2012. otvoreno ono u Zagrebu u bivšem Hotelu Porin s oko 500 mjesta procijenjenog smještajnog kapaciteta. Maloljetnici bez pratnje smještaju se u tzv. odgojne domove zajedno s djecom s poremećajima u ponašanju.

a potom prema Sloveniji). Tranzit oko šest stotina tisuća izbjeglica (usp. npr. Šelo Šabić i Borić 2016) koji se, dakle, tada provodio u organizaciji hrvatskih vlasti, policije i vojske te kolopleta državno-javnih i civilnih službi, gotovo bez ijednog podnesenog upita za zaštitu u kritičnim mjesecima u jesen i zimu 2015./2016. godine i poboljšanja infrastrukture za kvalitetan prihvata, upozorava nas na potpunu usmjerenost političkih i drugih struktura k održanju tranzita kao jedinog oblika “primitka” izbjeglica na teritorij Republike Hrvatske. Prijepornost ove prakse ozbiljnija je time jer se tranzit odvijao u proklamiranoj promeni hrvatske humanitarnosti i kvalitetne organizacije tzv. izbjegličkog vala prema zemljama u koje su izbjeglice “želele ići”, odnosno prema kojima ih je hrvatska država u balkansko-europskom lancu užurbano prevozila.

Unatoč tomu što se iz situacije u Srbiji i Makedoniji barem godinu dana prije nego što je Hrvatska postala dio tranzitnog koridora moglo naslutiti masovnije kretanje duž rute te bez obzira na to što je prenapučenost izbjeglicama u Grčkoj kao i u dijelovima Italije upozoravala na kritično političko i humanitarno stanje, kao i na činjenicu da su mediteranske rute bile uvelike blokirane unijskom operacijom Triton, izbjegličko probijanje granica na istočnom Mediteranu i odlučno kretanje prema zapadnim i sjevernim točkama Europe nastupilo je kao iznenađenje (usp. Kasperek 2016: 1–2). Takva reakcija tim više začuđuje uzme li se u obzir da je rat u Siriji, kao središnji izvor ovog kretanja, tada trajao već četiri godine, a susjedne su zemlje bile, kako je to u medijima uspoređivano s elementarnom nepogodom, “preplavljene” milijunima izbjeglica. Tome pridodajemo sve dublju destabilizaciju Iraka i Afganistana te nestabilnost somalijsko-sudansko-eritrejskog prostora.⁷ Drugim riječima, puno toga je na političkoj sceni, djelomično i u medijskom prijenosu, kao i na razini razmjene informacija i iskustava u međunarodnim aktivističkim mrežama i drugim društvenim krugovima ukazivalo na potrebu pripreme za snažniji i veći dolazak u Hrvatsku, iako, doduše, uz opravdane rezerve zbog činjenice da Hrvatska nije dio šengenskog prostora što bi u mnogome otežalo ili usporilo kretanje prema šengenskoj zoni u koju su izbjeglice do tada ulazile preko srpsko-mađarske granice.

Sve od početka tzv. masovnijeg priljeva izbjeglica u Hrvatsku od druge polovice rujna 2015. godine pa sve do zatvaranja granica u ožujku 2016. godine, Hrvatska je etablirala diskurs organizirane i velikodušne zemlje koja je, u skladu s prvotnim reakcijama najviših državnih dužnosnika, omogućila

⁷ Radi se o zemljama koje su brojčano najzastupljenije po broju izbjeglica i interno raseljenih osoba u svijetu. Usp. npr. priloge i preglede koje donosi UNHCR na svojim mrežnim stranicama (www.unhcr.org).

tranzit svima onima koji su sigurnost tražili u zapadnoj Europi.⁸ Etablirala je diskurs zemlje koja se dobro nosila s izbjegličkom krizom produbljujući tu problematičnu diskurzivnu kovanicu shvaćanjem da kao zemlja prihvata i tranzita tu krizu podnosi na teret vlastite sigurnosti, kapaciteta i proračuna. Tijekom tog čitavog perioda, od otvaranja do zatvaranja granica, praksa tranzita bila je jasna reprezentacija političkog cilja, odnosno djelovanja političkih institucija i njima podređenih službi o čijoj su dobroj volji i “dobrodošlici” ovisile stotine tisuća osoba. U tom se kontekstu “dobrodošli” svelo na “dobroprošli”, a kultura dobrodošlice na kulturu dobroprošlice.⁹

Krizno organiziranje: osnivanje Inicijative Dobrodošli!

Hrvatska je izravnu organizaciju masovnog tranzita započela 15. rujna 2015. godine. Toga su dana tri aktivistkinje Centra za mirovne studije, uključujući i autoricu ovoga teksta, prisustvovala sastanku organizacija civilnoga društva, međuvladinih i međunarodnih organizacija koji je održan u organizaciji Ministarstva unutarnjih poslova. Tadašnji ministar Ranko Ostojić najavio je potencijalno krizno organiziranje vojske i policije ako “izbjeglički val” dođe u Hrvatsku, a prisutne su organizacije upitane za organizaciju rada humanitarne pomoći u najavljenim tranzitnim punktovima i kampovima pod koordinacijom Crvenoga križa. Idućega dana prva je grupa od nekoliko stotina izbjeglica ušla na područje Tovarnika preko službenog prijelaza i zelene granice, a narednog su dana tamo oputovale aktivistkinje Centra za mirovne studije radi procjene stanja i organizacije humanitarne pomoći u suradnji s drugim organizacijama. Stanje je bilo očigledno zabrinjavajuće i zahtijevalo je oblikovanje drugačijih oblika rada i pristupa od onih koje smo do tada razvijali i primjenjivali.

Naš dotadašnji rad je uz javno zagovaranje kvalitetnih azilnih i integracijskih politika, uključivao neposrednu podršku u integraciji nekoliko desetaka izbjeglica te bio usmjeren senzibilizaciji javnosti i edukaciji ciljanih društvenih skupina o pitanjima izbjeglištva, društvene solidarnosti

⁸ Usp. npr. Ranko Ostojić, HRT, emisija *Otvoreno*, 15. 9. 2015., <http://vijesti.hrt.hr/298887/otvoreno-hoce-li-rijeka-izbjeglica-skrenuti-prema-hrvatskoj>; M. G. “Sve je pod kontrolom”, 21. 10. 2015., <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/izbjeglice-ranko-ostojic-situacija-s-izbjeglicama-je-pod-kontrolom---413253.html>.

⁹ Kovanica “dobroprošli” proizašla je iz susreta aktivističkih i sindikalnih grupa iz Hrvatske i Slovenije održanog u Puli u listopadu 2015. godine. Cilj sastanka bio je povezati i koordinirati javno-politički i direktan rad s izbjeglicama između civilnih društava dviju zemalja. Tijekom sastanka održana je i tiskovna konferencija *Apel vladama u regiji – Pojačajte glas za solidarnu i otvorenu Europu*.

i učinkovitosti legalističkog i sudbenog aparata. Međutim, na području Tovarnika susreli smo se sa stanjem i prizorima kakve nismo vidjeli ni za vrijeme rata u Hrvatskoj, a koji su izoštrili naša osjetila i pojmove o ljudskim potrebama, pravima i slobodama, podršci i solidarnosti i motivirali nas, s jedne strane, na još snažniju kritiku globalne političke arene krvo-prolića i cjenkanja s ljudskim životima te, s druge, na poziv na solidarnost i otpor okrutnosti, birokratizaciji i represiji spram izbjeglica. Po povratku iz Tovarnika, suočeni tada s dolascima brojnih izbjeglica u Zagreb, na kolodvore i druge javne prostore, uspostavili smo Inicijativu Dobrodošli!. Oslanjajući se na iskustva, znanja i mreže razvijene u okviru ranijeg mobiliziranja građana u raznim kampanjama,¹⁰ rada u ovom području, prije svega u sferi okupljanja volontera koji su tada već više od deset godina pružali podršku izbjeglicama,¹¹ odaslale smo poziv različitim pojedincima, solidarnim grupama i civilnim inicijativama s kojima smo do tada surađivali ili koje su nam tijekom prve polovice rujna, očekujući preusmjeravanje rute na Hrvatsku i dolazak izbjeglica, poslale iskaz interesa za solidarnom, humanitarnom i političkom podrškom.

Drage i dragi,

prije svega, željeli bismo se zahvaliti svima vama koji ste nas prethodnih dana i tjedana kontaktirali u vezi izbjegličke krize i ponudili podršku i ideje.

Nakon svih poticajnih razgovora, odaziva na naš poziv i ohrabrujuće akcije koju smo imali u subotu na Trgu Europe s porukom Izbjeglice, dobrodošli. i Otvorite granice! ali i nakon sagledavanja cjelokupne situacije s humanitarnom izbjegličkom krizom u Europi i Bliskom istoku, smatramo da je vrijeme organizirati veći sastanak zainteresiranih.

Želimo razmijeniti informacije i ideje te formirati širu građansku platformu za:

- humanitarnu i druge vrste podrške izbjeglicama,
- aktivističke i zagovaračke odgovore na državnu i EU politiku, te
- senzibilizacijsku javnu kampanju.

Sastanak će se održati u petak, 18. rujna od 16.00 do 19.00 sati u dvorani Kuće ljudskih prava (Selska 112c, Zagreb).

Molimo vas da potvrdite dolazak na sastanak na cms@cms.hr.

Solidarno,

CMS.

Pozivna elektronička poruka aktivista/kinja CMS-a, odaslana 16. rujna 2015. godine

¹⁰ Centar za mirovne studije do tada je bio suorganizator i suosnivač brojnih inicijativa poput Dosta je ratova!, Ne u moje ime, NATO na referendum i dr. Više informacija može se pronaći na mrežnoj stranici www.cms.hr.

¹¹ Centar za mirovne studije od 2003. godine provodi tečaj hrvatskoga jezika za tražitelje azila u prihvatilištima. Kasnijih godina uvodi pravnu pomoć te druge vrste podrške koje omogućuju intenzivne susrete s tražiteljima azila.

Susret na koji se odazvalo više od 120 osoba omogućio je razmjenu ključnih informacija te okrupnjavanje i organizaciju grupe za humanitarnu podršku na dva najveća “terena” (Zagreb i okolica prema hrvatsko-slovenskoj granici te “istočni” teren, područje Tovarnika i Opatovca, kao i druga granična i pogranična područja na istoku koja su se s vremenom otvarala npr. Bapska, Strošinci i naposljetku Slavonski Brod kao mjesto Zimskog prihvatno-tranzitnog centra), kao i uspostavu javno-zagovaračke grupe koja je okupila osobe raznih provenijencija i profila javnog djelovanja. U kontekstu neizvjesnosti budućih događanja te poučeni iskustvom drugih zemalja na ruti, poput Grčke i Srbije te donekle i Mađarske čiji su glavni gradovi postali mjesta okupljanja izbjeglica na putu, pretpostavile smo da ćemo sličnu situaciju imati i u hrvatskom glavnom gradu te je uspostavljena i radna grupa koja je trebala zagovarati da se u Zagrebu osnuje Centar za direktnu podršku izbjeglicama.¹²

Grupa za direktan rad i humanitarnu pomoć (organizacija volontera za rad na dva terena i pravna pomoć)

Grupa za uspostavu Centra za direktnu podršku izbjeglicama

Aktivistička grupa

Zagovaračka grupa

Medijska grupa

Radne grupe Inicijative Dobrodošli! prema zapisniku inicijalnog sastanka održanog 18. rujna 2015. godine

Na sastanku su uspostavljene i druge grupe Inicijative: aktivistička grupa za organizaciju javnih akcija i mobilizaciju građanskoga glasa te medijska grupa za rad na etičkoj i dostojanstvenoj medijskoj reprezentaciji izbjeglica i objektivnom informiranju. Pored toga su imenovani i koordinatori svake od tih grupa sa zadatkom brze i efikasne organizacije rada. Koordinatori tih grupa su uz nekoliko zainteresiranih suradnika formirali i kriznu koordinaciju Inicijative Dobrodošli!. Sjedište koordinacije bilo je u uredu Centra za mirovne studije čije su aktivistkinje, uz one iz drugih organizacija poput Prava na grad i BRID-a, kao i one nevezane uz neku određenu organizaciju svakodnevno i gotovo cjelodnevno, više mjeseci aktivno odgovarale na potrebe izbjeglica i velike mreže volontera na terenu te proaktivno gradile

¹² Pisma s molbom za hitnim osnivanjem Centra za direktnu podršku upućena su Gradu Zagrebu, Ministarstvu unutarnjih poslova i Državnoj agenciji za upravljanje državnom imovinom.

javnu komunikaciju Inicijative u datom društveno-političkom kontekstu. Koordinacija Inicijative se ovisno o promjenama konteksta mijenjala tijekom vremena, pa je tako primjerice početkom 2016. godine usporedo sa smanjenim brojem ulazaka izbjeglica u Hrvatsku te usporenim tranzitom koji je konačno završio zatvaranjem granica i kampa u Slavonskom Brodu, ona proširena članovima i članicama iz drugih organizacija civilnoga društva poput aktivistkinja Zelene akcije ili pak nezavisnim intelektualcima, novinarima i aktivistima koji su imali iskustvo rada s izbjeglicama u kampovima i na drugim terenima. Tim činom, koordinacija je osnaživala svoje kapacitete za političku analizu i britkiju javnu komunikaciju.

Odmah nakon sastanka uspostavljena je središnja baza kontakata koja se svakodnevno ažurirala imenima volontera/ki, prijevoznika, davatelja humanitarne pomoći, prevoditeljica/a, novinarki/a, stručnjakinja/a za razna područja i slično. U prvome tjednu rada Inicijative izrađena je mrežna stranica Inicijative Dobrodošli! (welcome.cms.hr), a Inicijativa je počela koristiti i Facebook stranicu *Dear Refugees: Welcome to Cratia*, u dogovoru i suradnji s građanima koji su je netom pokrenuli. Uspostavljeni su i interni komunikacijski kanali (elektroničke liste) za svaku od ovih grupa pojedinačno kao i jedna zajednička kao središnje mjesto informiranja o sveukupnoj dnevnoj slici.

Mobilizacija i pozivi na solidarizaciju s izbjeglicama

Inicijativa Dobrodošli! svoje je temelje djelovanja gradila na tri cilja: evakuacija žrtava rata iz ratnih područja u sigurne zone, osiguranje sigurnog i slobodnog prolaza izbjeglica u sigurne zemlje zračnim, morskim i kopnenim putem te aktiviranje svih mehanizama zaštite izbjeglica utemeljenih u međunarodnom humanitarnom pravu. Kako bismo pobliže pojasnili ono za što se zalažemo, 23. rujna 2015. godine objavili smo *Nacionalno stajalište u sjeni o politici EU spram izbjegličke krize povodom izvanrednog EU summita* u kojem je istaknuta jasna diskrepancija između obaveza Hrvatske u odnosu na pravo Europske unije i međunarodno humanitarno pravo i njezine prakse kao dijela kompozicije tzv. balkanske rute. Bio je to poziv na odgovornost Vladi Republike Hrvatske i kao i drugim zemljama članicama Europske unije. U stajalištu, koje nastaje usporedo s našim prvim smjenama u kampu u kojemu ćemo ostati do njegova zatvaranja, vrlo se dobro sažimaju naši ciljevi i zahtjevi, kao i mehanizmi za njihovo provođenje koje smo tada predviđali i zagovarali, te se oni ovdje zbog toga ekstenzivno prenose:

Pred Europskom je unijom sada zadaća dizajniranja sustava koji omogućuje pojedinim državama članicama ispunjenje obveza iz međunarodnog izbjegličkog prava te prije svega omogućuje svakoj izbjegloj osobi prihvat u državi članici EU-a s kojom postoji obiteljska te, koliko je moguće, socijalna i kulturna veza uz puno poštivanje osobnog dostojanstva i svih drugih međunarodno i regionalno zajamčenih ljudskih prava. [...] Pozivamo sve ravnopravne članice EU-a da **preuzmu odgovornost i podrže inicijativu za aktiviranje djelotvornijih i humanijih mehanizama za upravljanje izbjegličkom krizom na razini EU-a** putem mehanizama dostupnih u okviru sustava europskog prava, a prema načelima međunarodnog humanitarnog prava i zaštite ljudskih prava. EU mora pristupiti rješavanju ovih pitanja na način da donese niz mjera koje kao cjelina imaju odgovoriti na kratkoročne i dugoročne izazove pred kojim se nalaze EU i države članice. [...] U tom smislu EU mora osigurati provođenje sljedećih mehanizama:

Hitne mjere:

EU izbjeglicama mora osigurati **sigurne i zaštićene zračne, kopnene i morske koridore** do destinacija kojima teže kako bi se smanjila kršenja prava izbjeglih osoba i broj smrtnih slučajeva koji se u izbjeglištvu svakodnevno događaju prilikom kretanja kopnom, a osobito morskim putevima. **Kako bi se broj lokalnih humanitarnih kriza smanjio na najmanju moguću mjeru, sigurni koridori trebaju biti postavljeni na putu do EU-a, ali i unutar Unije.**

EU mora **inicirati pregovore s međunarodnim subjektima** radi uspostavljanja sigurnih koridora do svojih granica. EU također mora upozoriti UN i Vijeće sigurnosti na njihovu osnovnu zadaću održavanja mira te zahtijevati aktiviranje svih raspoloživih mehanizama za **proglašenje međunarodne humanitarne krize**. Usklađeno je djelovanje jedini sustavni odgovor na masovne izbjegličke tokove kojima se, uslijed neriješenih i složenih uzroka izbjegličke krize, ne nazire kraj.

EU mora pokrenuti i usustaviti i druge mehanizme čija je svrha siguran prolaz do Unije. **Napuštanje ili barem suspenzija viznih režima** kroz određeno vrijeme u odnosu na pojedine države iz kojih dolazi velik broj izbjeglica smanjili bi potrebu za krajnjim rješenjima na koja su ljudi primorani, a to su pogibeljna putovanja ka sigurnim destinacijama. Velika je prepreka sigurnom dolasku i **prijetnja sankcijama prijevoznicima**, koju treba ukinuti. Naime, privatni prijevoznici mogu biti kažnjeni ukoliko prevezu osobu koja nema putnu ispravu – a prema potrebi i vizu – osim ako se naknadno ne ispostavi da osoba treba međunarodnu zaštitu. Budući da prijevoznici ne mogu, niti bi to bilo primjereno, vršiti procjenu potrebe međunarodne zaštite, pod prijetnjom sankcija često odbijaju prevesti

izbjeglicu. Konačno, EU mora **uspostaviti mehanizam kojim bi se koordinirala humanitarna evakuacija**. Treba imati na umu da je humanitarna evakuacija mehanizam koji je EU više puta koristila kako bi spasila svoje građane ili državljane trećih zemalja iz konfliktnih područja.

Države članice moraju odustati od partikularnih i jednostranih politika zatvaranja granica koje rezultiraju humanitarnom katastrofom u zemljama na periferiji EU-a i zemljama koje graniče s EU-om te kontinuiranim kršenjima načela *non-refoulement* i načela jedinstva obitelji.

Države članice trebaju suspendirati primjenu Dublinske regulative koja **nije primjenjiva na velike izbjegličke krize** te izravno primjenjivati međunarodno humanitarno pravo, UN-ove konvencije za zaštitu ljudskih prava te Europsku Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Dublinska regulativa, izvorno zamišljena samo kao stanica na putu prema jedinstvenom sustavu azila, sada prerasta u ključnu prepreku pružanju učinkovite zaštite. EU treba preuzeti odgovornost pružanja učinkovite zaštite na cijelom svom teritoriju, a ukoliko Dublinska regulativa to onemogućuje, poduzeti mjere za njezinu suspenziju. [...]

U slučaju nepostizanja rješenja koje bi uključivalo pravedniju relokaciju i sigurne puteve za izbjeglice, **države članice trebaju Europskoj komisiji predložiti aktivaciju mehanizma privremene zaštite** na način da sve **osobe koje dolaze iz sukobima zahvaćenih područja** automatski dobiju zaštitu kojom bi ih se zaštitilo od nasilja, trgovine ljudima i egzistencijalne ugroze. Europska unija, odnosno njene članice, snose odgovornost za prethodno nepokretanje spomenutog mehanizma čija je uloga upravo reguliranje ovakvih situacija masovnog priljeva izbjeglica s ciljem omogućavanja zaštite, čuvanja dostojanstva izbjeglica te ostvarivanja načela solidarnosti.¹³

S današnjeg gledišta, svi ovi zahtjevi ukazivali su na to da je nužna aktivacija svih mehanizama zaštite koji proizlaze iz međunarodnog humanitarnog prava, a međunarodna praksa nepoštivanja toga okvira jasno ukazuje na potpunu deterioraciju humanitarnog prava međunarodno i u Europskoj uniji, odnosno u europsko-balkanskom prostoru koji je postao prostor pravne nesigurnosti *par excellence*. Privremena zaštita sirijskim izbjeglicama primjerice ni u jednoj zemlji na tzv. balkanskoj ruti, niti u Europskoj uniji uopće nije sagledavana kao moguća formalna odluka unatoč tomu što su očigledno postojali uvjeti za aktiviranje tog mehanizma. S druge strane

¹³ Na: http://cms.hr/system/article_document/doc/201/Nacionalno_stajali_te_u_sjeni_o_politici_EU_spram_izbjegli_ke_krize.pdf.

gledano, privremena je zaštita tek minimalna zaštita koja ne jamči dugoročnu sigurnost izbjeglicama ni mogućnost njihove integracije. Dodatno, tranzit nikada nije uspostavljen kao humanitarni koridor koji bi imao formalno-pravno utemeljenje i time u konačnici izbjeglicama omogućio legalan prolazak i pristup sustavu zaštite, već je naprotiv koridor, uspostavljen pod pritiskom dolazaka velikog broja izbjeglica, oblikovan kao prostor krize i izvanrednosti, privremene suspenzije prava i do tada važećih propisa Europske unije (poput Dublinske uredbe). Svjesni kako su svi zahtjevi i ciljevi koje smo zagovarali duboko zanemareni i stavljani na političku marginu, bili smo odlučni u kritičkom i solidarnom djelovanju, povezujući naše snage i kapacitete u Hrvatskoj s onim na međunarodnom planu.

Središnja poruka našeg javnog, aktivističkog, zagovaračkog i medijskog rada te onog koji se ticao direktne podrške izbjeglicama u tranzitu ili ostanku, bila je poruka dobrodošlice, koju smo isticali i tijekom *dugog ljeta migracije*, kada masovno kretanje još nije zahvaćalo Hrvatsku.¹⁴ Ta je poruka bila utemeljena na potencijalu autorefleksije vlastita izbjegličkog iskustva koji su mnogi angažirani u Inicijativi do tada imali, ili pak na kolektivnom iskustvu rata i izbjeglištva u Hrvatskoj te na razumijevanju izbjeglištva kao iznimno kompleksnog i ranjivog stanja koje zahtijeva ljudsku pažnju i solidarnu akciju. Dobrodošlica je, kao ključna poruka naše mobilizacijske strategije, bila ugrađena u samo ime Inicijative, koja je u spomenutom ozračju okupila više od četiri stotine volontera koji su, kako je spomenuto, danonoćno i višednevno osiguravali i dijelili humanitarnu pomoć (povremeno i druge vrste podrške – organizacija prijevoza, pravno savjetovanje, psihosocijalna podrška) na granicama Hrvatske i Slovenije, na raznim punktovima u Zagrebu, na granicama Hrvatske i Srbije, odnosno istočnim lokacijama prvotnog ulaska na područjima Tovarnika, Bapske, Strošinaca, u kampu u Opatovcu i Slavonskom Brodu.¹⁵ Osim toga, središnja lista putem koje smo dijelili informacije okupila je više stotina novinarki/a i društvenih aktivistkinja/a koji su otuda crpili informacije, gradivši nove kanale razumijevanja i širenja poruka dobrodošlice. Poruka dobrodošlice bila nam je iznimno važna kao protuteža državno proklamiranom i

¹⁴ Usp. npr. Matija Mraković i Tea Vidović, "Očekujemo dobrodošlicu izbjeglicama", 31. 8. 2015., <http://www.kulturpunkt.hr/content/ocekujemo-dobrodošlicu-izbjeglicama>.

¹⁵ Kamp u Opatovcu bio je u funkciji od 20. rujna 2015. godine do otvaranja Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavonskom Brodu 3. studenog 2015. godine. Dana 13. travnja 2016. godine kamp u Slavonskom Brodu napustili su posljednji izbjeglice.

provedenom brzom i efikasnom tranzitu, odnosno tranzitu bez “nepotreb-
nog” zadržavanja.

Rad Inicijative Dobrodošli! od samoga je početka imao i vrlo jasan zadatak stvaranja kontradiskursa “izbjegličkoj krizi”. Dominantna javna reprezentacija prisilnog izbjeglištva u 2015. svodila se na sliku vala ili pak najezde ogromnog broja ljudi koji stvaraju kaos i krizu u zemljama Europe, iako je bilo poznato da tek mali broj izbjeglica uopće uspijeva doći do Europe (usp. npr. New Keywords Collective 2016: 21–25). Većina izbjeglica je tada kao i sada bila u Libanonu, Jordanu, Turskoj i Egiptu,¹⁶ a brojni su poginuli i utopili se prelazeći Sredozemlje.¹⁷ Inicijativa Dobrodošli! usredotočila se na kvalitetno i objektivno informiranje o stanju u zemljama iz kojih dolaze izbjeglice, senzibilizaciju javnosti i političkih struktura o moralnoj i legalističkoj odgovornosti koju Republika Hrvatska i zemlje članice EU imaju spram izbjeglica koji dolaze na ove teritorije te potrebu suočavanja s vlastitom nespremnošću političkog i administrativnog karaktera za stvaran prihvata izbjeglica, s fašizacijom europskih društava u recentnim godinama koja za sobom nosi rastuću ksenofobiju, rasizam i nasilje raznih oblika. S tim u vezi, Europa se morala suočiti s krizom vlastita upravljanja, kao i s krizom solidarnosti u vlastitim političkim i društvenim redovima.

Povezujući sintagmu izbjegličke krize s drugima kreiranima od jeseni 2015. do danas, Inicijativa kontinuirano upozorava na štetne posljedice negativne konstrukcije slike izbjeglica, odnosno njihove negativne medijske reprezentacije. Promjene medijske reprezentacije izbjeglica od ljudi s teškom osobnom pričom, preko toga da su isti većinom ekonomski migranti koji ugrožavaju europsko tržište rada pa sve do konstrukcije izbjeglica kao terorista, itekako su utjecale na javnu percepciju i pad podrške izbjeglicama u Hrvatskoj, kao uostalom i u drugim europskim zemljama. Stoga je naš zadatak solidarne mobilizacije putem informiranja i drugih aspekata organiziranog rada bio iznimno slojevit. Naš je rad prije svega trebao biti utemeljen u realnom vremenu i prostoru s punim razumijevanjem društveno-političkog konteksta i nalaženjem kvalitetnih modela i načina utjecanja na političke

¹⁶ Usporedi podatke i procjene dostupne na mrežnim stranicama međunarodnih i međuvladinih organizacija kao što su United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Amnesty International (AI), Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), International Organization for Migration (IOM).

¹⁷ Usp. npr. informacije dostupne na sljedećim platformama: Missing Migrants Project (<https://missingmigrants.iom.int/>), Watch the Med (<http://www.watchthemed.net/>) i Alarm Phone (<https://alarmphone.org/en/>).

odluke i promjenu svijesti u društvu. U takvom su okružju nastajala brojna priopćenje Inicijative od kojih ovdje izdvajam ono koje smo 23. listopada 2015. godine uputili državnim čelnicima Hrvatske i Slovenije uoči njihova hitna sastanka od kojega smo očekivali donošenje konkretnih političkih odluka poput dogovora o tranzitu i primitku izbjeglica ili pak dogovora o aktiviranju mehanizma međunarodne zaštite. Dogovor o tranzitu je donesen,¹⁸ međutim mjera privremene zaštite nikada nije aktivirana unatoč apelima civilnih društava diljem Europske unije.

Apel vladama u regiji: Pojačajte glas za solidarnu i otvorenu Europu

Inicijativa “Dobrodošli!” koja okuplja više do 60 udruga, zajedno sa slovenskim i mađarskim aktivistima uputila je pismo Vladi RH i Vladi Slovenije uoči hitnog sastanka lidera europskih država u nedjelju, 25. listopada. Organizacije civilnog društva na konferenciji za medije održanoj danas (24. listopada) istaknule [su] kako je ovaj sastanak ključan za sprječavanje ljudskih tragedija koje eskaliraju uslijed političkih razmirica i izostanka koordinacije među susjednim državama na tzv. Balkanskoj ruti.

Kao što su i sami volonteri, koji danonoćno dijele vodu, hranu, deke, kabanice, a ponajviše informacije i ohrabrenje izbjeglicama na nizu graničnih i prihvatnih točaka, uspjeli smoći snage, upravo to sada traže i od samih šefova vlada – da pronađu snagu i odlučnost za jasan politički dogovor oko zajedničkog režima prihvata i zaštite izbjeglica, bez “igri skrivača” s informacijama, registracijom i otvaranjem i zatvaranjem granica. Njihov odgovor u nedjelju je presudan u narednim zimskim mjesecima gdje svako višesatno čekanje iscrpljenih ljudi u blatu i snijegu, a ponajviše djece, može rezultirati dodatnim smrtnim slučajevima na europskom tlu, umjesto spasom od rata.

Stoga, Inicijativa “Dobrodošli!” predlaže precizni dogovor mjesečnih režima prijevoza, prihvata i zaštite izbjeglica kroz cijeli rutu, od Grčke do Njemačke s definiranim međudržavnim obavezama razmjene informacija oko prihvata i registracije te suradnje svih službi na terenu, uz obavezu osiguranja javnog prijevoza i sprječavanja krijumčarenja ljudima te drugih oblika organiziranog kriminala.

Dodatno, nužno je aktivirati mjeru privremene zaštite u skladu s Direktivom EU 55/2001 radi što bržeg osiguranja izbjegličkog statusa sve dok traju ratni sukobi. Ova mjera i uvedena je u europsko zakonodavstvo na temelju iskustva s izbjegličkom krizom u bivšoj Jugoslaviji 1990-ih, no

¹⁸ Na sastanku je dogovorena koordinacija između država, odnosno mehanizmi za formalizaciju koridora. Priopćenje s tog sastanka dostupno je na: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5904_en.htm.

dosad nije aktivirana, iako ju je po prvi puta ovog tjedna kao nužnu istakao Kongres EPP-a u svojoj hitnoj rezoluciji o izbjegličkoj krizi.

Militarizacija, kao reakcija na goloruke ljude koji traže utočište, nije samo suprotna europskim vrijednostima, temeljnim osnivačkim ugovorima EU i međunarodnom humanitarnom pravu, već je i neadekvatan i iluzoran odgovor na aktualnu krizu u EU.¹⁹

Metodologija, taktike i strategije mobilizacije

Inicijativa Dobrodošli! koristila je više alata mobilizacije, od spomenutih tiskovnih konferencija, priopćenja i akcija do tematskih te redovitih izvještaja. Upravo su posljednji, dakle redoviti dnevni, a nakon zatvaranja kampa u Slavanskom Brodu, redoviti tjedni izvještaji Inicijative Dobrodošli!, bili naš ključni alat mobilizacije civilnoga društva, volontera, medija i javnosti.

Dnevni izvještaji, koji su (ponekad i u različitim oblicima) distribuirani različitim kanalima, putem spomenute mrežne stranice Inicijative, elektroničke liste i Facebook grupe, odražavali su koncentraciju relevantnih informacija u kriznome razdoblju koje su dopunjavale apeli za podršku i solidarnost te su obuhvaćali:

- praćenje stanja na granicama i u pograničnim područjima te projekcije potreba izbjeglica uz poruke mobiliziranja volontera,
- informiranje o stanju u kampovima – informacije koje su u kampu prikupljali koordinatori i volonteri Inicijative, zatim izvještavanje o radu policije, humanitarnih radnika i volontera,
- analizu političkih odluka europskih čelnika i hrvatske Vlade, postupaka vojske i policije na koridoru, specifično rasprave njemačkih i austrijskih parlamenata i izvršne vlasti, priopćenja Europskog vijeća i Europske komisije i druge relevantne odluke/dokumente,
- istraživanje stanja u svim zemljama duž koridora s posebnim praćenjem zbivanja u Grčkoj i Turskoj,
- izvještavanje o transnacionalnim akcijama solidarnosti,
- praćenje stanja u zemljama primarnog prihvata izbjeglica na Bliskom istoku te u ratom zahvaćenim zemljama porijekla izbjeglica, te
- druge relevantne informacije.

¹⁹ Na: <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2015/10/23/apel-vladama-u-regiji-pojacajte-glas-za-solidarnu-i-otvorenu-europu/>.

Informacije su prikupljane na različite načine, i to putem masovnih i nezavisnih medija što od lokalnih i nacionalnih, što regionalnih i međunarodnih, domaćih i međunarodnih terenskih novinara s kojima smo imali raniju ili gradili novu suradnju, zatim putem transnacionalnih aktivističkih solidarnih mreža te putem mreža međunarodnih volontera koji su pružali pomoć u svim zemljama duž rute, odnosno koridora, samih izbjeglica i izbjegličkih kolektiva diljem euromediteranske zone te domaćih i međunarodnih civilnih organizacija koje su pružale humanitarnu pomoć na isti način kao i Centar za mirovne studije / Inicijativa Dobrodošli!. Informacije su prikupljane i diseminirane svakodnevno, u početku nekoliko puta dnevno, kasnije jednom dnevno, a potom, nakon zatvaranja kampa za izbjeglice, izvještaji su oblikovani kao tjedni, što je zadržano sve do danas.

Dnevni izvještaji Inicijative Dobrodošli! bili su važno sredstvo informiranja medija i javnosti u Hrvatskoj, a često i jedina dnevna slika stanja u kampovima ili drugim punktovima zbrinjavanja i tranzita. Oni su uz vijesti koje je objavljivala udruga *Are You Syrious?*, odnosno *AYS Daily News Digest* bili jedini kontinuirani izvor kritičkog informiranja koji je oponirao uglavnom jednostranoj medijskoj slici i spektaklu granice i brojeva (usp. De Genova 2002; New Keywords Collective 2016: 21–25), statistikama i drugim službenim informacijama Ministarstva unutarnjih poslova, Vlade Republike Hrvatske i dr.

Razumijevanje strukture čitateljstva snažno je utjecalo na oblikovanje dnevnih i tjednih izvještaja i poruka. Oni su primarno upućivani javnosti orijentiranoj na solidarno i humanitarno djelovanje na terenu, prikupljanje i distribuciju humanitarne pomoći i senzibilizaciju, među kojima i humanitarnim radnicima i volonterima drugih organizacija angažiranih u kampovima. Izuzev humanitarnim radnicima i volonterima, bili su namijenjeni medijskim djelatnicima, odnosno novinarima i urednicima, akademskoj zajednici, socijalnim radnicima, civilnome društvu, neformalnim inicijativama itd. Od svih njih očekivali smo da s podijeljenom informacijom učine proaktivni korak u svojoj domeni rada i privatnoga života. Shvaćajući širinu i kompleksnost onoga što nam se događalo pred očima, smatrali smo da je važno mobilizirati ljude različitih provenijencija, a koji podršku na terenu ili neki drugi vid akcije nisu vidjeli kao svoju misiju. To nas je navelo i na oblikovanje diverzificiranih pristupa i formi, organizacije konferencija za akademsku zajednicu ili sastanaka s diplomatskim korom, javnih akcije za i s građanima, edukacija i radionica za mlade i dr.

Kao što je već spomenuto, izvještaji su tijekom vremena ovisno o dinamici zbivanja mijenjali svoju formu i fokuse. Dnevni izvještaji, slani po nekoliko puta u jednom danu, bili su pozivi na mobilizaciju i osiguranje podrške isprva na graničnim prijelazima i javnim punktovima uslijed humanitarne katastrofe pred našim očima i potrebe da osiguramo brzu i efikasnu podršku, a nakon formiranja koridora primarno u kampovima, dok su tjedni izvještaji koji su, kako je rečeno, uvedeni nakon zatvaranja kampa te se utoliko mogu smatrati rezultatom prisilne pasivizacije stanja i zaustavljanja tranzita kroz balkanske i druge europske zemlje, razvili formu mozaične analize političkih prilika i pregleda stanja. Izvještaji su nastojali integrirati apele i pozive na otpor rigidnim politikama. Osim toga, oni su bili i medij kojim smo nastojali zadržati pažnju javnosti na temi koja je s vremenom, u kontekstu općeg medijskog diktata prikaza stvarnosti, postala medijski zapostavljena i zaboravljena, pa time i konstruirana kao gotovo nepostojeća.

Nepodnošljiva lakoća humanitarne katastrofe

S jedne strane granice ljudi kontinuirano pristižu, a s druge strane granice nastaje čep i slaba protočnost. Situacija je ozbiljna i zahtijeva snažniji iskaz solidarnosti i političkog pritiska.

Na slovensko-hrvatskoj granici, policija i vojska okružuju izbjeglice i ne daju im mogućnost kretanja satima. Nose oružje. U pozadini stoje tenkovi, a helikopteri kruže nad svima. Stvara se situacija straha i nabrijana atmosfera. Ovakva je atmosfera uglavnom na Rigoncima. U Brežicama ljudi ne dobiju vodu po 24 sata, hranu po 48 sati, a tisuće spavaju na temperaturi koja pada ispod nule. Sada dok ovo pišemo/čitamo.

Volonteri rijetko kome imaju pristup što znači da izbjeglice satima ne dobiju vodu i hranu te drugu pomoć. Maloprije smo čuli da će se jedan od aktivnih službenih graničnih prijelaza zatvoriti. To će stvoriti jači čep.

Ovime pozivamo sve vas koji ste u blizini granica da se otisnete duž granice i vidite gdje je potrebna pomoć. Ovo je poziv za sve vas koji ste se prijavili za volontiranje u Zagrebu i okolici putem stranice welcome.cms.hr. Pridružite se nekim volonterima Inicijative kao i volonterima koji su došli iz Njemačke, Austrije, Češke i Švicarske.

Vlakovi uglavnom dolaze na Ključ Brdovečki - granični prijelaz Rigonce. Hrvatska policija aktivna na terenu poziva volontere da pomognu jer se boje da bi moglo biti ozbiljnih posljedica po ljude i njihove živote vrlo skoro.

Na Bapskoj je trenutno oko 600-700 ljudi, no prema Berkasovu i mnogo više. Ljudi stalno pristižu, vozi ih se u kamp na registraciju i nakon toga na vlakove i autobuse prema Sloveniji. Izgleda da iz Bapske isto dio ljudi policija vozi direktno u Tovarnik.

Očekivani protok je danas do 9.000 ljudi.

S današnjim danom imamo 227.157 razloga da još jednom uputimo SNAŽNU KRITIKU EUROPSKOJ UNIJI I VLADAMA RH, SLO, MAĐ i drugima za ovakav tretman izbjeglica - nepodnošljivu lakoću produbljivanja humanitarne katastrofe i neresponsivnost u zaštiti izbjeglica.

Toliki je broj izbjeglica do danas ušao u Hrvatsku.

Primjer dnevnog izvještaja koji je kao poziv na mobilizaciju distribuiran 23. listopada 2015. putem elektroničke liste

Primjer dnevnog izvještaja koji je 20. prosinca 2015. godine distribuiran putem elektroničke liste:

Balkan express

Dragi/e

Tijekom posljednja 24 sata u Hrvatsku su ušla 3 vlaka u koji su prevozili ukupno 3276 izbjeglice. Naši volonteri su pružali uobičajenu podršku. Primjećeno je da su vlakovi prenatrpani daleko preko standarda. Ljudi su se gurali u nehumanim uvjetima i pokušali moliti volontere da učine nešto po tom pitanju. Budući se odgovornost za to prenosi na zapovjednika smjene u MUPu, a da se odluka o broju vagona donosi negdje drugdje, bilo je nemoguće utjecati na takve odluke, a ljudi su ostali u očajnom stanju unutar tako pretrpanih vlakova.

Tranzit se i dalje obavlja nevjerojatnom brzinom što može veoma loše utjecati na zdravlje pothlađene djece, kao i roditelja, posebice majki koje se nemaju vremena u tako kratkom roku barem [...] na tren opustiti i pobrinuti za djecu.

Primjećeni su slučajevi neosjetljivosti policajaca na rastavljanje obitelji prije ulaska u vlak, a sve zarad ekspresnog transporta.

U isto vrijeme nastavljaju se prosvjedi protiv politika koje su dovele do toga da su Hrvatska i Slovenija trenutno podijeljene ne samo granicom nego i žicom. Održana su dva prosvjeda uz granicu – jedan u Primorsko-goranskoj zupaniji gdje je održan mirni prosvjed lokalnih celnika, stanovništva, lovaca s hrvatske i slovenske strane na granicnom prelazu Lipa-Novokracine, a drugi sa slovenske strane – pohod uz rijeku Kupu naziva "Ograda mora pasti". Prosvjed su organizirali lokalno stanovništvo, a na prosvjedu je učestvovalo oko 300 ljudi. Podignuta je i kaznena prijava protiv Slovenije koju je pred Vrhovnim državnim tužilaštvom Slovenije podijela međunarodna mreža udruga za zaštitu okoliša "Alpe Adria Green" sa sjedištem u slovenskim Jesenicama podnijela je kaznenu prijavu protiv slovenske Vlade zbog postavljanja žičane ograde!

U pritvku su slike sa današnjeg prosvjeda uz Kupu, kao i jučerašnjeg prosvjeda Protiv žice koji se održao simultano s obje strane granice.

Solidarno iz Slavenskog Broda [...].²⁰

U oblikovanju izvještaja Inicijative Dobrodošli! ogledale su se opće i specifične strategije i taktike javnog komuniciranja koje smo koristile. Sveobuhvatno javno komuniciranje ove inicijative nije bilo samo informativno.

²⁰ Usp. <https://www.facebook.com/CentarzaMirovneStudije/photos/a.361396390-621670.86895.163908197037158/936843329743637/>

Ono je osim spomenute i primjerima ilustrirane mobilizacijske uloge, imalo i intervencijsku. Intervencijska je alatka kontinuirano radila na prevenciji širenja dezinformacija i s tim povezane očekivane društvene panike, razbijanju mitova i predrasuda o izbjeglicama te smanjivanju socijalne distance između hrvatskih građana i izbjeglica. Tako je i medijska reprezentacija izbjeglica koja je bila promjenjiva na štetu samih izbjeglica, ali i konzumnata konstruiranih informacija, uvelike diktirala strategije i taktike javnog komuniciranja i mobilizacije putem naših redovitih virtualnih kanala. Opća strategija balansiranja javne i medijske slike izbjeglica, ali i kvalitetnog informiranja o Vladinim i politikama Europske unije, u praksi je značila svakodnevno, čak i po nekoliko puta dnevno, osmišljavanje mikrotaktika u pristupu. Primjerice, tiskovne konferencije ispred kampa u Opatovcu ili Slavanskom Brodu, tik do prostora s izbjeglicama, odnosno najbliže koliko nam je bilo dopušteno, davale su sliku sigurnosti i nepostojanja straha od prenosivih bolesti ili pak drugih opasnosti koje su se dominantno povezivale sa slikom izbjeglica. Na iznenadnu najavu rasne segregacije, pri čemu se pojam rasnog isključivanja razumijeva na način kako ga određuje Etienne Balibar (1991), odnosno tzv. profilacije koja se provodila od 18. studenog 2015. godine i koja je podrazumijevala isključivanje svih koji ne dolaze iz Sirije, Iraka i Afganistana (od veljače su isključeni i oni koji dolaze iz Afganistana) reagirali smo konferencijom za novinare koja se održala na hrvatsko-slovenskom graničnom prijelazu Harmica/Rigonca. Tiskovna je konferencija održana uz prugu kojom je tada svakodnevno, najčešće više puta dnevno vlak s izbjeglicama ulazio u Sloveniju.²¹

I druge su odluke ili događaji poput onih o otvaranju ili pak zatvaranju granica sedam mjeseci kasnije, o otvaranju tranzitnih kampova, o uvođenju spomenute "profilacije", postavljanju žica na mađarsko-hrvatskoj i slovensko-hrvatskoj granici, kao i, primjerice, o prisilnim vraćanjima i detenciji izbjeglica ili sporazumu Europske unije i Turske – utjecale na izbor mikrotaktika u svim sredstvima javnog komuniciranja Inicijative Dobrodošli!. Snažan su utjecaj imali i događaji izvan Hrvatske, u drugim europskim zemljama poput terorističkih napada u Parizu ili seksualnih napada u Kölnu i drugim njemačkim gradovima koji su nas moralno i politički obvezivali na odgovarajuću reakciju, onu koja će osuditi takve činove, ali i onu koja će dekonstruirati izbjeglicu kao neupitnog počinitelja. Našim smo sredstvima javnog komuniciranja pokušavali odgovoriti i na hiperpo-

²¹ Usp. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2015/11/20/prolaz-samo-za-odabrane/>.

litizaciju izbjegličke krize koja je u svom podtekstu tražila zaustavljanje daljnjih kretanja izbjeglica u tako velikom broju. Suprotno tome, ustrajno smo naglašavali širi i dublji politički kontekst besprizornih odluka političkih struktura i donositelja odluka u uvjetima humanitarne krize nezamislivih razmjera, u uvjetima nepredvidljivoga, a za što je primjer priopćenje Inicijative od 10. veljače 2016. godine:

Siguran koridor za izbjeglice ne smije biti izlika za rasnu profilaciju

Povodom jučerašnje najave ministra unutarnjih poslova Vlahe Orepića, da će se uvesti novi režim prijevoza izbjeglica vlakom iz Makedonije sve do Austrije, Inicijativa Dobrodošli! podsjeća da je izbjeglicama potrebno osigurati zaštićene i sigurne zračne, kopnene i morske koridore do destinacija kojima teže, kako bi se smanjila kršenja prava izbjeglih osoba i broj smrtnih slučajeva koji se svakodnevno događaju u EU.

Spomenuti prijevoz izbjeglica može predstavljati dobar pristup za osobe koje su direktno ugrožene ratom, no Inicijativa Dobrodošli! podsjeća da osobe koje traže međunarodnu zaštitu iz drugih razloga, kao što je politički progon, trenutno nemaju pristup sustavu međunarodne zaštite. Postupak traženja međunarodne zaštite je individualan i svaka osoba koja ima potrebu za traženjem zaštite mora imati pristup tom procesu, te se o njezinoj sudbini ne smije arbitrarno procjenjivati kroz diskriminatoran sustav rasne profilacije. Stoga je potrebno osigurati pristup sustavu međunarodne zaštite i za osobe koje ne dolaze iz Sirije, Iraka i Afganistana te osigurati sigurne i legalne putove za sve one osobe koje sigurnost žele pronaći u Europskoj uniji. U suprotnom, ovakve odluke doprinose sve jačem utvrđivanju granica EU i vrlo su podložne jednako arbitrarnim odlukama o smanjenju prihvata broja ljudi te potpunom ukidanju koridora.

Kao društvo ne smijemo dopustiti da sva odgovornost ove humanitarne krize ostane na plećima dviju zemalja, Austrije i Njemačke, te da se kao posljedica preuzimanja te odgovornosti sve češće događaju deportacije i nepotrebne detencije osoba samo temeljem zemlje porijekla. Inicijativa poziva vlade drugih zemalja da prema načelu solidarnosti, na kojem se temelji EU, prihvate osobe koje traže sigurnost i zaštitu.

Uspostavljanjem sigurnog koridora za izbjeglice trajanje ovog nesigurnog puta će se znatno skratiti, no potrebno je uspostaviti dostojanstvene uvjete u vlakovima kojima će se izbjeglice voziti do krajnjih destinacija. Inicijativa Dobrodošli! traži i očekuje da se osigura humanitarna pomoć, prisustvo liječnika i liječničke pomoći u vagonima, kao i pristup volontera specijaliziranih organizacija koje pružaju podršku ranjivim skupinama, osiguranje prostora za majke s djecom, trudnice, dojilje, kao i za osobe s

invaliditetom. Prilikom prijevoza izbjeglica treba uzeti u obzir i broj putničkih mjesta u vlakovima te omogućiti dovoljan broj vlakova kako ne bi došlo do prekapacitiranosti. Dodatno, u mjestima gdje će se izmjenjivati policajci i lokomotive treba omogućiti punktove s organizacijama, volonterima, samoorganiziranim grupama i infrastrukturom gdje će se pružati sva hitna potrebna podrška izbjeglicama.²²

U pozadini krizne mobilizacije: prema zaključku

Dnevni izvještaji Inicijative Dobrodošli! nisu, dakle, bili samo zbir prikupljenih informacija. Oni su bili izraz duboke uključenosti u sve aspekte rada Inicijative, kao i neposrednog rada u kampovima i drugim punktovima pružanja podrške izbjeglicama. Unatoč tomu što su bili oblikovani pod pritiskom i u brzini, pristupali smo im s velikom odgovornošću svjesni vlastitih ciljeva i potrebe za širokom mobilizacijom koja počiva na genuinoj solidarnosti i otporu sramnim političkim odlukama.

Izvještaji Inicijative Dobrodošli! nastajali su istovremeno u različitim prostorima i kontekstima, u smrznutom kontejneru nekog od dvaju tranzitnih kampova ili pak na livadama oko Bregane, slovensko-hrvatskog graničnog prijelaza, s jedne strane, te dijelu uredskog prostora Centra za mirovne studije specifično namijenjenom za rad ove inicijative, s druge. Koordinacija Inicijative Dobrodošli! zajednički je s volonterima prikupljala i slala najrazličitije informacije i uvide u stanje na nekoliko paralelnih lokacija u Hrvatskoj uz stalne razmjene uvida s aktivistima/kinjama, suradnicima/ama i novinarima/kama duž cijelog koridora. Koordinacija Inicijative imala je stalne interne komunikacijske audio i tekstualne kanale (putem mobilnih aplikacija i dr.) koji su radili dvadeset i četiri sata na dan, uz daka-ko sve ostale postojeće telefonske i virtualne kanale. Informacije su redovito prenošene s lica mjesta ili gotovo simultano s događajima, odlukama i postupcima na koje su se odnosile, a prema njima su se definirale ne samo kratkoročne, nego i dugoročne taktike djelovanja. Takva intenzivna komunikacija utjecaja je na stvaranje visoko kohezivne grupe čija komunikacija mjesecima nije prestajala – danonoćno. S obzirom na to da je koordinaciju činio relativno velik broj osoba i to u očigledno zahtjevnoj i svima novoj situaciji, do izražaja su dolazile razlike i doprinosi pojedinaca koji su bili

²² Na: <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2016/02/10/siguran-koridor-za-izbjeglice-ne-smije-bit-i-izlika-za-rasnu-profilaciju/>.

vidljivi u načinima javnog komuniciranja, stilovima pisanja izvještaja i oblikovanja pojedinih akcija. Inicijativa nije imala jedan standardizirani oblik javnog komuniciranja, nego je poticala pluralizam “izlazaka” u javnost. Stoga su dnevni izvještaji nekada bili duži, nekada kraći, većinom sadržavali političke poruke, a ponekad su objavljeni i bez njih itd.

Gledajući unatrag, sasvim sigurno se radilo o kriznoj koordinaciji čiji je rad bio visoko izazovan i zahtjevan, uz stalnu svijest o održavanju kohezivne i solidarne koordinacijske grupe koja svjesno i asertivno međusobno komunicira, ali i široke mreže volontera, kolega i podržavatelja. Tadašnja je situacija zahtijevala visoku koncentraciju i brzinu te stalnu spremnost za javno komuniciranje putem izvještaja ili drugih sredstava javnog priopćavanja koji su otvarali medijski prostor. Nastupi u medijima pritom su sa sobom ponekad povlačili solidarne reakcije građana, ali i verbalne i fizičke prijetnje.

S obzirom na visoku motivaciju za odgovaranjem na potrebe izbjeglica i pozivanjem na političku odgovornost, suočavali smo se i s nizom drugih poteškoća u tom kriznom radu. Krizni rad donio nam je teško emotivno iskustvo, snažnu opterećenost i umor te niz frustracija političkim establišmentom u Hrvatskoj i šire, ali i osude tog istog establišmenta. Navedena stanja nisu bila uvijek prepoznata u dovoljnoj mjeri, no ona su svakako utjecala na svjestan ili nesvjestan izbor taktika javnog komuniciranja, kao i na načine oblikovanja samih izvještaja. Teška emotivna iskustva, poput suočavanja s oskudicom hrane ili vode za stotine i tisuće potrebitih ili deka i toplih podloga u šatorima, ili pak guranjem invalidskih kolica po šljunku bez pomoći policajaca koji su pratili kolonu izbjeglica od ulaza u opatovački kamp do sektora sa šatorima, kao i s nalaženjem djece koja sjede i leže u blatu u hladnoj i kišnoj noći ili svjedočenje razdvajanjima višečlanih obitelji na peronu i vlakovima zbog brzine tranzita, pa konačno i bespomoćnosti pri susretu s izbjeglicama u detenciji, da nabrojimo samo neka od tih iskustava, pretakala su se u izvještajima u pisane tragove. Istovremeno su te iste izvještaje čitali humanitarni djelatnici i volonteri u kampu kao i djelatnici Ministarstva unutarnjih poslova i drugih institucija prisutnih u kampu. Stoga su izvještaji ponekad pisani i s oprezom, pazeći da se u okviru sigurnosne upravljačke rigidnosti ne otkáže suradnja Inicijativi Dobrodošli! i time onemogućí pristup izbjeglicama, odnosno humanitarno-solidarni doprinos zbog kojega je Inicijativa tamo bila prisutna, a koji je osim izravne podrške izbjeglicama podrazumijevao i, recimo, medijski rad s policajcima ili prevoditeljima koji su pokazivali netrpeljivost i glasnu nadmoć. Teške smo dileme imali s pozdravljanjem i pohvalom javno prepoznatih

dobrih praksi vlasti jer su one, prema našoj procjeni bile kratkoga vijeka ili pak konstruirana politička manipulacija (npr. omogućavanje toplog napitka za izbjeglice nakon tjedana upućivanih molbi). Kontinuirano smo kritizirali humanitarizam i depolitizirani humanitarni odgovor na krizu ovih razmjera svjesni da smo i sami bili dio tog sustava koji ne nudi nikakvu garanciju oporavka od poniženosti, ravnopravnosti nasuprot nadmoći i novih i iskrenih prilika za izbjeglice.

Svakodnevno prikupljanje informacija i bilježenje uvida donijeli su nam naknadni i neplanirani, osobito u takvim kriznim uvjetima, dokumentaristički i istraživački rad koji nam otvara mogućnosti dubljih uvida u šire aspekte našega djelovanja, od evaluacijsko-refleksijskih elemenata kvalitete i djelotvornosti mobilizacije, preko strategija javnog komuniciranja pa sve do koherentne povezanosti i izgradnje lokalne i transnacionalne suradnje koja počiva na solidarnosti. Svaki od ovih aspekata djelomično je analiziran u ovom tekstu koji uvelike služi kao poziv svim aktivnim sudionicima na pornije i dublje analize rada na mobilizaciji utemeljenoj na solidarnosti koja je, vjerujem, ipak ostavila trajan trag.

Literatura

- Balibar, Étienne. 1991. "Is there a 'Neo-Racism?'". U *Nation, Class. Ambiguous Identities*. Étienne Balibar i Immanuel Maurice Wallerstein. London i New York: Verso, 17–28. Preveo Chris Turner.
- Beznec, Barbara; Marc Speer i Marta Stojić Mitrović. 2016. *Governing the Balkan Rout. Macedonia, Serbia and European Border Regime*. (Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe 5). Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Bužinkić, Emina, ur. 2010. *Usklađenost zakonodavstva i prakse hrvatskih institucija s europskom pravnom stečevinom u području azila i neregularnih migracija (policy izvještaj)*. Zagreb: Centar za mirovne studije. Na: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/17/Azil_KNJIZNI_BLOK.pdf.
- Cobarrubias, Sebastian; Maribel Casas-Cortes, Glenda Garelli, Charles Heller, Lorenzo Pezzani, John Pickles i Martina Tazzioli. 2015. "Externalization". (New Keywords. *Migration and Border*, ur. Nicholas De Genova, Sandro Mezzadra i John Pickles). *Journal of Cultural Studies* 29/1: 1–23.
- Coleridge, Benedict. 2013. *From Back Door to Front Door. Forced Migration Route from Macedonia to Croatia*. The Jesuit Refugee Service. Na: https://www.jrs.net/assets/Publications/File/FromBackToFrontDoor_CroatiaMacedonia_JRS1.pdf.
- De Genova, Nicholas. 2002. "Migrant 'Illegality' and Deportability in Everyday Life". *Annual Review of Anthropology* 31: 419–447.

- Kasperek, Bernd. 2016. "Routes, Corridors, and Spaces of Exception. Governing Migration and Europe". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads. Managed Inhospitability* 1. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/Kasperek_Final_PDF.pdf.
- Kranjec, Julija. 2013. "Predzide Tvrdave Europe". *Le Monde Diplomatique* 3. Na: <http://lemondediplomatique.hr/predzide-tvrdave-europe/>.
- Lalić Novak, Goranka. 2010. *Razvoj sustava azila u Hrvatskoj*. Zagreb: Društveno veleučilište u Zagrebu.
- Mandić, Danilo. 2017. "Anatomy of a Refugee Wave. Forced Migration on the Balkan Route as Two Processes". *Europe Now*. Na: <http://www.europenowjournal.org/2017/01/04/anatomy-of-a-refugee-wave-forced-migration-on-the-balkan-route-as-two-processes/>.
- Mavris, Lejla. 2002. "Human Smugglers and Social Networks. Transit Migration Through the States of Former Yugoslavia". U *New Issues in Refugee Research. (Working Paper 72)*. UNHCR. Na: <http://www.unhcr.org/3e19aa494.pdf>.
- New Keywords Collective. 2016. "Europe/Crisis. New Keywords of 'the Crisis' in and of 'Europe'". *Near Futures Online. Europe at a Crossroads* 1. Na: http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/New-Keywords-Collective_11.pdf.
- Šelo Šabić, Senada i Sonja Borić. 2016. *At the Gate of Europe. A Report on Refugees on the Western Balkan Route*. Fridrich Erbert Stiftung. Na: http://www.irmo.hr/wp-content/uploads/2016/05/At-the-Gate-of-Europe_WEB.pdf.
- Valenta, Marko; Drago Zuparić-Iljić i Tea Vidović. 2015. "The Reluctant Asylum-Seekers. Migrants at the Southeastern Frontiers of the European Migration System". *Refugee Survey Quarterly* 34/3: 95–113.
- Župarić-Iljić, Drago, ur. 2013. *Prvih deset godina razvoja sustava azila u Hrvatskoj (s osvrtom na sustave azila u regiji)*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Centar za mirovne studije i Kuća ljudskih prava.

“Izbjeglička kriza” i govor nesvjesnog

Uvod: izbjeglice kao “mali drugi”

Rad je posvećen diskurzivnoj analizi proizvodnje slike izbjeglica u hrvatskim medijima koji su odigrali važnu ulogu u relativno nedavnoj kolektivnoj identifikaciji u razdoblju od kolovoza 2015. godine i početka ulaska većeg broja izbjeglica u Hrvatsku, do ožujka 2016. godine i zatvaranja granica, odnosno u razdoblju u kojem se govorilo o “izbjegličkoj krizi”.¹ Ta se “kriza” pokazuje kao element proširenja temeljne dihotomije zapad/istok tipične za orijentalistički i balkanistički diskurs koji je u nedavnoj povijesti funkcionirao kao diskurzivni alat identifikacije Hrvata sa zapadnim Europljanima, a kao kontrapunkt Balkanu, kojem pripadaju “oni drugi”. Hrvatska je devedesetih godina dvadesetog stoljeća nacionalnu homogenizaciju gradila na temeljima tipičnog diskursa granice, *Antemurale Christianitatis*, posljednje europske linije iza koje se prostire necivilizirani, nasilni geopolitički prostor Balkana. Taj je geopolitički imaginarij bio obilježje ne samo hrvatske identifikacije, već i drugih nacionalnih identifikacija koje su se gradile uz pomoć unutarnje homogenizacije, a u razlici naspram “onih drugih”.

Izložimo ukratko tu temeljnu dihotomiju. Milica Bakić-Hayden (1995) koristi termin gnijezdeći orijentalizam (engl. *nesting orientalism*) kako bi uputila na obrazac reprodukcije originalne dihotomije u okviru koje je začet orijentalizam – obrazac koji upućuje na to da je Azija uvijek “više istočno” u odnosu na istočnu Europu.² Unutar same istočne Europe ova

¹ Tekst je donekle izmijenjena verzija poglavlja knjige *Marx u digitalnom dobu: dijalektički materijalizam na vratima tehnologije* (Peović Vuković 2016a).

² Maria Todorova u znamenitoj studiji *Imagining the Balkans* kojom se utemeljuje područje balkanskih studija, postavlja tezu kako se balkanizam ne može smatrati inačicom ori-

je gradacija reproducirana tako da je Balkan postavljen kao “najistočniji”. Unutar, pak, Balkana reproducira se slična hijerarhija. Evo kako ovaj proces gniježđenja opisuje Slavoj Žižek:

Za Srbe Balkan počinje *tamo dole* na Kosovu ili u Bosni, a oni brane hrišćansku civilizaciju od evropskog Drugog. Za Hrvate, on počinje u pravoslavnoj despotskoj i vizantijskog Srbiji, od koje Hrvatska brani zapadne demokratske vrednosti. Za Slovence Balkan počinje u Hrvatskoj, i mi smo poslednja odbrana miroljubive *Mittleurope*. [...] Za mnoge Nemce sama Austrija je zbog svojih istorijskih veza zaražena balkanskom korupcijom i neefikasnošću [...].

To zagonetno i višestruko premeštanje granice jasno pokazuje da se u slučaju Balkana ne bavimo stvarnom geografijom, već imaginarnom kartografijom koja na stvarni krajolik projektuje svoje mračne, često potisnute ideološke antagonizme, baš kao što je Frojd tvrdio da lokalizacija simptoma konverzije histerične osobe, projektuje na fizičko telo mapu neke druge, imaginarne anatomije. (Žižek 2001: 152)

U takvim projekcijama valja pogled usmjeriti s objekta opažanja na subjekt kako bi se primijetilo da objekt predstavlja platno za projekciju subjektovog nesvjesnog, potisnutog sadržaja.³

Nakon što nastupa “izbjeglička kriza” fokus se premješta s razlike između Hrvata i njihovih bliskih susjeda prema razlici između dviju civilizacija, kršćanskog i muslimanskog nasljeđa, vraćajući tako dihotomiju u njezine originalne okvire (Azija/Europa). Dihotomija se uspostavlja ne samo putem manje nasilnih diskursa, europeizacije Hrvatske, liberalizacije i zagovora srodnih konsenzualno pozitivnih političko-ekonomskih procesa, već i putem prihvaćanja zapadno-europske ksenofobije. Usvajanje diskurzivnog repertoara zapadno-europske ksenofobije, vidjet ćemo, ukazuje i na porijeklo procesa utemeljenja dihotomije – imaginarnu identifikaciju sa Zapadom, proces simbolizacije zapadne Europe kao temeljnog simboličkog Drugog Balkana. Za razliku od Europe kao velikog Drugog, izbjeglice igraju ulogu “malog drugog”, imaginarnog drugog. O ovoj će distinkciji biti više riječi kasnije, no ovdje samo napominjemo kako izbjeglice kao mali

jentalizma jer se “suprotno Orijentu [kod Balkana] radi o točno definiranom geografskom prostoru s jasno definiranom poviješću” (2009: 11). No bez obzira radi li se o “gniježđenju orijentalizma” ili “gniježđenju balkanizma” i studija Todorove utemeljuje teorijski alat za izučavanje refleksivne proizvodnje diskursa o Balkanu i Balkancima kao “drugom”.

³ Istovremeno Europi Balkan predstavlja njezino nesvjesno, pa o Balkanu možemo govoriti kao o “nesvjesnom Europe” (Dolar prema Bijelić 2011).

drugi zauzimaju isto mjesto u strukturi identifikacije koje su nekad zauzimali Srbi, Slovenci i Bosanci, ali i druge nacije u Jugoslaviji.

Rad predstavlja prikaz diskurzivnih znanja, praksi i vjerovanja prisutnih u službenim hrvatskim medijima i na internetu za vrijeme "izbjegličke krize". U tom periodu svjedočimo porastu ksenofobnih izjava, ali i solidarnosti, kao i najšire shvaćenog aktivizma u medijima (primjerice Facebook stranica *Dear Refugees: Welcome to Croatia*) i na sceni nevladinih udruga. Potonje je posebno važno istaknuti kao oblik ograde od nekih internacionalnih prosudbi da je istočna Europa pokazala viši stupanj ksenofobije (Horn 2015).

U istraživanju su korišteni privatni i javni razgovori na internetu, Facebook profili, Facebook stranica *Islamist Immigrants are NOT welcome*, Facebook stranica *Vlada Republike Hrvatske, Jutarnji list*, televizijske emisije na Hrvatskoj radio televiziji i Z1 Televiziji i dr. Valja naglasiti kako se prilikom analize privatnih Facebook razgovora oni navode bez imena sudionika. Istraživanje se koristilo Facebook korisničkim računom anonimne osobe koja je ustupila svoj profil u svrhu ove analize.

Internet kao nesvjesno javne sfere

Zadaća je istražiti načine oblikovanja "krize" i slike izbjeglica u službenim, institucionalnim, centraliziranim medijima, kao i na društvenim mrežama. U izjavama o izbjeglicama jasna je tendencija "klizanja" govora s teme prema perifernim sadržajima, gdje se označitelj "izbjeglice" počinje puniti raznim elementima kao što su glad i siromaštvo, rat u Hrvatskoj, Balkan i balkanizacija Hrvatske, država kao penetrirano tijelo, terorizam, prljavština i animalizam.

Ono što pratimo kao govor o izbjeglicama, nije jednostavno reprezentacija zbiljskog i danog. Kao i svaki govor i ovaj je rezultat sekundarne obrade sadržaja koja, kao i kod sna, iskrivljava potisnuti sadržaj i puni ga novim elementima. Pri tome, internetski mediji omogućuju artikulaciju nesvjesnog na izravniji način. Govor o izbjeglicama na internetu pojavljuje se gotovo kao autentični govor nesvjesnog, onog sustava psihe koji se sastoji od "potisnutih sadržaja kojima je onemogućen pristup u sistem predsvjesno-svjesno" (Laplanche i Pontalis 1973: 421). Nesvjesni sadržaji su oni sadržaji "zaposjednuti nagonском energijom" koji se "nastoje vratiti u svijest i u djelovanje", ali "pristup u sistem Psv-Sv dobivaju samo u

vidu kompromisnih tvorbi, nakon što su iskrivljeni cenzurom” (Laplanche i Pontalis 1973: 421). Taj je sadržaj snažno nabijen nagonском energijom zbog čega nastoji doprijeti do svijesti (Laplanche i Pontalis 1973: 64). Ono što je potisnuto se u sustavu predsvjesnog i svjesnog može pojaviti jedino u izmijenjenom, “čudovišnom” obliku jer sadržaj prolazi kroz cenzuru ili “sekundarnu obradu (reviziju)” do koje dolazi zbog potiskivanja (njem. *Verdrängung*) (Freud 1982 [1900]: 559). Internet će se pokazati sferom nesvjesnog kolektivnog hrvatskog subjektiviteta, mjestom gdje se zbog otpuštanja cenzurnih kočnica susrećemo s djelatnom oblasti koju je Sigmund Freud nazvao Onim, mračnim i nedostupnim dijelom psihe (Freud 1961 [1940]: 80), koji ipak Ja puni energijom.

Na drugom mjestu smo uputili na načine na koje internetski kolektivitet artikulira svoje fantazme i kako one poprimaju formu Onog (Peović Vuković 2016b). U svim prilikama jasno je kako se internet uspostavlja kao polje nagona i mjesto oslobađanja nagonске zaposjedajuće energije, investirane energije koju se povezuje s idejom ili grupom ideja (Laplanche i Pontalis 1973: 64). Freudov termin *Besetzung*, kateksa, zaposjedanje, odnosi se na ekonomski koncept kako je on definiran u psihoanalizi – činjenicu da se određena količina psihičke energije povezuje uz ideju ili grupu ideja, dio tijela, objekt itd. Zaposjedanje je investirana energija (Laplanche i Pontalis 1973: 64). Ta je energija zbog djelovanja cenzure u svjesnom stanju najčešće potisnuta, no ona se oslobađa zbog otpuštanja inhibicija. Kao što je opuštanje mišića preduvjet spavanja, tako je i komunikacija bez sekundarne revizije moguća jedino u trenucima “opuštene” necenzurirane komunikacije na internetu. Zbog toga se internetsku komunikaciju može promatrati i kao inačicu malih narativnih oblika kao što su asocijacije, omaške te snovi koji su za Freuda predstavljali kraljevski put (*Via regia*) u nesvjesno (Freud 1982 [1900]: 577). Tomu je tako, jer se decentralizirana horizontalna komunikacija javlja kao pogodan prostor slobodnih asocijacija. Internet je sličan psihoanalitičkoj seansi gdje je analizand u poziciji da slobodno govori, a analitičar da neintervenirajući sluša.

Mnogi autori ističu kako je na internetu “distributivna komunikacija” daleko manje podložna cenzuri (Castells 2009, 2003 i 2000; Galloway 2006; Poster 2004; Rheingold 1993; Turkle 1995), no valja primijetiti i da je ta komunikacija manje podložna i autocenzuri. Izraz “cenzura” u prvom se slučaju koristi u smislu posredništva i medijskih filtara koji na internetu izostaju. Na internetu nema “čuvanja vrata” kako su to medijski teoretičari primijetili. Primjerice Paul Levinson piše o “zahrđalim vratarima” (2001: 131–142), upu-

čujući na oslobađanje kontrole i uredničko propuštanje vijesti u pojedine medije. U drugom se značenju riječ cenzura koristi u smislu sekundarne obrade u psihološkom procesu oblikovanja govora. U odnosu na centraliziranu komunikaciju u institucionalnim medijima kao što su novine, televizija ili radio, internetska komunikacija koja se nalazi na razmeđu javnog i privatnog, predstavlja ujedno i poligon proboja necenzurirane komunikacije.

Nekoliko primjera iz ovog istraživanja ukazuje na to da su izjave političara koje se prenose centraliziranim institucionalnim medijima (novine, televizija, radio) uglavnom pretrpjele snažniju obradu, dok je govor na društvenim mrežama bliži nagonskom dijelu psihe, a ne racionalno inhibiranom kraju kanala psihe kako je psihi skicirao Freud svojom prvom topikom (1961 [1940]: 85). Ovdje smo izabrali neke teme koje ukazuju na "čvorišne točke", česte izjave koje se pojavljuju u raznim izvedbama, no koje ukazuju na isto porijeklo. Takvih je čvorišnih točaka, bez pretenzija da one predstavljaju konačnu listu, sedam: "sjećanje na naš rat", socijalno pitanje – "mi ili oni", "povratak na Balkan", terorizam, "država je penetrirano tijelo", prljavština i animalizam. U okviru svake vidjet će se da su izjave koje su pretrpjele snažniju obradu emitirane, u pravilu, u centraliziranim medijima, dok su one bliže govoru nesvjesnog sve odreda na internetu.

Ono što je istraživanje pokazalo jest da je, u frejdovskoj terminologiji, manifestni sadržaj (široka tema okupljena oko označitelja "izbjeglice") rezultat latentnog potisnutog sadržaja koji je pretrpio razne obrade te predstavlja rezultat onog što Freud (1982 [1900]) naziva "radom sna". Važno je stoga proučiti načine obrade i njihova djelovanja. Rad sna uvijek cilja izmjestiti potisnuti, latentni sadržaj i zamijeniti ga manje intenzivnim, manifestnim sadržajem. Kao i kod analize snova, cilj je analize primijetiti razliku između manifestnog i latentnog sadržaja, no ne kako bi se jednostavno iščitalo "skrivenu" dimenziju, već, kao što to Freud upozorava, kako bi se primijetila razlika sama. Iako je nesvjesno uistinu uvijek već na površini u obliku manifestnog sadržaja, teško je shvatiti zašto je do distorzije latentnog sadržaja uopće došlo. Ovo je važno naglasiti jer postoji opće poimanje nesvjesnog kao "duboko" skrivenog i nedohvatljivog. Iako je Freudova prva topika (nesvjesno, svjesno, predsvjesno) kompleksan sustav za "dešifriranje" nesvjesnog, ona pokazuje i to da nesvjesno zapravo neprestano "govori".

Dva su najpoznatija Freudova mehanizma rada sna: sažimanje i premještanje, a njima dodajemo i simbolizam kojem je Freud dao posebni značaj i poglavlje u *Tumačenju snova* (1982 [1900]).

Premještanje

Jedan od češćih oblika rada sna jest premještanje (njem. *Verschiebung*) – gdje se naglasak, interes ili intenzitet neke ideje teži odvojiti od nje i prijeći na druge ideje koje su originalno malog intenziteta, ali koje su vezane s prvom idejom lancem asocijacija (Laplanche i Puntalis 1973: 121). Klasična premještanja su prisutna kada se na mjestu govora o izbjeglicama, nepovezano pojavljuju neke druge teme, kao što su rat u Hrvatskoj, glad i siromaštvo, Balkan i terorizam. Krenimo nekim provizornim redom.

1. tema: “Sjećanje na naš rat”

Rat u Hrvatskoj je tema koja ilustrira klasično premještanje, u kojem je jasno kako je sam rat od male važnosti za sadržaj (izbjeglice), ali se pojavljuje kao ideja snažno nabijena nagonском zaposjedajućom energijom. Rat u dominantnom diskursu, iako pun diskutabilnih trenutaka i točaka prijepora, uglavnom predstavlja topos snažnih pozitivnih emocija, osjećaja ponosa, prkosa, nade, često i konflikta koji u ovom slučaju nije negativan. Upravo konfliktnost teme i ustrajanje da se jedna pozitivna slika održi, puni ovu diskurzivnu matricu energijom potrebnom da bi došlo do spajanja nespojivog. Primjerice na Facebooku na jednom osobnom profilu čitamo: “Isto je bilo za vrijeme devedesetih kada smo morali braniti svoju zemlju... Sada još jednom branimo svoju zemlju”.⁴ U ovoj se izjavi antagonizam jasno komunicira – zaposjedajuća energija se vezuje uz događaj koji je nepovezan sa suvremenom “izbjegličkom krizom”, ali ipak probija na površinu vezujući se za aktualnu temu. Nije jasno kako stvari mogu biti “iste” ukoliko imamo u vidu zbilju koja pokazuje, sasvim jasno, da nije riječ o ratu na teritoriju Hrvatske, već daleke Sirije i drugih zemalja, kako nisu izbjeglice Hrvati, nego Sirijci, Afganistanci, Iračani i drugi.

S druge strane, izjave političara ukazuju na kompleksniju sekundarnu obradu iste zaposjedajuće snage i porijekla. Primjerice “klizanje” prema temi rata u Hrvatskoj javlja se i u izjavi hrvatske političarke Željke Markić. Veza s potisnutim sadržajem nije tako jasna, a razlozi takvog premještanja vještije se prikrivaju. Markić kaže:

⁴ Tekstovi s interneta u članku se prenose u što izvornijem obliku (bez minimalne lekture i korektura) te s naznakom emotikona korištenih u konverzaciji.

Upravo to iskustvo koje je Hrvatska imala – i naše osobno iskustvo prognaništva i primanja izbjeglica u okolnostima mnogo težim od onih u kojima se danas nalaze države poput Velike Britanije, Francuske, Nizozemske ili Njemačke – omogućuje nam da danas jasno razlučujemo što se događa.⁵

Iako je nejasna veza izbjeglištva nekad (u ratu u Hrvatskoj) i izbjeglištva danas (izbjeglištvo Sirijaca, Afganistanaca, Iranaca i drugih), ona se prividno racionalno argumentira – vještinom logistike, iskustvom tragedije, racionalitetom vezanim uz rat itd. No ono što se uistinu investira u ovoj izjavi prikriva svoje porijeklo – snažnu energiju koja dolazi iz sjećanja o ratu u Hrvatskoj. Markić tako tvrdi da su okolnosti rata u Hrvatskoj bile teže od situacije u Velikoj Britaniji, Francuskoj i Nizozemskoj, obavljajući potpuno premještanje. U izjavi se simptomatično ne spominje npr. Sirija u kojoj se rat zbiva i iz koje dolaze brojni izbjeglice, čime se sirijskim izbjeglicama ne dodjeljuje patos sačuvan za Hrvate koji su ratnu patnju proživjeli u relativno nedavnoj prošlosti. Istovremeno se Hrvate uspoređuje sa stanovnicima zapadne Europe kako bi ta izjava uputila na razliku između onih koji imaju i onih koji nemaju ratnog iskustva. U tom se smislu briše i izbjegava moguća i logična razlika na relaciji npr. Hrvati – Sirijci, koja bi uvela stvarnu usporedbu žrtava, razaranja, opsega sukoba, grupa uključenih u sukob i sl.⁶

2. tema: Socijalno pitanje – “mi ili oni”

Druga grupa premještanja, koja u radu sna predstavlja klasičan oblik obrade sna, naglasak stavlja na opreku siromaštvo/bogatstvo. Izbjeglice se diskurzivno oblikuje kao neumjereno bogate, a pitanje odnosa prema njima se postavlja antagonistično – “mi ili oni”. Na društvenim mrežama izjave su u izravnijoj vezi s potisnutim. Slijedi nekoliko izjava koje izražavaju netrpeljivost putem ovog ključa:

⁵ “Željka Markić pisala Milanoviću: ‘Među izbjeglicama ima terorista, prihvatilišta moraju biti izvan EU, te u arapskim zemljama’”, 7. 9. 2015., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/zeljka-markic-pisala-milanovicu-medu-izbjeglicama-ima-i-terorista-prihvatilista-moraju-biti-izvan-eu-te-u-arapskim-zemljama/297949/>.

⁶ Sferi kalkulacije pripada još jedan primjer koji se može izdvojiti u okviru ove skupine – datum osnivanja grupe *Islamist Immigrants are NOT welcome*. Datum odabran kao datum osnivanja grupe jest 8. travnja 1992. godine. S obzirom na to da je jasno kako je riječ o imaginarnom datumu osnivanja grupe, postavlja se pitanje – zašto takva falsifikacija? No datum je uistinu simboličan, pa se može pretpostaviti da je riječ o datumu utemeljenja Hrvatskog vijeća obrane, hrvatske vojne formacije u Bosni i Hercegovini. I ovdje je veza nejasna ukoliko se ne uzme u obzir nagonska energija vezana uz taj događaj.

- Mobilni telefoni... Google maps... Tko im plaća roaming (osobni Facebook profil)
- I onda su jadni... gladni i bos. Ma daj! (osobni Facebook profil)
- SDP je ispraznio nekoliko tisuća stanova od Hrvata... "DOMOLJUBNA" će ih napuniti arapima! Žalosno. (Facebook grupa *Islamist Immigrants are NOT welcome*)

Ilustrativna je i jedna dulja elaboracija istog kompleksa koju je ponudio (nitko drugi do) volonter Hrvatskog Crvenog križa na svojem osobnom Facebook profilu:

Trenutno granica izgleda kao Jakuševac tj. štandovi s robom, hranom i cugom, s jedne strane štanda su razni volonteri, a s druge migranti koji gledaju kaj im se sviđa i kaj im dobro stoji, [*grin emoticon*]. Ekipe sad leži po šatorima, dekama i ležaljka i chilli kao da su na moru (nek se krivo ne shvati, ipak su prehodali od Turske do Bregane).

Na internetu, često, vulgarizmi povezuju nesvjesno s idejom na jedan izravniji način. Posebno je to jasno u razlici oblikovanja iste metafore na dva različita načina na Facebook stranicama Vlade Republike Hrvatske. Birokratski rječnik ("mjera na granici", "reakcija u obrani", "tijek migranata"), nasuprot vulgarizmima ("popušit ćemo mi" i sl.). Službenik Vlade razloge zatvaranja granice Facebook korisniku koji je postavio pitanje granica ova-ko tumači:

Mario, naša mjera na granici je reakcija u obrani nacionalnih interesa i kontrole tijeka migranata. Pozdrav. (Službene FB stranice Vlade Republike Hrvatske, odgovor na pitanje zašto je premijer zatvorio granice)

Iako će ova izjava biti bliža sekundarnoj obradi koju ćemo naknadno opisati (sažimanje) a tematski uvrstiti u točku "države kao penetriranog tijela", navodimo je ovdje jer je ona odgovor na izjavu Facebook korisnika čiji je opis situacije bliži temi socijalnog pitanja. U ovom slučaju "službena" izjava implicira metaforu države kao tijela i konotira prijatnu penetraciju, pa se pojam granica vezuje uz tjelesna penetrabilna mjesta, dok je komentar korisnika vezan uz socijalno pitanje. Komentar korisnika glasi:

Popusicemo mi, koliko citam po stranim medijima kapaciteti se pune a kad se napune bicemo izbjeglički kamp EU. Naravno upoznati ste sa tim i vi al obmanjete svoj narod. Da je to točno pokazatelj je dizanje ograde

Mađjara prema nama i najava Austrijske ministrice da ima popis ilegalaca koje će vratiti RH. Nije mi jasno zašto glumimo majku Terezu a i nas narod gladan. (Komentar na službenim FB stranicama Vlade Republike Hrvatske)

3. tema: "Povratak na Balkan"

Jedna od izjava koje reprezentiraju odnos između izbjeglica i Balkana kao dvaju prividno nepovezanih označitelja jest ona Tomislava Karamarka, tada opozicijskog političara, koji je rekao:

Krši se Dublinski protokol, ali i razni protokoli EU o imigrantima. Hrvatska je na ovaj način svoje granice otvorila Balkanu, a zatvorila prema EU. Ne daj Bože da izbije neka epidemija. U isto vrijeme i domaći ljudi su u strahu. Ovdje je život paraliziran pa je pitanje hoće li djeca nastaviti ići u školu.⁷

Kao i kod Markić, nejasna i nelogična veza, obučena u prividnu racionalnost izjave koja je prošla sekundarnu reviziju, upućuje na nedosljednosti. U odnosu na slične izjave i ova je prošla snažnu sekundarnu obradu. Karamarkova izjava o Balkanu je faktički neistinita jer je Hrvatska upravo doživjela kritiku zbog otvaranja, a ne zatvaranja svojih granica prema Zapadu. Tadašnji premijer Zoran Milanović upravo se suočavao s napadima desno orijentiranih političara zbog odluke da se izbjeglice propusti da prođu teritorijem Republike Hrvatske. No Karamarkova izjava, iako faktografski netočna, cilja na konotaciju tradicionalne podjele između Zapada i Istoka, orijentalističku paradigmu u kojoj Balkan predstavlja necivilizirani, nasilni i zaostali prostor koji stoji nasuprot civiliziranoj Europi.

4. tema: Terorizam

Posebice ideja terorizma u izjavama političara ukazuje na sekundarnu obradu. Ideja terorizma se često pojavljuje u obliku slobodne asocijacije na temu izbjeglica. Izjava Željke Markić, primjerice, upućuje na pokušaj

⁷ "Karamarko u Tovarniku: Ovdje sam došao kao čovjek koji će morati riješavati ove probleme za nekoliko mjeseci", 20. 9. 2015., <http://izbori.jutarnji.hr/karamarko-u-tovarniku-ovdje-sam-dosao-i-kao-čovjek-koji-će-morati-rješavati-ove-probleme-za-nekoliko-mjeseci/>.

stvaranja uzročno posljedične veze između tzv. ekonomskih imigranata i terorista. Markić tvrdi:

Među ženama, djecom i starcima koji bježe pred smrtnom opasnošću iz dalekih zemalja postoje i mnoge izbjeglice koje u Europsku uniju dolaze zbog ekonomskih razloga ili poslani upravo od terorističkih skupina koje u tim zemljama proizvode kaos.⁸

Veznik *ili* upućuje na vezu (jedno ili drugo), iako je riječ o slobodnoj asocijaciji (ne postoji nikakva racionalna veza između ekonomskih imigranata i terorista).

Jednako tako i izjava Andrije Hebranga konstruira pseudo-uzročno-posljedičnu vezu i prikriva odnos s potisnutim sadržajem. Hebrang je u televizijskoj emisiji u odgovoru na hipotetsko pitanje tko bi bio odgovoran za teroristički čin dao ovu izjavu:

Ja se bojim da je jedan dio tih ljudi ipak u nekoj funkciji. Mogu to reći zato jer sam bio na terenu i vidio sam što se događa. Na terenu doista ima Sirijaca, jadnih ljudi koji bježe od rata i spašavaju glavu. Njih je negdje četrdeset posto. Ostalo su ekonomski emigranti, ali meni je naročito zapela za oko ne jedna skupina, nego nekoliko manjih skupina koji se nisu dali fotografirati. To je simptomatično. Kad idete ga s mobitelom slikati, on si prekrije lice. Ako si došao u jednu zemlju tražiti da te ugosti, da ti pomogne i da ti tranzit, zašto skrivaš lice? (Andrija Hebrang, Z1 Televizija, emisija *Bujica*, 21. 9. 2015.)⁹

Izraz *dio tih ljudi*, dakle, konotira teroriste, iako se razlozi zbog kojih se neki izbjeglice nisu željeli fotografirati mogu naći u nizu drugih pojava, a kao što su odbijanje da se pruža spektakularni medijski materijal novinari-ma, osjećaj nezaštićenosti, konzervativna pozicija žena itd.

No, ovdje je potrebna jedna digresija kojoj ćemo se pomnije posvetiti u drugom dijelu analize. U svim navedenim izjavama pažljivo oko može primijetiti namjeru, drugim riječima, pomna čitateljica može ustvrditi kako su izjave ovog tipa uspostavile pseudo-vezu s namjerom te kako je riječ o promišljenoj diskurzivnoj strategiji, a ne nesvjesnom koje prodire

⁸ "Željka Markić pisala Milanoviću: 'Među izbjeglicama ima terorista, prihvatilišta moraju biti izvan EU, te u arapskim zemljama'", 7. 9. 2015., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/zeljka-markic-pisala-milanovicu-medu-izbjeglicama-ima-i-terorista-prihvatilista-moraju-biti-izvan-eu-te-u-arapskim-zemljama/297949/>.

⁹ Emisija je dostupna na: <https://www.youtube.com/watch?v=Aw7Wn5U07PU>.

u diskurs na jedan nagonski način, bez znanja govornika/ice. Svakako se treba složiti s time da ovdje navedeni političari i političarke imaju sasvim neprikrivene namjere diskreditacije izbjeglica te da ih se nema potrebe amnestirati njihovim nesvjesnim, čitanjem koje bi uputilo na to da oni nisu svjesni onoga što čine. Ipak, njihovi iskazi ukazuju i na to kako su čak i takve namjere diskurzivno uobličene na jedan čudovišan način, na način nagona i libidalne energije. U svim navedenim slučajevima možemo govoriti i o racionalno smišljenom povezivanju nagona i političkih izjava o izbjeglicama, no to neće umanjiti vezu s nesvjesnim, bilo da je to nesvjesno tih političara i političarki, ili da se radi o nesvjesnom građana, na koje njihove izjave ciljaju. Ukratko, čak i fabricirano nesvjesno jest nesvjesno nekog subjekta. U tom slučaju čak i ako ne želimo amnestirati desnu politiku od govora mržnje, upućivanje na porijeklo njihovih izjava u nesvjesnom u poziciji je objasniti razloge učinkovitosti tog diskursa. Iako se onima koji se ne slažu s diskursom desnice ono što taj diskurs komunicira može činiti apsurdnim, ne može se nijekati uspjeh tog diskursa. Taj uspjeh upravo dolazi kao rezultat nagonskog investiranja nesvjesnog sadržaja u temu "izbjeglice".

Sažimanje

Drugi oblik cenzure ili rada sna kako ga je opisao Freud zove se sažimanje (njem. *Verdichtung*). Sažimanje je mehanizam u kojem "jedna ideja predstavlja nekoliko asocijativnih nizova" (Laplanche i Puntalis 1973: 82).

5. tema: "Država je penetrirano tijelo"

Jedna od zastupljenih cenzura u diskursu o izbjeglicama i "izbjegličkoj krizi" glasila je "država je penetrirano tijelo". Prikaz države kao tijela oblik je sinegdohalne figure, gdje se dio tijela "uzima" za cjelinu (državu). Država koja je u opasnosti diskurzivno se tvori putem asocijativnih nizova koji upućuju na to da su granice tijela penetrabilne. Rezultat cenzure (država kao tijelo s nizom dijelova) puno je širi od latentnog sadržaja (strah od penetracije).

Korporealna metafora kodira iskustvo nacije u obliku straha od nesigurnih ili poroznih granica, kao ekvivalent strahu za vlastito tijelo. Zbog toga jer se nacije shvaćaju u korporealnim terminima, traži se da se njihove

granice osiguraju poput otvora i ulaznih točaka od infiltracije i penetracije. Takve su se izjave mogle čuti u desno orijentiranih političara i konzervativaca koji su u svojim kritikama vlade pozivali na obranu nacionalnih granica i izražavali zabrinutost oko nacionalnog suvereniteta. Poznata je izjava Andrije Hebranga koji je stanje na granici komentirao ovako: “Trebalo je na granicu staviti vojsku, da tijelima zapriječi ulazak”.¹⁰ Sažimanje je prisutno i u vrlo često korištenoj metafori “rijeke izbjeglica” koja sugerira prelijevanje i prodor. Korporealne metafore bile su, uostalom, vrlo popularne i u nacističkoj fantaziji Njemačke kao tijela “stvarne materije od krvi i mesa” (Koenigsberg 1975: 5).¹¹

6. i 7. tema: Prljavština i animalizam

Teme “prljavštine” i “animalizma” predstavljaju oblik sažimanja koji upućuje na izravnu i manje izravnu vezu s nesvjesnom idejom, a pripadaju klasičnom simbolizmu sna kao obliku neizravnog i figurativnog prikazivanja nesvjesne ideje, konflikta ili želje (Freud 1982 [1900]: 345). Potisnuti se sadržaj u simbolizacijama pojavljuje u obliku metafora, simbola, formulaičnih izraza. Njihovu vezu s folklorom, mitovima, legendama, predajama, govornim frazama i drugim oblicima ostavit ćemo ovom prilikom po strani. No važno je istaknuti kako simboli pripadaju sferi kolektivnog i imaju određeni “šifarnik” (uvijek znače isto, metaforički prijenos je uvijek isti prijenos s izvornog na ciljano značenje). No ono što Freuda zanima jest kako su oni upotrijebljeni kao izraz nesvjesnog, kada su prošli sekundarnu obradu i ne predstavljaju samo izraz uvriježen u nekom kolektivu.

¹⁰ Usp. npr. Hina, “Hebrang se pita li među migrantima ljudi na tajnom političkom zadatku. ‘Milanović snosi povijesnu krivnju’”, 19. 9. 2015., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/hebrang-se-pita-ima-li-medu-migrantima-ljudi-na-tajnom-politickom-zadatku-milanovic-snosi-povijesnu-krivnju/302296/>. Misao nakon toga isklizne u potpuno opskurne terene. U izvještajnom tonu koji podsjeća i na oblik putopisa Hebrang opisuje: “Gledam dvije kokoške kako se tuku u dvorištu. Mi ljudi iz grada nemamo to često priliku vidjeti” (usp. npr. Ladislav Tomičić, “Umorni, ali uporni: zbog straha od Mađara izbjeglice traže put za Sloveniju”, 20. 9. 2015., http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Umorni-ali-uporni-Zbog-straha-od-Madara-izbjeglice-traze-put-za-Sloveniju?meta_refresh=true). I ovakva klizanja značenja, u čije porijeklo nećemo doprijeti, ipak upućuju na snažnu sekundarnu obradu jer je očito kako se radikalno odvajaju od teme.

¹¹ Primjerice, jedna poznata korporealna metafora, koja doduše ne asocira na penetraciju je ono Hitlerovo uspoređivanje gubitka dijela poljskog teritorija s “rezom u mesu odrezanom od našeg tijela”, nacionalnom ranom koja “krvari neprestano i nastavit će krvariti dok nam zemlja ne bude vraćena” (Koenigsberg 1975: 6). Zahvaljujem Antoniju Grgiću na ovoj referenci.

Iako isprva ne odaje svoju simboliku, upravo u tu skupinu pripada jedna izjava Andrije Hebranga o stanju na terenu koja glasi:

Toliko krpa i tih otpadaka ima po podu da sam skoro nagazio jedno dijete. Zamislite da sam ja nagazio na to dijete? (Andrija Hebrang, Z1 Televizija, emisija *Bujica*, 21. 9. 2015.)

Izjava koristi prljavštinu kao oblik simbola koji je pak prošao kompleksnu sekundarnu obradu. Moglo bi se izjavu interpretirati kao kritiku neodgovorne organizacije, moguće i kao kritiku roditelja djece, no ovako postavljena, bez tumačenja, ona upućuje na simboličan karakter prljavštine i nereda te se postavlja u kontrapunkt ideji žrtve, djece i njihovih roditelja. No, i na apstraktnijoj razini, ova se slika postavlja kao kontrapunkt civilizaciji. Izjava premješta naglasak s jedne ideje (žrtve) na drugu ideju (prljavština), pa ona dolazi kao posljedica temeljne opreke mi/oni, Azija/Europa. U *Nelagodni u kulturi*, Freud tumači kako je čistoća jedan od osnovnih zahtjeva kulture te stoji u snažnoj opreci prema prljavštini kao barbarizmu (Freud 2014 [1930]: 3826).

Manje sekundarne obrade, no istu namjeru, nalazimo u izjavi na osobnim Facebook stranicama, gdje se kaže: "Granica izgleda kao Jakuševac." Vidljivo je kako na Facebook stranicama nema previše sekundarne obrade, kao u izjavi Andrije Hebranga u kojoj se dihotomija civilizacija/barbarstvo konstituiraju puno opreznije, s argumentacijom brige za dobrobit onih koje se istovremeno denuncira kao prljave ("Zamislite da sam ja nagazio na to dijete?").

Druga grupa simbola i simboličke reprezentacije koja također pripada premještanju kao obliku rada sna jest animalizam. Na Facebook grupi *Islamist Immigrants are NOT welcome* nailazimo na cijeli repertoar animalističkih izraza od kojih je izraz "kosojebac", pojam koji se koristi za muslimana na toj Facebook grupi, možda najzajučniji. Na privatnim Facebook profilima često nalazimo izjave poput: "Oni su stoka."

Sekundarna obrada u slučaju animalizma uvodi nas u aktivan proces koji stoji i u pozadini ostalih "obrada", a koji se tiče usvajanja internacionalnog rasizma. Društvene mreže bilježe pojavu paradoksalnog diskursa nadnacionalnog rasizma koji u mnogim slučajevima ulazi u aporije miješanja subjekta i objekta mržnje. Najplodniji teren za istraživanje ovog fenomena predstavlja Facebook grupa *Islamist Immigrants are NOT welcome*. Tu se intenzivno usvajaju teme i vokabular međunarodnog rasizma. Jedan primjer je ilustrativan – riječ je o slici miša ispod koje je napisano "born in the

horse barn” (“rođen u konjušnici”), a u komentaru stoji tumačenje te slike: “If Ahmed is a German, then little mouse below is in fact-a horse” (“Ako je Ahmed Nijemac, onda je i mali miš ispod ustvari konj”). Već je i činjenica da se komunicira na engleskom jeziku simptomatična. No ključno je to da govor mržnje nije svjestan svojeg adresata, jer u suprotnom ova se objava ne bi mogla pojaviti na *hrvatskoj* Facebook grupi i ignorirati činjenicu da je upravo veliki broj hrvatskih građana koji su emigrirali u poziciji miša. Srodnost bliskoistočnih izbjeglica i hrvatskih ekonomskih migranata je prevedena, ono što blokira razumijevanje paradoksa jest upravo specifična artikulacija ksenofobije. (Ekvivalent ovog paradoksa bio bi Afroamerikanac član Ku Klux Klana.)

Ovaj intenzivni proces usvajanja vokabulara, pravila i tema zapadno-europske ksenofobije ponekad je praćen i koalicijama između uobičajeno diskurzivno “zaraćenih” skupina Hrvata, Srba i Slovenaca. U tom se slučaju stječe najbolji uvid transformacije na polju gnijezdećeg orijentalizma, kako ga je opisala Bakić-Hayden, a koji je djelovao prema formuli “Balkan su oni drugi”. Danas se ta dihotomija komplicira pojavom nadnacionalne ksenofobije koja omogućava i kratkoročne koalicije između opozicijskih skupina. Primjerice, na ovim se grupama često može naići na internacionalnu podršku u mržnji prema muslimanima. Tako se na grupi *Islamist Immigrants are NOT welcome* u slučaju makedonskih policajaca koji su tukli imigrante na granici ili u slučaju podizanja žičane ograde na granici sa Slovenijom Hrvati solidariziraju sa susjedima, ostajući tako u okviru postjugoslavenskog konteksta. Začudnost takve podrške teško je ne zamijetiti. Pogotovu zbog toga što ubrzo nakon inicijalnog iskazivanja podrške dolazi do konflikta između samih korisnika grupe, pa se izražavanje solidarnosti i sukobi oko nacionalnog pitanja pojavljuju gotovo u istom dahu.

Držeći se doslovnog čitanja govora mržnje, izrazi “kosojebac” i “prljavi Arapin” nalaze svoju motivaciju u onom što subjekti na Mreži potiskuju, te podvrgavaju snažnoj sekundarnoj reviziji – osjećaju marginalnosti, “kompleksu periferije” i drugim problemima onih koji su i sami u poziciji ekonomsko-političkih subalternih. Balkanski sindrom gniježdenja koje cilja drugost postaviti, topološki, što dalje od vlastitog Ja, otkriva subjekt koji se nastoji udaljiti od imaginarnih identifikacija koje mu je zapadna Europa pripisala: prljavštine, neorganiziranosti, konfliktnosti, korumpiranosti, kaosa Balkana. Ono čega su subjekti koji usvajaju internacionalnu ksenofobiju nesvjesni jest da u svojoj vlastitoj nasilnoj gesti ponavljaju nasilje kojeg su i sami žrtve. I konačno, takva sljepoća upravo upućuje na slijepu pjegu rasiz-

ma – govor mržnje kao stvar autorefleksije i konstitucije vlastitog nesvjesnog. Ovdje zaključujemo prvi dio analize i prelazimo na drugi problem.

Istina ima strukturu fikcije

Ovdje uvodimo u raspravu digresiju o načinima proučavanja proizvodnje diskurzivnih slika drugog. Elaborat je nužan jer metoda diskurzivne analize putem psihoanalize nije po sebi samorazumljiva. Naime, ona na jedan način preispituje pitanje istine koje je utkano u pitanje reprezentacije. Uostalom, postavlja se pitanje je li reprezentacija izbjeglica istinita ili ne?

Iako psihoanaliza od Freuda zagovara “povratak istini”, riječi koja je, kako je to Jacques Lacan sročio “prognana iz uglađenog društva” (Lacan 1966: 405), jasno je kako istinu nije lako prepoznati. Psihoanalitički zagovor istine je istovremeno i istraživanje samog fenomena istine te mu nije cilj odvojiti istinu od laži, već odrediti oblik i uvjete pod kojima se istina pojavljuje. Ono što je revolucionarno jest način na koji Freud uvodi spojnicu između istine i znanja (Lacan 1966: 803). Istina je pokrenuta žudnjom. Na tom spoju između žudnje i znanja žudnja se vezuje za žudnju Drugog te u tom spoju prebiva žudnja za znanjem. Smatramo da je pitanje reprezentacije izbjeglica u medijima nemoguće postaviti, a da se ne istraži sam status istine u odnosu na žudnju i žudnju Drugog kao njezina pokretača.

U ranoj će fazi Lacan povezati žudnju s proizvodnjom označitelja (žudnja “investira” u proizvodnju), a kasnije će taj izvod povezati i s imaginarnim poretkom. U ranoj, lingvističkoj fazi Lacan vezuje istinu, subjekt i označitelja. “Označitelj je ono što predstavlja subjekt za drugog označitelja” (Lacan 1966: 819).

Ukoliko primijenimo ove Lacanove uvide na pitanje diskurzivne reprezentacije izbjeglice, “izbjeglice” se pojavljuju kao označitelj koji Hrvatima predstavlja subjekt koji je također drugi označitelj koji postaje subjekt drugom označitelju, i tako u nedogled. Ovaj jednostavan lanac označitelja proizvodi subjekte. Ovdje oblikovan “drugi” nije drugi simboličkog, već imaginarnog poretka, što je razdjelnica koju će Lacan uvesti u svojoj kasnijoj fazi. U Lacanovoj ranoj fazi, još uvijek imamo lanac proizvodnje drugih koji će se, upotrijebivši rječnik kasnije faze, zvati “mali drugi”.

“izbjeglice” (označitelj) → predstavljaju subjekt jednom drugom označitelju “Hrvati” → koji je subjekt drugom označitelju “Europljani” → itd.

Ovaj lanac je antiesencijalistički postavljena istina. On treba ukazati na to da ne postoji neka duboka istina o subjektu s obzirom na to da su svi subjekti samo označitelji, a postaju subjekti u odnosu s drugim označiteljima, ujedno i subjekti i podređeni (engleski jezik lijepo izražava vezu ovih dvaju pojmova *subject/subjected*) samoj logici proizvodnje označitelja, lančanoj strukturi. Tada imamo označitelje kao što su “izbjeglice”, “teroristi”, “zapadnjaci”, “istočnjaci”, a ne istine o njima.

U kasnijem radu Lacan će nadopuniti ovu lingvističku shemu trima portretima: Simbolički, Imaginarni i Realni. Realno je ono što je u strogom smislu “nemislivo” (Lacan 1974–1975: 11). Realno ne može biti predstavljeno (reprezentirano), jer je svaki smisao ono drugo simboličkom, drugim riječima ono je imaginarno. Lacan koristi matematičke formule i grafove kako bi izbjegao svakoj simboličko-imaginarnoj reprezentaciji. Otuda i boromejski čvor s tri prstena koji predstavljaju nerazdvojivost Imaginarnog, Simboličkog i Realnog u konstituciji ličnosti.

Jezik kao simbolički poredak ne barata smislom. Funkcija jezika, kako je to sročio Lacan (1966: 237–322), nije da informira, već da evocira i to da evocira odgovor drugog. Ono što konstituira Ja jest pitanje. (Ova je definicija, usput rečeno, gotovo obrnuta od kognitivističke definicije prema modelu pošiljatelj-poruka-primatelj koja komunikaciju definira putem odgovora.) Imaginarno, s druge strane, sve drži na okupu, Imaginarno je treći prsten. Istina je imaginarno ili kako to Lacan kaže: “istina ima strukturu fikcije” (1966: 808). Istina je proizvod nemislivosti Realnog, proizvodnje Simboličkog i fikcionalne refleksije u Imaginarnom. (Ovdje je, kao i kod drugih koncepata vezanih uz Realno, uvijek riječ o “konstitutivnosti negativnog”, koju Lacan preuzima od Hegela). Upravo jer ne posjeduje nikakvu esenciju, Realno inducira proizvodnju. Nedostatak koji dolazi od Realnog, oblik je žudnje (fr. *jouissance*) kao nagona i oblika drugog – i to s jedne strane malog drugog imaginarnog poretka, a s druge simboličkog Drugog.

I konačno, Lacanova poznata krilatica “istina nije ništa drugo do ono što znanje može saznati da zna ukoliko pokrene svoje neznanje” (1966: 798), igra važnu ulogu u razumijevanju “istina” o izbjeglicama. Kao i nesvjesno, i znanje će saznati da “već zna” – drugim riječima proizvodnja imaginarne istine ne može biti zaustavljena. I ovdje treba upozoriti na nezaustavljivost nesvjesnih procesa – nije riječ o tome da se istinu otkrije iza manifestnog sadržaja, već da primijetimo da “stvar” govori sama za sebe. Zbog toga je najbolje imaginarnim istinama prići doslovno i inzistirati na

njihovu doslovnom značenju jer samo tako možemo umaknuti simboličkim interpretacijama koje i sami nužno unosimo u analizu.

Uloga simboličkog poretka

Sada se možemo vratiti na primarnu analizu. Potrebno je primijetiti kako diskurzivni prikaz izbjeglica ne služi nekom reprezentacijskom postupku, ni faktografski, ali niti putem govora mržnje – falsifikaciji s namjerom. Često se u kritici govora mržnje (barem onoj popularnoj u medijskom prostoru) zaustavlja na osudi takvog govora. Pojednostavljeno, izrazima mržnje predbacuje se njihova falsificirajuća namjera. Kriminalističkim rječnikom "optužuje ih se" za "prijevanu". Primjerice: muslimani nisu prljavi, nije riječ o lažnim žrtvama niti bogatašima, laž je da se među izbjeglicama nalaze i teroristi i sl. U primjeru socijalnog predbacivanja u formuli "mi ili oni" kritika govora mržnje zaustavila bi se na kritici falsifikacija iznosa sredstava koja su potrošena za zbrinjavanje izbjeglica ili broja stanova koji su alocirani za one kojima bi Hrvatska odobrila zahtjev za azilom i slično.

No nije li u ovakvim izjavama riječ o "ubojstvu iz nehaja", da nastavimo kriminalističkim rječnikom, i to ne zato jer subjekt iskazivanja nije svjestan svoje zle namjere (da optuži, uvrijedi, kazni drugoga), već zbog neznanja porijekla vlastite namjere. Porijeklo govora mržnje se ne nalazi, kako subjekt iskazivanja misli, u nekoj realnoj opasnosti – koja dolazi od drugog/izbjeglica – već u ugrozi i prijetnji imaginarnog (malog) drugog. Status imaginarnog drugog u tom je smislu puno kompleksniji. "Nesvjesno je diskurs Drugog", piše Lacan (1966: 265),¹² i to iz dva razloga. Prije svega, subjekti iskazivanja nisu naravno svjesni nesvjesnog. No istovremeno, oni su i subjekti determinirani velikim Drugim, simboličkim poretkom kojem su podređeni. O ovom drugom kompleksu trebalo bi nešto više reći.

Potrebna je i napomena. Ovo razdvajanje ne bi trebalo značiti amnestiju subjekta iskazivanja (govora mržnje), jer bi ona kao takva podsjećala na suvremene kvazipsihologizacije nasilnika koji (već i sami u svoju obranu) upućuju na nesretno djetinjstvo, okrutne roditelje i ekonomsku deprivilegiranost. Cilj je ukazati na to da je sama namjera subjekta skrivena na

¹² Kako je to Lacan pokazao u analizi priče Edgara Allana Poea "Ukradeno pismo", pismo u toj priči nema značenje "po sebi" već samo u kontekstu i međuodnosu, pismo igra ulogu nesvjesnog subjekata u priči (Lacan 1966: 11-64). U ovoj analizi, izbjeglice su ekvivalent pismu u priči Edgara Allana Poea – nesvjesno kao diskurs (o) drugom.

jedan opsceni način. Valja postaviti ključno pitanje ne zbog čega subjekt iskazivanja vrijeđa drugog, nego za koga subjekt zapravo igra svoju ulogu, odnosno tko je simbolički gospodar-označitelj, veliki Drugi, kojemu se igrajući tu ulogu subjekt obraća? Ovdje ćemo napraviti distinkciju između malog drugog (izbjeglica) i velikog Drugog (simboličkog poretka), a na tragu Lacanove distinkcije (Lacan 1988), kao i Freudove druge topike. Velikog Drugog Lacan poistovjećuje s a) jezikom kao strukturom, b) simboličkim poretkom kao zakonodavnim proizvođačem ljudske kulture i c) freudovskim nesvjesnim kako ga je sam Lacan preoblikovao (Chiesa 2007: 35). Ukratko, Lacan ukazuje na to da se porijeklo namjere subjekata iskazivanja nalazi ne samo u nagonu i nesvjesnom, strahu i nelagodi, već i u “igranju uloge” pred simboličkim Drugim. Diskurs Drugog je diskurs koji svoje porijeklo vuče iz simboličke dimenzije autoriteta, gospodara-označitelja (S1 u Lacanovoj topici). Gospodar označitelj je paternalistička funkcija (ime Oca), označitelj koji fiksira sva značenja.

Veliki Drugi je varijanta Freudove oblasti Nad-ja koju on definira u svojoj drugoj topici dijeleći psihi na oblasti: Ono, Ja i Nad-ja. U drugoj topici svijest izjednačena s Nad-ja oblasti, a Ono s nesvjesnim, dok se subjekt sada nalazi u još nezavidnijoj poziciji (u odnosu na prvu topikom) jer sada služi, kako je to Freud sročio, trima strogim gospodarima “vanjskom svijetu, Nad-ja i Onom” (1961 [1940]: 84). Kod Lacana imamo svojevrsnu inačicu ove Freudove topike (Matijašević 2006: 6), gdje je simbolički poredak izjednačen s Nad-ja oblasti, a imaginarni s Onim. Ukoliko smo se u prvom dijelu pozabavili imaginarnim poretkom i oblašću Onog, u drugom dijelu postavljamo u središte interesa simbolički poredak i Nad-ja oblast. Tako formuliran interes omogućuje uvid u porijeklo govora mržnje.

Otkriva se kako su formalni – neformalni govor subjekti u dijalogu, s jedne strane, oblasti Nad-ja i, s druge, Onog, nesvjesnog i intuitivnog dijela psihe zastupljenog u kolektivnom nesvjesnom internetu, kao i u pojedinačnim izjavama subjekata internetske komunikacije. Ovdje se uspostavljaju dvije instance govora, do sada nejasno ocrtane u nekim primjerima, naročito u primjeru komunikacije na Facebook stranicama Vlade Republike Hrvatske, između korisnika Facebooka (FB-a) i Vlade RH (VRH). Dijalog na ovim stranicama ukazuje na to da ne samo da internetske forme predstavljaju govor nesvjesnog, već se u toj komunikaciji jasno ocrtava i simbolička funkcija Drugog. Stranica Vlade je posebno pogodna za takva čitanja jer usporedno sa službenim izjavama vladajućih stoje neinhibirane poruke u kojima se pojavljuju simptomatični elementi. Tako se upravo na ovoj strani-

ci može naći niz kontrapunktiranih izjava – službenog “cenzuriranog” diskursa, s jedne strane, i “necenzuriranog” diskursa internetskog kolektiva, s druge. Kako se ne bismo zadržali samo na jednom primjeru koji dokazuje ovu tezu, navedimo još nekoliko primjera koji ilustriraju ton komunikacije:

– korisnica FB-a u komentaru na Vladinu pohvalu volontera u izbjegličkim kampovima: “Kako divno, dobili zahvalnice, vjerovatno im ubrzo slijedi otkaz!”

Odgovor VRH: “Leticija, sigurni smo da im puno znači priznanje za svu pokazanu humanost, ali i profesionalnost. Pozdrav!”

– korisnica FB-a: “Pozdrav,i meni bi znacilo Vase priznavanje,da me vec jednom priznate kao med. sestru u Inozemstvu,da vec jednom ministarstvo zdravlja izda valjane potvrde za 23000 med. sestara! Vjerujte da bi mene i sve moje kolegice to jako obradovalo! Hvala”

– korisnica FB-a: “Da smo država, ne bi horde ušetavale u nju. Ja bih se trebala brinuti kako je njima, a zanima li njih kako je nama dok troše naše zadnje pare preostale nakon kriminalne pretvorbe i privatizacije?”

– korisnik FB-a: “A što je premijer Milanović vrištao i zatvarao granice ako je tako?!?”

– korisnik FB-a: “Svaka čast ovom narodu.”

Odgovor VRH: “Zarko, slažemo se, svaka im čast. Pozdrav!”

– korisnik FB-a: “Dobro je dok ih primaju dalje na zapadu al sto ce bit kad zatvore granice? Onda cemo jbt. sami sebi mater”

Jednostavno bi bilo govor na Mreži označiti kao govor ljudi koji su očajni, nervozni, razočarani, ljuti, netrpeljivi i slično. Takvu “istinu” valja nadopuniti uvidom u apsurdnost samog razgovora koji je smješten u kontekst horizontalne komunikacije koja ipak uspostavlja hijerarhiju. U ovoj se komunikaciji mogu primijetiti dvije aktivne instance – prva oblast Onog koju smo poistovjetili s kolektivnim subjektom Mreže, i druga, Nad-ja oblast (koja djeluje kao Nad-ja oblast subjekata na Mreži), a koja iscertava konture gospodara-označitelja za kojeg subjekti “igraju ulogu”. Teatralan moment je ključan jer subjekt introjicira figuru “Oca”, ali i nesvjesno distorzira slike i teme kako bi sakrio ili preoblikovao svoju žudnju pred simboličkim Drugim. “Zakon oca” mora biti prekršen, a podređeni subjekt ne zna da Otac zna na koji će način subjekt prekršiti Zakon. Postoje i drugi načini da se Zakon prekrši, no zašto ga se krši na taj specifičan način (putem histeričnog govora

i distorzije teme)? Nije li bijes mrežnih subjekata koji je usmjeren na izbjeglice istovremeno bijes koji pokazuje nemogućnost drugačijeg odgovora na pitanja koja se nalaze, prije svega, u polju političke ekonomije?

“Oče ne vidiš li da gorim?”

Kako bismo pokazali za koga igraju svoju ulogu histerični subjekti na Mreži, potrebna je jedna šira digresija. Riječ je o snu kojem je Freud posvetio pažnju u *Tumačenju snova*, a koji mu je ispričala pacijentica koja ga je i sama čula na jednom predavanju o snovima (Freud 1982 [1900]: 488). San je usnuo otac koji je bdio danima i noćima uz krevet svog bolesnog sina koji je ipak preminuo. Otac odlazi u drugu sobu da se odmori, ali ostavlja vrata otvorena, kako bi mogao gledati u prostoriju gdje je na odru ležao djetetov leš, okružen svijećama. Jedan stari čovjek je angažiran da čuva stražu i izgovara molitve. Otac je usnuo da dijete stoji pored njegove postelje, hvata ga za ruku i predbacujući mu šapće: “Oče, zar ne vidiš da gorim?” Zatim se otac budi, primijeti da je čuvar zadrijemao, a da su pokrov i jedna djetetova ruka izgorjeli od svijeće koja je na njih pala.

U *Tumačenju snova*, vezano uz ovaj san, Freud postavlja jednu od svojih temeljnih teza, a ona glasi: “san je ispunjenje jedne želje” (1982 [1900]: 141). Čak i traumatičan san, kao što je ovaj, predstavlja ispunjenje želje. U ovom strašnom snu otac ipak sanja da je dijete, zapravo, živo i tako ublažuje posljedice zbilje. Freud zaključuje da upravo taj san sadržava sve karakteristike preko kojih se san odvaja od našeg budnog mišljenja (Freud 1982 [1900]: 490) jer, između ostalog, upućuje i na začudni efekt prisutan u snu, a koji je rezultat sekundarne obrade.

Freud je svoju teoriju sna izveo iz ranijih istraživanja histerije te zaključio da su isti iracionalni psihički procesi na djelu i u snu (Freud 1900: 567). Ti se procesi pojavljuju u drugoj fazi rada-sna i djeluju nakon prve revizije (sažimanja, premještanja, simbolizma), pokušavajući prekriti tragove zaposjedajuće energije. Sekundarna revizija smješta elemente sna u koherentni slijed. U slučaju ovog sna otac koji sanja da je sin živ revidira san uvodeći u njega kritiku – optužbu koja scenu smješta u prividno “normalan” poredak stvari (sin jest mrtav, otac ipak može kontaktirati s njim, ali ga sin optužuje za nešto). Energetsko-mehanička formula sna koju je ponudio Freud podrazumijeva želju kao “pokretača” sna. Želja je pokretač, ali distorziran radom Nad-ja oblasti zbog koje subjekt osjeća krivnju, sram, nesigurnost.

No ona se rijetko pojavljuje u nepromijenjenom obliku (samo djeca sanjaju snove neizmijenjene sekundarnom revizijom). Drugim riječima, (simbolički) Otac oca koji sanja navodi subjekta da distorzira svoj san. Nesvjesno, kojem se ne može jednostavno pristupiti, postaje dostupno postavljanjem pitanja: "Zbog čega je latentni sadržaj 'preuzeo' oblik manifestnoga" (Freud 1982 [1900]: 486), a ne je li san istinit i što on uistinu skriva?

U konačnici, kako smo upozorili, tumačenje snova ne može biti samo prijevod s manifestnoga na latentni sadržaj, već se mora usmjeriti i na istraživanje oblasti Nad-ja koja determinira sekundarnu reviziju. Kako se histerija i rad sna javljaju kao slični procesi, tako tumačenje snova i u ovom slučaju histeričnih subjekata na Mreži može uzeti oblik tumačenja sna. Tada je moguće primijetiti kako reprezentacija izbjeglica kao onih koji ugrožavaju nacionalno tijelo predstavlja tek nusproizvod imaginarne identifikacije subjekata koji su pod utjecajem simboličkog poretka (Nad-ja oblasti) za koju proizvode svoje "istine". Pojednostavljeno, postoji figura Oca koja strukturira želju subjekata na Mreži.

Sada smo u mogućnosti uvesti i drugu dimenziju tumačenja govora mržnje. Ne samo da možemo primijetiti da je u njima prisutna distorzija (u obliku pomicanja, sažimanja i simbolizacije) koja upućuje na nesvjesno iskazivača, već je u tim distorzijama moguće napraviti distinkciju između primarne i sekundarne revizije, gdje je za potonju odgovorna Nad-ja oblast. Na taj način je moguće primijetiti ulogu simboličkog poretka u govoru mržnje, i to s jedne i s druge strane – u centraliziranim i decentraliziranim medijima. S jedne strane, izjave političara, koje su, kako smo pokazali, prošle snažnu sekundarnu reviziju, "računaju" s govorom mržnje. Službene se izjave oblikuju na pozadini govora mržnje, kao što računaju i s neizrečenim dijalogom sa subjektima tog govora mržnje. Službeni govor se pojavljuje kao oblik discipliniranja i smirivanja neformalnog jezika mrežnih subjekata. No kao takav, on se ne smije previše udaljiti od govora mržnje, odnosno mora "posijati" dovoljno označitelja koji na taj govor upućuju. To je primjerice vidljivo u tumačenju o zatvaranju granica kao "mjeri" i "reakciji" "u obrani" nacionalnih interesa i kontroli "tijeka migranata". (Indikativna je apsurdnost sintagme "tijek migranata", koja upućuje na porijeklo u izrazu "rijeka migranata", a otkriva sekundarnu reviziju koja migrante slika kao elementarnu nepogodu i stabilnu temporalnu pojavu prodora, jer se *de facto* sastoji od dva metaforička izraza – "tijek vremena" i "rijeka ljudi".) Mjere, reakcije, obrane i nacionalni interesi upućuju na strogost i neumoljivost institucionalne kontrole ljudi, pa je jasno kako se

simbolički autoritet (službenik Vlade Republike Hrvatske) obraća uglavnom onima koji su protiv slobodnog propuštanja migranata kroz Hrvatsku, dok će autoriteti sasvim drugačiji diskurs primijeniti kada se, primjerice, zahvaljuju volonterima.

No dijalog, s druge strane, još je interesantniji. To je strana “podređenog” subjekta – subjekta na internetu koji “sije” govor mržnje. Subjekti na internetu igraju histeričku ulogu histerika inzistirajući na strahu od penetracije, strahu od socijalne deprivilegiranosti, strahu od došljaka itd., a ne, recimo, na “čistoj” mržnji, a priori odbacivanju drugoga. Istovremeno se teme u koje se “klizi”, kao što su socijalno-političke teme ne postavljaju u okvir kritike političke ekonomije, već u okvir mi ili oni orijentalističke dihotomije. Dijalog između vulgarnog subjekta na Mreži i službenika Vlade na Facebook stranicama Vlade Republike Hrvatske klasični je histerični teatar – između podređenog subjekta i njegovog Nad-ja. Lacan tu instancu poistovjećuje s autoritativnom moći i znanjem, bilo da je riječ o Bogu, Prirodi, Povijesti, Društvu, Državi, Stranci, Znanosti ili analitičaru kao “subjektu za kojeg se pretpostavlja da zna”, kako je to Lacan definirao u analizi transfera (Johnston 2013). Lakanovski *subjet supposé savoir* (subjekt za koga se pretpostavlja da zna) jedna je instanca Realnog – on ne postoji (subjekti su mu pripisali “magična” obilježja), no on proizvodi ključni preokret u razvoju psihoanalitičkog tretmana (Žižek 2008: 183).

Ovaj se govor mržnje ne treba promatrati kao jednostavan izljev gnjeva, pa niti kao defanzivna reakcija socijalno podređenih, već kao diskurs koji predstavlja “igranje” (engl. *acting*) za i pred simboličkim autoritetom Nad-ja.¹³ Prvo je histeričko pitanje: “Oče ne vidiš li da gorim?” oblikovano u Freudovom djelu *Tumačenje snova* uputilo na porijeklo identifikacije u simboličkom poretku. To pitanje treba biti postavljeno i u svim citiranim primjerima s interneta, jer tek ono otkriva pravi karakter distorzije sadržaja (govora o izbjeglicama). To pitanje mora biti postavljeno kako bismo uočili da ga postavljaju i podređeni subjekti svojem Nad-ja. Jer tek ako postavimo ovo pitanje možemo odgovoriti na pitanje zašto dolazi do distorzije te možemo primijetiti kako su subjekti komunikacije histerični subjekti u snažnoj transfernoj vezi karakterističnoj za histerični subjekt i njegovo pitanje: “*Che vuoi?*” – pitanje koje subjekt postavlja svojem nadre-

¹³ Takav *passage à l'acte*, i njegova najčešća varijanta *acting out*, nalazi se kao sastavni dio psihoanalitičkog tretmana (prije nastupanja transfera) u kojem se analitičar treba postaviti u poziciju autoriteta (“subjekta za kojeg se pretpostavlja da zna”).

đenom autoritetu, a koje zapravo znači: "Što želiš da želim?" (Žižek 2008). U hrvatskom političkom prostoru, neprestano se uspostavlja ovaj historički teatar u kojem i vladajući koji "smiruju" podređene nacionalističke tendencije i sami subjekti iskazivanja – govora mržnje – vode neprestano dijalog jedni s drugima.¹⁴

S ovim zaključujemo analizu važnosti simboličkog poretka i Nad-ja funkcije u govoru mržnje i prelazimo na završni, treći dio analize.

"Bratstvo i jedinstvo": drugi uzvraća pogled

Sasvim različita dimenzija problema pojavljuje se ukoliko okrenemo zrcalo i psihoanalitički aparat usmjerimo na diskurzivne prakse malog drugog koji sada postaje subjekt koji također proizvodi imaginarnu reprezentaciju. Te su se poruke ponekad pretvorile u zrcalni odraz – reprezentaciju koju proizvode podređeni – Sirijci, Afganistanci i drugi u izbjegličkim kampovima i uzduž putova. Ovo negdašnje malo drugo koje zrcalno uzvraća pogled sada se smješta u poziciju subjekta, onoga koji gleda i proizvodi (imaginarnu) sliku Hrvata i Hrvatske.

Te su se reprezentacijske prakse, doduše vrlo rijetko, probijale do medija. I to ne zbog toga što se drugom (izbjeglicama) nije pružala prilika da govori. Reportaže jesu izbjeglicama dozvoljavale da, doduše uglavnom na engleskom jeziku, govore o svojim iskustvima. No ta su iskustva često bila uokvirena dominantnim diskursom. Rijetko se proizvodnja slike drugog javljala u konfliktnom i disonantnom modusu prema dominantnom diskursu. Pri tome ne mislimo na konflikt uopće, nego no konflikt u smislu ideološko-hegemonijskog okvira. Ipak, medijsko praćenje prolaza izbjeglica na putu kroz Hrvatsku tu i tamo nudi uvid u diskurzivne strategije izbjeglica, njihov doživljaj Hrvata i drugih uzduž tzv. balkanske rute. Jedan takav izniman trenutak predstavljao je i miran prosvjed na srpsko-mađarskom graničnom prijelazu Horgoš/Röszke sredinom rujna 2015. godine kada su izbjeglice skandirali poznati slogan, i to na engleskom, ali i na hrvatskom/srpskom/bosanskom jeziku – "Bratstvo i jedinstvo", odnosno "Brotherhood and

¹⁴ Nije li na tragu ovoga potrebno čitati i "ustašizaciju" hrvatskog društva, napose u izjavama onih desnih političara koje se upitalo za mišljenje o NDH kako bi se "jednom za uvijek" odredili prema toj historijskoj malformaciji? U tim izjavama neprestano se javlja neodlučnost u formi "osuđujem(o) sve zločine" i lijevih i desnih.

unity”.¹⁵ Što bi ovaj slogan mogao značiti izbjeglicama i zašto su odabrali baš njega?

Prvo, on označava spontano razumijevanje uzroka koji su doveli do njihovog zatočenja na međugraničnom području. Slogan funkcionira kao precizna dijagnoza problema koji su doveli do njihove patnje. Na granici nije bilo prihvatnog centra, izbjeglice su bile primorani sjediti na zemlji i čekati satima. Vlade su međusobno prebacivale odgovornost – tvrdeći da je druga strana odgovorna za nastalu situaciju. Hrvatska Vlada je slala izbjeglice autobusima na mađarsku granicu, pokazujući Europi gdje je problem nastao, dok je Srbija (kao zemlja u pretpristupnim pregovorima za ulazak u Europsku uniju) izbjeglice usmjeravala na hrvatsku granicu pristajući na mađarski ultimatum.

Tako, iako je pravi “negativac” bila Mađarska, zemlje čije su se granice u tom trenutku upravo zatvorile – Srbija i Hrvatska – bile su u mogućnosti uistinu pomoći izbjeglicama omogućivši im kretanje. Konceptualno, izbjeglički problemi se rađa iz konflikta između nekad bratskih zemalja. Da su u ovom slučaju Hrvatska i Srbija bile složne, izbjeglice bi mogli zaštititi i logistički, sprječavajući nepotrebno kretanje prema mađarskoj granici i politički, osuđujući Mađarsku. Sukobi koji razdvajaju te postjugoslavenske zemlje nepravedno su postali problemi trećeg – izbjeglica. Izbjeglice tako, ovom gestom pitaju “gdje je vaše bratstvo i jedinstvo sada?” i “zašto niste ujedinjeni sada, u ovom pitanju?” (Uz to se *de facto* ruta kojom su izbjeglice trebali prijeći nalazila na autoputu između Zagreba i Beograda koji se u Jugoslaviji zvao “Autoput bratstva i jedinstva”).

Istovremeno, gesta ima i drugačije značenje, ona je uputila na jedinstvo između zemalja trećeg svijeta i Jugoslavije, odnosno sljedbenica tadašnje države, Hrvatske i Srbije, na čijim su granicama izbjeglice ostali zatočeni. Jugoslavija i Sirija su, primjerice, obje participirale u Pokretu nesvrstanih. Izbjeglice, među kojima je bilo i onih koji su se obrazovali u Jugoslaviji, pa su govorili npr. srpsko-hrvatski jezik, mogli su se prisjetiti jugoslavenskog slogana, koji je značio transgresiju tada snažnog rascjepa između Istoka i Zapada i uvođenje alternativnih borbi i pitanja kao što je pitanje imperijalizma zapadnog svijeta. Tako, se ova gesta može shvatiti u širem smislu, kao uzvik podređenih i potlačenih. Poziv na solidarnost i jedinstvo. Ono je potpomognuto i sloganom koji su izbjeglice istaknuli na granici: “Where

¹⁵ Usp. Miodrag Sovulj, “Miran protest na ničijoj zemlji na Horgošu: ničija zemlja prazna”, 17. 9. 2015., <http://rs.nlinfo.com/a93212/Vesti/Situacija-na-Horgosu.html>.

is the human's rights" koji proziva ne samo postjugoslavenske zemlje, već i Europu u cjelini. (Usput rečeno, i ovdje engleski jezik, pa i greške u engleskoj gramatici, upućuju na sličnosti onih koji se prividno nalaze na suprotnim stranama – izbjeglica, s jedne strane, i ksenofoba čije smo iskaze analizirali u prethodnom odlomku, s druge.)

Pri tome nam nije namjera glorificirati izbjeglice kao subjekt koji proizvodi realnu sliku drugog, dok je obrnut proces obilježen falsifikacijom. Uistinu u diskurzivnim praksama izbjeglica koji inzistiraju na nekim zemljama zapadne Europe, a ne minimumu sigurnosti postoji niz problematičnih trenutaka, koji upućuju na imaginarnu identifikaciju i procese obilježene nesvjesnim. No izabравši ovaj slogan, u ovom trenutku izbjeglice su izašli iz okvira kako svoje tako i subjektive imaginarne reprezentacije – postavivši pitanje mi/oni tako da se ne pita o nama i njima, već o samom karakteru okvira tog pitanja.

Nije li ova gesta u konačnici uputila i na sam karakter solidarnosti i jedinstva? Nije li pouka sljedeća – zemlje zapadne Europe i jugoistočne Europe koje često u javnom prostoru iskazuju deklarativnu solidarnost (čak i politika desne orijentacije neće propustiti solidarizirati se s izbjeglicama) istovremeno ljudska prava spremno zanemaruju ako to političko-ekonomski okvir od njih zahtijeva. Ekonomija čini se "nije ni dobra ni loša; to je mjesto bez vrijednosti (osim komercijalne vrijednosti i novca kao općeg oblika ekvivalentnosti)", no ona jednostavno "djeluje manje ili više dobro", kao neka "neutralna eksteriornost" (Badiou 2001: 31). To nas dovodi do završnih misli. U postsocijalističkom vremenu solidarnost je jedna od temeljnih maksima nevladinih organizacija i mirotvoraca u sukobima koji nastoje pomiriti zaraćene strane. Ipak, razumjeti solidarnost i jedinstvo sve manje znači razumjeti ih iz aspekta ekonomsko-političkih borbi. Umjesto iz političko-ekonomskog okvira, ljudska prava se prihvaćaju jedino iz aspekta dobročinstva i humanitarizma te više nemaju konkretan političko-ideološki temelj, već se, ukoliko žele biti prihvaćena, moraju pojaviti u obliku apstraktnog humaniteta i zagovora prava ljudi, životinja, a ne tako nemoguće danas, i strojeva.

Kako je to pokazao Badiou, ljudska prava i etika toliko su iscrpljeni da bismo danas prije trebali istaknuti zahtjev za anti-humanizmom, ili makar "teorijskim anti-humanizmom" (Badiou 1993: 5). Uzmemo li u obzir da su oba pojma danas kompatibilna sa samozadovoljnim egoizmom bogatog Zapada (1993: 7), oni su izgubili svako značenje. Ljudska prava i humanitarne akcije poistovjećuju čovjeka sa žrtvom kojoj ne dozvoljavaju aktivno

djelovanje i mišljenje. (Izbjeglice su dobrodošli samo ukoliko predstavljaju malog drugog – zaslon na koji Zapad projicira svoje ambleme.)

U tom smislu “izbjeglička kriza” uputila je na skrivenu mračnu stranu zapadnih demokracija – činjenicu da granice nisu otvorene za ljude već za kapital i robu. Globalizacija nikad i nije bila projekt uspostavljanja slobodnog prolaza ljudi, već proces brutalnog nametanja tržišnih vrijednosti. Ono što je tihi prosvjed na granici pokazao nije povezano samo s njihovim individualnim patnjama, nego i s hegemonijskim konsenzusom slobodnog tržišta.

Ovdje se nemamo prostora baviti razlikom u reprezentacijskim strategijama između zapadnih, angloameričkih medija i hrvatskih medija. No, usput rečeno, dominantni ton u američkim medijima ukazuje na sumnjičav stav prema izbjegličkom racionalitetu. U nekim se medijima ponavljalo pitanje zašto se odlučuju na tako opasan put, kao da su opasnosti na putu oblik prirodne nepogode, a ne ishodi političko-ekonomskog rezona i zakona, dok se njihova navodna neracionalnost često prikazivala uz ocjenu kako “neće naći ono što traže – ‘raj na zemlji’”.¹⁶ S druge strane, izjave o, primjerice, Siriji koje se pojavljuju u medijima opisuju tu zemlju ni više ni manje nego kao paklenu rupu (engl. *hellhole*). Između raja na zemlji i paklene rupe stoji put i zbjeg.

Ukoliko se vratimo na temu interneta i “izbjegličke krize”, vidjet ćemo kako se forme hegemonije postpolitičkog svijeta nigdje ne mogu tako jasno iščitati kao na internetu. Posthegemonijski svijet u kojem je, kako su to mnogi primijetili, Nad-ja oblast postala neučinkovita (Kovel 1980; Lasch 1997; Žižek 1999) svijet je interneta kao idealne medijske materijalizacije hegemonijske logike. Nad-ja koji je tradicionalno imao ulogu suca, Oca i/ili Zakona, sada je neutraliziran narcizmom i prededipskim procesima razvoja ličnosti. U postpolitičkom svijetu Otac je svrgnut, nudi se privid kako nema više zabrana niti ograničenja nametnutih slobodnom subjektu. Takva se kultura ustolčila u obliku decentralizirane mreže, koja postaje upravo medijski izraz političko-ideološkog projekta koji svakom subjektu daje mogućnost govoriti (hegemonija ljudskih prava), no koja istovremeno pokazuje kako “slobodni subjekti” ipak, frejldovskim rječnikom, “služe svojim gospodarima”, svojim Nad-ja oblastima, simboličkim autoritetima bez kojih analiza govora mržnje ne može biti potpuna.

Da zaključimo, tri su moguća stupnja analize govora mržnje u razdoblju “izbjegličke krize” od kolovoza 2015. godine do ožujka 2016. godine. Prvi je

¹⁶ “They won’t find what they are searching for – the ‘heaven on earth.’”

faktografski, iskazi govora mržnje najčešće su faktografski netočni. Druga razina bila bi ona razumijevanja nesvjesnog u diskurzivnoj analizi – tumačenja koje drugog/označitelja (izbjeglice) uzima kao nesvjesno subjekta. I treća razina je ona simboličkog poretka – diskurzivna analiza koja uviđa vezu govora mržnje i simboličkog autoriteta. Tek je u ova tri modusa diskurzivna analiza u mogućnosti obuhvatiti etičko pitanje govora mržnje koje osim odnosa prema malom drugom (izbjeglicama) upućuje i na odnos subjekta prema svojem imaginarnom (Ja) i simboličkom Drugom. U tom se smislu ukazuje kako je govor mržnje istovremeno govor o nemogućnosti dohvaćanja okvira vlastite identifikacije.

Literatura

- Badiou, Alain. 1993. *L'Étiqque. Essai sur la conscience du Mal*. Paris: Hatier.
- Badiou, Alain. 2001. *Ethics. An Essay on the Understanding of Evil*. New York: Verso. Preveo Peter Hallward.
- Bakić-Hayden Milica. 1995. "Nesting Orientalisms. The Case of Former Yugoslavia". *Slavic Review* 54/4: 917–931.
- Castells, Manuel. 2000. *Informacijsko doba. Ekonomija, društvo i kultura 1. Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing. Preveo Ognjen Andrić.
- Castells, Manuel. 2003. *Internet Galaksija. Razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. Preveo Neven Dužanec.
- Castells, Manuel. 2009. *Communication Power*. New York: Oxford University Press.
- Chiesa, Lorenzo. 2007. *Subjectivity and Otherness. A Philosophical Reading of Lacan*. Cambridge: The MIT Press.
- Bijelić, Dušan I. 2011. "Is the Balkans the Unconscious of Europe?". *Psychoanalysis, Culture and Society* 16: 315–323.
- Freud, Sigmund. 1961 [1940]. "Die Zerlegung der psychischen Persönlichkeit". U *Gesammelte Werke* 15. *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 62–86.
- Freud, Sigmund. 1982 [1900]. *Studienausgabe 2. Die Traumdeutung*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Freud, Sigmund. 2014 [1930]. "Das Unbehagen in der Kultur". U *Sämtliche Werke Sigmund Freuds* 1. Dinslaken: AsklepiosMedia (e-knjiga), 3797–3879.
- Galloway, Alexander R. 2006. *Protocol. How Control Exists after Decentralization*. Cambridge i London: The MIT Press.
- Horn, Heather. 2015. "Is Eastern Europe Any More Xenophobic Than Western Europe?". *The Atlantic*. Na: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/10/xenophobia-eastern-europe-refugees/410800/>.

- Johnston, Adrian. 2013. "Jacques Lacan". U *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta, ur. Na: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/lacan/>.
- Koenigsberg, Richard A. 1975. *Hitler's Ideology. A Study in Psychoanalytic Sociology*. New York: The Library of Social Science.
- Kovel, Joel. 1980. "Narcism and the Family". *Telos Press* 44: 88–100.
- Lacan, Jacques. 1966. *Écrits*. Paris: Éditions du Seuil.
- Lacan, Jacques. 1974–1975. "R.S.I." (transkripcija seminara). Na: <http://www.valas.fr/Jacques-Lacan-RSI-1974-1975,288>.
- Lacan, Jacques. 1988. *The Seminar of Jacques Lacan 2. The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis. 1954–1955*. New York: W. W. Norton & Company.
- Laplanche, Jean i Jean-Bertrand Pontalis. 1973. *The Language of Psycho-Analysis*. London: The Hogarth Press i Institute of Psycho-Analysis. Preveo Donald Nicholson-Smith.
- Lasch, Christopher. 1997. *The Culture of Narcissism. American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York i London: Norton & Company.
- Levinson, Paul. 2001. *Digitalni McLuhan. Vodič za novo doba*. Zagreb: Izvori. Preveo Davorin Lovrić.
- Matijašević, Željka. 2006. *Strukturiranje nesvesnog. Freud i Lacan*. Zagreb: AGM.
- Poster, Mark. 2004. "Kiberdemokracija. Internet i javna sfera". U *Etnografije interneta*. Reana Senjković i Iva Pleše, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Ibis grafika, 87–100. Preveli Lovorka Kozole te al.
- Rheingold, Howard. 1993. *The Virtual Community. Homesteading on the Electronic Frontier*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co.
- Turkle, Sherry. 1995. *Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.
- Peović Vuković, Katarina. 2016a. *Marx u digitalnom dobu. Dijalektički materijalizam na vratima tehnologije*. Zagreb: Durieux.
- Peović Vuković, Katarina. 2016b. "David Bowie'. Modusi žalovanja za slavnima – vita melankolija i politička ekonomija". *Književna smotra* 179/1: 3–14.
- Todorova, Maria. 2009. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Žižek, Slavoj. 1999. "The Three Fathers". U *The Ticklish Subject. The Absent Centre of Political Ontology*. London i New York: Verso, 313–322.
- Žižek, Slavoj. 2001. *Manje ljubavi – više mržnje! Ili Zašto je vredno boriti se za hrišćansko nasleđe*. Beograd: Beogradski krug. Preveo Ranko Mastilović.
- Žižek, Slavoj. 2008. *The Sublime Object of Ideology*. London i New York: Verso.